

**Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка**

На правах рукопису

СОКУР СТАНІСЛАВ ПЕТРОВИЧ

УДК 327:328.184]061.1ЄС

ЛОБІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В ЄС

23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем
та глобального розвитку

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Матвієнко Віктор Михайлович

КИЇВ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ Й ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	14
1.1. Концептуально-методологічні основи дослідження лобістської діяльності.....	14
1.2. Теоретичні засади лобістської діяльності	34
1.3. Документально-джерельна база дослідження.....	59
Висновки до розділу 1	73
РОЗДІЛ 2. ЛОБІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ІНСТИТУЦІЙНОМУ РІВНІ ЄС.....	75
2.1. Лобістська діяльність щодо наднаціональних інституцій ЄС	76
2.2. Лобіювання міжурядових інституцій ЄС.....	110
Висновки до розділу 2	125
РОЗДІЛ 3. ЛОБІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НА РІВНІ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС.....	127
3.1. Інституціоналізація лобістської діяльності в країнах-членах ЄС ..	127
3.2. Особливості лобіювання в країнах-членах ЄС.....	151
Висновки до розділу 3	168
ВИСНОВКИ.....	170
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	176

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГД	Генеральний директорат (англ. General Directorate)
ГМ	Голови місій ЄС (англ. EU Heads of Missions)
ЄЕСК	Європейський Економічний та Соціальний Комітет (англ. The European Economic and Social committee)
ЄЄА	Єдиний європейський акт (англ. Single European Act)
ЄК	Європейська Комісія (англ. The European Commission)
ЄП	Європейський Парламент (англ. The European Parliament)
ЄР	Європейська рада (англ. The European Council)
ЄС	Європейський Союз (англ. The European Union)
ЄСД	Суд Європейського Союзу (англ. The Court of Justice of the European Union)
ЄСЗС	Європейська служба зовнішніх справ (англ. The European External Action Service)
КЄС	Кореспонденція Європейського Союзу (англ. Coreu)
ККІР	Консультативна комісія з питань промислового розвитку
КОЕСТ	Робоча група з питань Східної Європи та Центральної Азії при ЄСЗС (англ. Working Party on Eastern Europe and Central Asia, COEST)
КОРЕПЕР	Комітет постійних представників в ЄС (англ. Committee of Permanent Representatives in the European Union)
КПБ	Комітет з питань політики та безпеки при ЄСЗС (англ. The Political and Security Committee)
ОЕСР	Організація економічного співробітництва та розвитку (англ. Organisation for Economic Cooperation and Development)
ООН	Організація Об'єднаних Націй (англ. The United Nations)
РЕЛЕКС	Дорадча робоча група з питань зовнішніх справ при ЄСЗС (англ. The Foreign Relations Counselors Working Party, RELEX)

РЄС	Рада Європейського Союзу (англ. The Council of the European Union)
СЗБП	Спільна зовнішня та безпекова політика (англ. Common Foreign and Security Policy, CFSP)
СНД	Співдружність Незалежних Держав (англ. The Commonwealth of Independent States)
СОТ	Світова організація торгівлі (англ. World Trade Organization, WTO)
СПР	Процедура спільного прийняття рішень (англ. Ordinary Legislative Procedure)
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
СРТЄЄ	Спільний Реєстр Транспарентності Європарламенту та Єврокомісії (англ. Common Transparency Register of the European Parliament and the European Commission)
США	Сполучені Штати Америки

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Актуальність теми зумовлена однією з сучасних тенденцій в міжнародних відносинах – розвитком практики лобізму. Сьогодні суб'єкти лобістської діяльності стали невід'ємною частиною процесів прийняття рішень, починаючи з місцевого рівня та рівня окремих країн і завершуючи рівнем міжнародно-політичних союзів та глобальним рівнем. Відповідно до доповіді ООН «На шляху до відповідального лобіювання» в світі ведуть свою діяльність близько ста тисяч лобістів, п'ятнадцять тисяч з яких у Брюсселі, а сімнадцять тисяч у Вашингтоні. Все частіше прослідковуються активні намагання здійснювати лобістський вплив на міжнародні організації такі як СОТ та інші, на учасників самітів Великої сімки, на інституції Європейського Союзу та на окремі країни.

Лобіювання інтересів є реальністю для всього сучасного світу. В той час як експертна інформація, що отримується від суб'єктів лобістської діяльності приносить багато користі при прийнятті рішень, в світі також спостерігається надмірний небажаний вплив лобістів, який може шкодити публічним інтересам. За цих обставин лобістська діяльність вже ставала предметом вивчення і рекомендацій трьох доповідей «Лобісти, уряди, та суспільна довіра» ОЕСР, до якої входять багато країн-членів Європейського Союзу.

За останні кілька десятиліть лобізм став невід'ємною частиною прийняття рішень як на національному рівні, так і на рівні інституцій ЄС. Лобізм безпосередньо пов'язаний з принципами транспарентності, що були задекларовані у Білій Книзі ефективного управління ЄС та є основою Стратегії покращення регулювання ЄС. На європейському континенті саме Брюссель сьогодні є місцем, де приймається більшість обов'язкових рішень, що впливають на всі країни-члени ЄС, разом з їх групами інтересів та громадянами. Країни-члени, за умови делегування своїх формальних повноважень до інституцій ЄС, мають також захищати як свої інтереси, так і групи інтересів. Не залишаються осторонь і треті держави, що

використовують усі існуючі важелі впливу, аби тільки рішення Європейського Союзу приймалися на їх користь, або не приймалися взагалі.

У низці країн Європейського Союзу лобіювання прийняте суспільством та існує чітка тенденція до інституціоналізації лобіювання. Тому актуальними є оцінка сьогоденного рівня інституціоналізації лобістської діяльності та виокремлення особливостей лобіювання на національному рівні, що в свою чергу визначає необхідність дослідження всіх важелів впливу, які існують на національному рівні в ЄС. Відповідно важливим є аналіз організаційної структури та особливостей функціонування наднаціональних та міжурядових інституцій ЄС. У той же час, актуальним є також виявлення умов, за яких з'являється можливість отримати доступ до інституції та, зрештою, у чому полягає взаємозалежність рівня країн-членів та рівня інституцій ЄС.

Європейський Союз є впливовим міжнародним гравцем, а рішення, які він приймає можуть впливати на міжнародно-політичну ситуацію у будь-якому куточку світу. Таким чином, рівень інституцій ЄС стає об'єктом для здійснення лобістської діяльності, яка досить часто реалізується у поєднанні з лобіюванням на рівні країн-членів ЄС. Саме тому проблематика лобістської діяльності в Європейському Союзі в умовах постійного зіткнення інтересів як внутрішніх, так і зовнішніх, потребує ґрунтовного дослідження і має істотне наукове й практичне значення для політології міжнародних відносин.

Аналіз лобістської діяльності як на рівні країн-членів, так і на рівні інституцій, потрібен також для окреслення практичних рекомендацій для українських суб'єктів лобістської діяльності на європейському напрямі діяльності, задля подальшого використання результатів дослідження в процесі інтенсифікації формальної та неформальної співпраці України з ЄС.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження виконано в межах комплексної програми науково-дослідних робіт Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Модернізація суспільного розвитку

світових процесів глобалізації» (затвердженої на Вченій раді Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 20 червня 2011 року, протокол № 13) та науково-дослідної теми Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка № 11БФ048-01 «Україна в міжнародних інтеграційних процесах» (зокрема її підрозділу 1 «Україна в сучасних політичних та безпекових процесах»).

Мета і завдання дослідження визначені, виходячи з науково-теоретичної й практичної актуальності та стану фахового розроблення проблематики, її політичної ваги. Оскільки у вітчизняній і зарубіжній політології міжнародних відносин зазначена тема дисертації комплексно не розглядалася, здобувач поставив за мету здійснити дослідження лобістської діяльності через різноманіття форм взаємодії її суб'єктів і повноважних владних інститутів на рівні країн-членів та на рівні інституцій ЄС. Реалізація цієї мети обумовлює необхідність вирішення наступних завдань:

- визначити теоретичні засади лобістської діяльності в ЄС;
- дослідити взаємозалежність національного рівня та рівня інституцій в ЄС при здійсненні лобістської діяльності;
- визначити ступінь відкритості та закритості інституцій та органів Європейського Союзу для суб'єктів лобістської діяльності;
- дослідити процес інституціоналізації лобістської діяльності в країнах-членах ЄС;
- висвітлити особливості здійснення лобістської діяльності в країнах-членах ЄС;
- проаналізувати практику лобістської діяльності на національному рівні та на рівні інституцій ЄС з точки зору використання їх досвіду Україною.

Об'єктом дослідження є механізми функціонування інституцій Європейського Союзу.

Предметом дослідження є лобістська діяльність в Європейському Союзі.

Методи дослідження визначені специфікою об'єкта й предмета

дослідження, метою й завданнями дисертації. До методології, використаної в дослідженні, передусім слід віднести загальнонаукові методи, а саме: компаративний, структурно-функціональний, політико-системний, хронологічний.

Компаративний метод у дослідженні надав можливість дослідити рівень врегулювання лобістської діяльності в країнах-членах Європейського Союзу та визначити особливості лобістської діяльності на рівні інституцій та органів ЄС, а саме щодо Європейської Комісії, Європейського Парламенту, Європейської Ради та Ради Європейського Союзу, Єдиного економічного та соціального комітету, Суду Європейського Союзу, Європейської служби зовнішніх справ.

Структурно-функціональний метод надав можливість визначити місце і роль лобіювання в системі взаємовідносин об'єктів та суб'єктів лобістської діяльності. Системний аналіз дозволив пояснити особливості здійснення лобістської діяльності як на рівні країн-членів, так і на рівні інституцій ЄС в контексті прийняття, зміни або відміни рішень повноважними органами чи інституціями. У рамках політико-системного підходу продемонстрована взаємозалежність суб'єктів, об'єктів, алгоритму, техніки та тактики, стратегії, якості та ефективності, ресурсозабезпеченості та інтересу на основі існуючих закономірностей у зв'язках між ними як елементами даної системи.

Серед прикладних методів дослідження варто зазначити також екстраполяцію й аналіз тенденцій врегулювання лобістської діяльності в окремих державах. Метод екстраполяції дозволив перенести окремі характеристики здійснення лобістської діяльності в певних країнах та щодо певних інституцій за умови схожості системних параметрів у першому і другому випадках. Наприклад, дослідження рівня регулювання лобістської діяльності в окремих країнах надало можливість вивести певні закономірності лобістської діяльності щодо законодавчої, виконавчої та судової гілок влади в країнах-членах ЄС.

Застосування ж івент-аналізу й критичне осмислення тексту під час

роботи з документальними джерелами – матеріалами органів влади, офіційних документів інституцій ЄС, дослідженнями провідних лобістських компаній тощо, дозволило забезпечити наукову об'єктивність та достовірність результатів дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що автор дисертації на основі залучення та комплексного аналізу широкого кола джерел, значна частина яких раніше не була об'єктом спеціального наукового вивчення, здійснив цілісне й всебічне дослідження процесу здійснення лобістської діяльності на рівні країн-членів і на рівні інституцій ЄС.

Основними положеннями, які визначають наукову новизну дослідження й виносяться на захист, є такі:

Вперше:

1. Встановлено, що функціональні особливості інституцій та дорадчих органів ЄС сприяють розгортанню практики міжнародно-політичного лобіювання в ЄС та спонукають до здійснення лобістської діяльності щодо них і це призводить до інституціоналізації лобіювання в межах Європейського Союзу.

2. Встановлено рівень інституціоналізації лобістської діяльності в усіх країнах-членах ЄС, відповідно до якого країни-члени ЄС розподіляються на країни, де лобістська діяльність є інституціоналізованою, країни із перехідним рівнем інституціоналізації та країни, де існує лише тенденція до інституціоналізації.

3. Визначено, що при здійсненні лобістської діяльності на національному рівні існує ряд особливостей, притаманних лише цьому рівню в рамках ЄС, які полягають у нерівномірності лобіювання трьохгілкової системи влади в країнах ЄС, залежності форми лобістської діяльності від державного устрою країн-членів ЄС, можливості уникнення політичними партіями країн-членів обмежень щодо фінансування при здійсненні лобіювання щодо них міжнародно-політичними акторами, досягненні балансу

між зацікавленими суб'єктами лобіювання та у залученні засобів масової інформації до процесу лобіювання з метою впливу на громадську думку.

Поглиблено:

4. Дослідження лобіювання суб'єктами щодо наднаціональних та міжурядових інституцій ЄС згідно повноважень, організаційної структури та особливостей їх функціонування, що дало змогу встановити ступінь відкритості чи закритості інституцій та органів ЄС по відношенню до суб'єктів лобіювання.

5. Аналіз теоретичних засад дослідження лобіювання, включно з основними елементами здійснення лобістської діяльності в ЄС, за рахунок яких постійно здійснюється вплив на прийняття рішень в ЄС як на національному, так і на рівні інституцій ЄС.

6. На основі вивчення європейського досвіду встановлено механізм можливого лобіювання Україною як на рівні інституцій ЄС, так і на рівні країн-членів ЄС в частині прийняття зовнішньополітичних рішень інституціями ЄС.

Набуло подальшого розвитку:

7. Положення, що сьогодні інституціоналізація лобістської діяльності відбувається нерівномірно в країнах-членах ЄС;

8. Міркування, що при здійсненні лобістської діяльності з міжнародно-політичним характером на рівні наднаціональних та міжурядових інституцій ЄС, як правило, відбувається залучення рівня країн-членів ЄС.

Наукове і практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення й висновки дисертації дають можливість поглибити наукові знання про здійснення лобістської діяльності в Європейському Союзі.

Висновки й рекомендації можуть також бути використані в навчальному процесі вищих навчальних закладів при розробці навчальних програм з лобістської діяльності і діяльності недержавних організацій, законодавчого регулювання лобістської діяльності тощо.

Окрім цього, висновки дослідження можуть бути задіяні фахівцями МЗС України й спеціалістами інших державних установ, науково-дослідних інститутів та центрів, які беруть участь у захисті національних інтересів України в рамках Європейського Союзу.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Усі наукові результати, що викладені в дисертації, одержані автором особисто й концентровано викладені в авторефераті, 5 опублікованих наукових статтях в українських фахових виданнях та у 1 закордонній статті.

Апробація результатів дисертації. Головні висновки й тези дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, також були викладені автором у доповідях на десятій міжнародній науковій конференції «Європейські прикладні науки: сучасні підходи у наукових дослідженнях» у м. Штутгарт (Німеччина) (10th International Scientific Conference “European Applied Sciences: modern approaches in scientific researches) за результатами якої було опубліковано тези до конференції (Papers of the 10th International Scientific Conference. June 5, 2014, Stuttgart, Germany. p.39-43); міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна - 2010» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 25 березня 2010 р) за результатами якої було опубліковано тези до конференції (Сокур С.П. «Вплив недержавних акторів на поглиблення інтеграційних процесів в ЄС на прикладі Республіки Польщі»/ Сокур С.П.// Актуальні проблеми міжнародних відносин. Частина I. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2010. – Вип. 90. - С. 132-134).

Публікації. Основні положення дисертації відображено в 6 наукових працях загальним обсягом 4,26 д. а., з яких 5 наукових праць у фахових

виданнях (3,06 д. а.), які визнані МОН України фаховими, у 1 іноземній статті (0,5 д. а.) та у 2 матеріалах апробаційного характеру (0,7 д. а.).

Структура і обсяг роботи обумовлені визначеними метою, об'єктом і предметом дослідження. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, переліку умовних скорочень, списку використаних джерел (397 найменування англійською, французькою, українською, російською мовами на 41 сторінці). Загальний обсяг дисертації складає 216 сторінок, з них обсяг основного тексту – 174 сторінки.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації

1. Сокур С. Інституціональні зміни в ЄС після прийняття Лісабонського договору / Сокур С.П. // Віче. - 2010. - № 12. - С. 23-24.
2. Сокур С.П. «Здійснення лобістської діяльності щодо Європарламенту з огляду на особливості його функціонування в політичній системі ЄС»/ Сокур С.П.// Вісник НТУУ «КПІ». Серія Політологія. Соціологія. Право. К.: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», 2013. – Вип. 4. - С. 30-34.
3. Сокур С.П. «Єврокомісія та лобістська діяльність в ЄС»/ Сокур С.П.// Актуальні проблеми міжнародних відносин. Частина І. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2014. – Вип. 118. - С. 90-99.
4. Сокур С.П. «Здійснення лобістської діяльності щодо Європейської Ради та Ради Європейського Союзу з огляду на особливості їх функціонування в політичній системі ЄС»/ Сокур С.П.// Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. - К.: ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 84(5) - С. 538-542.
5. Sokur S.P. “Specifics of lobbying activity at the national level in the European Union”/ Sokur S.P.// European Applied Sciences. Stuttgart: ORT Publishing, 2014, No. 5 (May). – P.73-74.

6. Сокур С.П. «Лобістська діяльність щодо Європейського Суду ЄС»/
Сокур С.П.// Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. - К.: ПП
«Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 95(4) - С. 439-443.

РОЗДІЛ I.

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ Й ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Концептуально-методологічні основи дослідження лобістської діяльності

Поняття «лобіювання» прийшло до нас від латинського «lobia», що в середньовічній Європі означало хол чи вестибюль у ратушах та інших важливих будівлях, де приймалися рішення. Люди йшли у ці будівлі з метою отримати щось від голови, керівника або повноважної особи. Приходячи до цієї установи, вони очікували на розгляд своїх справ у холі, де знаходилися такі ж зацікавлені особи як і вони, з такими ж самими цілями та прагненнями. Поки відвідувачі чекали, вони намагалися дізнатися якомога більше про правила гри та потенційні інтереси керівників цих установ. Ще з давніх часів подібна тактика допомагала їм отримати перевагу при подальшому обговоренні в процесі отримання бажаного.

Відлуння такої тактики яскраво простежується й в сьогоденній Європі, а саме у Європейському Союзі, який є унікальним політичним, економічним та культурним об'єднанням країн Старого Світу, існування якого зумовлено метою стабільного економічного, соціального зростання на основі спільного ринку, економічного та валютного союзу та реалізації спільних політик ЄС. Водночас, Європейський Союз є світовим гравцем, що має угоди про співробітництво з більшістю країн світу. Одним з пріоритетних напрямків Союзу є спільна зовнішня та безпекова політика, що запроваджена задля забезпечення єдності дій у міжнародному середовищі країн-членів ЄС на національному рівні та на рівні інституцій ЄС.

Структура ЄС побудована таким чином, що задіяння рівня країн-членів залишається життєво необхідним в процесі прийняття рішень, але країни-члени не мають монополії на прийняття рішень. Замість цього відповідальність за прийняття рішень покладена на багатьох акторів як на рівні країн-членів, так і на рівні інституцій Європейського Союзу, включно із

суб'єктами лобістської діяльності. Наразі залишається фактом, що неоднорідність та різноманітність суб'єктів лобістської діяльності в ЄС в результаті призводить до утворення складних взаємозв'язків між ними на обох рівнях. Власне сьогодні лобістами в ЄС може виступити будь-яка створена приватна чи публічна організація або владний орган, що знаходиться в межах Союзу чи поза його межами, на національному рівні або на рівні інституцій. Всі вони є фактично заснованими з формальними, напіформальними та неформальними прошарками, що можуть існувати як у внутрішньому, так і у зовнішньому вимірах по відношенню до ЄС, та можуть розглядатися у якості суб'єктів лобістської діяльності. Взагалі, будь-яка частина організації може розглядатися у якості лобістської групи. Наприклад: департамент міністерства, комітет ЄК, парламентська група і, навіть, стажисти невеликої компанії. Будь-яка створена група інтересів, що бере участь у будь-яких зовнішніх діях може за необхідності стати суб'єктом лобістської діяльності. Також до лобістської діяльності можна зарахувати зустрічі різних посадовців на будь-яких рівнях чи, навіть, клуби за інтересами.

Еволюція політичної організації суспільства веде до створення і поступового удосконалення складного процесу взаємодії держав, громадського суспільства та громадян, що переслідують як власні окремі інтереси, так і інтереси держави. Результатом такої взаємодії є намагання перетворити велику кількість інтересів в один-єдиний загальний інтерес. Сьогодні добре відомо, що однією з важливих проблем функціонування політичної системи будь-якого типу є узгодження групових та загальнодержавних інтересів таким чином, щоб перші не суперечили останнім і навпаки.

Проблема лобіювання є однією з найстаріших в історії політичної думки. Вплив, що здійснюється на державу, був помічений вже давно. Оцінювалося це по різному. Платон та Т. Гоббс у своїх роботах писали про необхідність відсторонити будь-які посягання на процес прийняття рішень [38; 44]. Навіть сьогодні ця думка може бути актуальною, адже існують

погляди в суспільстві, відповідно до яких відсторонення великих корпорацій та профсоюзів від прийняття рішень може надати змогу подолати існуючі суспільні хвороби.

Однак переважаючою наразі в західному суспільстві є точка зору, відповідно до якої демократичний процес як на рівні країн-членів, так і на рівні інституцій ЄС не може існувати без лобістської діяльності. Саме лобістська діяльність надає змогу ефективніше вирішувати будь-які питання та зацементувати існуючий політичний устрій [243].

У стабільних та розвинених демократичних суспільствах лобістська діяльність створює надійну базу в першу чергу для найменш захищених верств, як не парадоксально це виглядає. Вона допомагає вберегтися від прийняття помилкових рішень та, водночас, дає змогу запевнити у необхідності прийняття певного рішення тих, кого воно може стосуватися.

Важко не звернути увагу на негативні сторони лобістської діяльності, що полягають у можливості задоволення своїх корисливих цілей та створенні необхідного середовища для їх задоволення. Водночас, відбувається невинний процес розвитку явища, що дає змогу розширити запобіжний арсенал з метою обмеження негативних сторін та встановлення певних рамок. Яскравим прикладом цього є створення спільного реєстру Єврокомісії та Європарламенту, які детально будуть розглянуті нижче.

Інтереси ж є відображенням певних прагнень людини і направлені на визначення цілей людей та груп. Для згаданих носіїв інтересів характерним є об'єднання їх у певні групи, з метою підвищення вірогідності їх задоволення. Подібні об'єднання дають ще й можливість утворювати взаємозв'язок з іншими групами інтересів як на рівні країн-членів, так і на рівні інституцій ЄС.

Діяльність осіб з метою задоволення своїх цілей, переважно здійснюється не індивідуально, а шляхом утворення певних груп за інтересами. У той же час, не існує в міжнародно-політичному просторі груп, які б могли бути створені за відсутності спільного інтересу. Аналізуючи явище

утворення груп та з метою всебічного висвітлення природи цього явища доцільно звернутися до теоретичного осмислення, починаючи від перших спроб систематизувати групи інтересів.

Піонером дослідження груп інтересів прийнято вважати Дж. Медісона. Серед його наукових здобутків, в контексті дослідження лобіювання, важливим є введення в обіг поняття «факція». Хоча, звичайно, сьогодні даний термін не використовується, але його сенс видається важливим при дослідженні лобістської діяльності. Під «факцією» Дж. Медісон розумів групу громадян, що об'єдналися в єдиному пориві до дії. У той же час, за Дж. Медісоном, держава з переважною більшістю громадян середнього статку більш стабільна і життєздатна. Клас з помірними статками готовий підтримати помірну форму правління. Таке політичне і правове суспільство є вільнішим від «факцій» та, зрештою, стабільнішим [1, с. 80]. Дж. Медісон вважав, що вищезгадані факції наносять шкоду іншим громадянам та сукупності інтересів суспільства. виправлення цієї шкоди можливе за двома напрямками: перший носить більш превентивний характер і полягає в усуненні причин, які сприяють їх утворенню; а другий у регулюванні наслідків їх існування. Звичайно, причини існування факцій криються у людській природі, тому усунути їх повністю не видається можливим. У той же час, можливо полегшити наслідки існування факцій, взявши їх під контроль.

На початку ХХ ст. набувають популярності ідеї формування відповідального представника та, згодом, монопольного представника. В цих ідеях простежується ранній корпоративізм, що потім був втілений в життя у фашистській Італії, а пізніше в Португалії, Іспанії, Бразилії та вішістській Франції [2, с. 306]. Корпоративізм полягав у відмові суспільства виявляти певні вимоги до державної влади в обмін на розгалужену систему груп інтересів, що могла представляти різні верстви населення.

Корпоративізм почав розвиватися у другій половині ХІХ ст. та еволюціонував від механізму інтеграції суб'єктів соціально-економічних

відносин тоталітарних та авторитарних режимів до сучасної концепції суспільного партнерства.

Першим охарактеризував інтеграцію груп інтересів до структур державного управління А. Бентлі. Він же першим в своїх роботах дав визначення поняття «груп інтересів» [3, р. 259]. До груп інтересів він відніс організовані групи людей, що мають певні цілі та конкретні вимоги перед політичною владою. Запропонована концепція А. Бентлі розглядала суспільство як сукупність груп інтересів, що обмежувалися лише інтересами, заради яких вони були створені. Завдяки дослідженню був зроблений висновок, що групи інтересів відіграють дуже вагомую роль в суспільстві поряд з інституційними структурами.

Теорія груп інтересів А. Бентлі базується на ідеї плюралізму інтересів на рівні країн, закладеної англійськими філософами XIX та початку XX століть, і визначає здатність інтеграції численних особистих, індивідуальних інтересів у цілісний загальний інтерес. Процес інтеграції приватно групових мотивів і цілей відбувається за допомогою конкуренції та змагань, які можуть набувати конфліктних форм. В умовах розширення та загострення конфлікту відбувається його вихід у політичний простір. Зацікавлені групи починають впливати на владні структури як неінституційні суб'єкти і діють як групи тиску [4, с. 405]. Шляхом визнання наявності індивідуальних та особистих інтересів і здатності до самоорганізації, А. Бентлі довів можливість інтеграції до одного суспільно-групового інтересу за допомогою змагального процесу конкурентного типу, що мав риси як співробітництва, так і міжгрупового конфлікту [5, с. 219]. Відповідно до поглядів А. Бентлі, голосування в законодавчих органах лише віддзеркалює співвідношення сил певних груп інтересів, що ведуть протистояння в певний момент часу, а державна політика є нічим іншим, як певною рівновагою у боротьбі вищезгаданих груп.

У післявоєнний період широкої популярності набули ідеї плюралістичної демократії. Так, цікавим видається дослідження В. Кея, який у 1942 році у своїй роботі «Політика, партії та групи тиску» здійснив аналіз

тогочасної американської політики, у якому чільне місце займав розгляд організації та методів груп тиску, які використовувалися заради отримання домінуючих позицій останні. Був здійснений аналіз впливу на державні органи влади групами тиску, досліджена природа політики та зв'язок між природою політики та впливу на неї. Водночас, завдяки наявній базі прикладів В. Кей пояснив існування груп інтересів, їх цілі, бажання, та яким саме чином вони проводять свої рішення крізь владні органи [6, с. 230].

Наступним вагомим кроком стало дослідження Д. Трумена. За його концепцією, політичний процес є процесом конкуренції за владу, яка має змогу та можливість розподіляти певні ресурси [7, р.57]. В цьому процесі конкуренції беруть участь саме групи інтересів, чия мета полягає у завоюванні підтримки держави. Якщо групи інтересів не мають привілейованого статусу, то виникає стабільність. Він зазначав, що відправною точкою при аналізі процесу повинен бути не індивід, а їх сукупність. Суспільство, на його думку, є множиною груп, що взаємодіють між собою [7, р. 59].

Погляди Д. Трумена базуються на природі індивіда, що є істотою соціальною і бажає брати участь у всіх групах інтересів, але на практиці це є нереальним. Тому, відповідно, кількість груп інтересів, у яких індивід може брати участь, є обмеженою. Зрештою, це відбивається на можливій орієнтованості груп інтересів.

У своєму дослідженні Д. Трумен, на відміну від А. Бентлі, є більш конкретним у власному визначенні груп інтересів. Під групою інтересів він розуміє будь-яку групу, що має один або декілька інтересів та декларує ряд вимог до інших груп задля встановлення, підтримки та укріплення норм поведінки, що визначаються єдністю поглядів даної групи [7, р. 59]. Трумен вважав, що групи інтересів доволі часто змінюються відповідно до існуючих обставин, особливо у випадку, якщо вони діють через державні інституції, що з позиції сьогодення є справедливим по відношенню і до сьогоденніх суб'єктів лобістської діяльності в ЄС.

Таким чином, держава може вважатися інститутом, через який відбувається розподіл наявних ресурсів. Зрештою, це призводить до намагання груп інтересів вплинути на державу таким чином, щоб отримати привілейоване становище і стати «рівнішим» за рівних. У цій атмосфері змагання створюється стабільність, характерна сучасним розвинутим демократіям, згідно з якою жодна з груп не в змозі підпорядкувати собі державну політику.

У той же час, головна теза Д. Трумена щодо групового підходу до політики та плюралістичної теорії, що кожній групі відповідає інтерес, кожному інтересу – група є дещо ідеалізованим. За такого підходу не береться до уваги, що різні групи мають далеко не однакові ресурси, для того щоб їх інтереси могли б реально бути представлені в політичному процесі. Грошовиті та впливовіші громадяни мають більші можливості задля формування ефективних груп інтересів, часто з найманими професіональними лобістами, що можуть впливати в тому числі і на ЗМІ та посадових осіб, маючи на меті прийняття необхідних законів та рішень. До речі, питання нерівності представлення інтересів виступає сьогодні однією з проблем лобістської діяльності в Європейському Союзі.

Дослідження Д. Трумена мало доволі серйозні наслідки для подальшого теоретичного осмислення лобістської діяльності. Як вже зазначалося, він визначив політичний процес у якості процесу групової конкуренції в боротьбі за владу над розподілом ресурсів. З цього моменту теорія груп інтересів описує всі основні змістовні компоненти в рамках теорії плюралістичної демократії, адже головним актором політичного процесу стає структурована група інтересів. Зрештою, Дж. Пауелл, Г. Алмонд, Г. Лімбрух, М. Дюверже та У. фон Алеман запропонували власні типології груп інтересів, що згодом стали найбільш вживаними при дослідженні лобістської діяльності в Європейському Союзі західними дослідниками.

Можна стверджувати, що термінологічний перехід від груп інтересів до суб'єктів лобістської діяльності відбувся саме тоді, коли групи інтересів

почали взаємодіяти з державними органами, ставлячи перед собою мету досягнення певних конкретних переваг перед іншими, а не для перерозподілу певних ресурсів та артикуляції своїх інтересів.

Пізніше спостерігаються намагання дослідити види взаємодії нових суб'єктів міжнародних відносин в рамках ряду концепцій міжнародних відносин [37; 417;360].

Так, концепція «економічної дипломатії» передбачає дослідження суб'єктів лобістської діяльності в контексті інтенсифікації економічних зв'язків та прямої участі дипломатичного корпусу країн у здійсненні лобістської діяльності шляхом супроводу важливих проектів та бізнес операцій. Суб'єкти лобістської діяльності, як правило представники приватного сектору, використовують широкі можливості державних представників закордоном для лобіювання своїх інтересів [37, с.475].

Концепція «багатоканальної дипломатії» так само визнає суб'єктів лобістської діяльності як сучасних акторів міжнародних відносин [256], а концепція «парадипломатії» говорить про необхідність розширення «списку» визнаних суб'єктів міжнародних відносин [360, р. 145]. Такої ж думки дотримується російська дослідниця В. Васильєва, яка стверджує про існування «міжнародного лобізму» та про унікальну роль новітніх суб'єктів міжнародних відносин у світовій політиці. У той же час, за В. Васильєвою, міжнародним лобізмом є підтримання існуючого статус-кво у міжнародній політиці й має доволі широкий характер. Цей вид лобізму, сфокусований на прийнятті та підтримці глобальних рішень універсальними, інституціонально-груповими та індивідуально-груповими об'єднаннями [361, с. 176].

Значну наукову цінність для дослідження лобістської діяльності на національному рівні мають такі концептуально оформлені дослідницькі напрямки як плюралізм та неокорпоративізм.

Плюралістична та неокорпоративістська моделі були розроблені під час дослідження поведінки груп інтересів на національному рівні. Але якщо прихильники неокорпоративізму, які сфокусовані на аспектах керування та

результату і відводять державі активну роль, то прибічники плюралізму, навпаки, сконцентровані більше на вихідних даних і відводять державі пасивну роль [120, р. 87]. Так, наприклад, дослідники С. Мейзі та Дж. Річардсон характеризують відносини між групами інтересу та інституціями ЄС як плюралістичні [121, р. 47], але вони фокусуються у більшості випадків лише на загальній характеристиці та бачать велику кількість груп інтересів, що конкурують на арені ЄС. На противагу їм М. Джордж, що є прихильником неокорпоративізму, відзначає існування деякого преференційного режиму ЄК щодо окремих груп інтересів, існування консультативних органів, до яких включені групи інтересів [122, р. 58]. У той же час, П. Шміттер та В. Штрек дійшли до висновку, що на рівні ЄС скоріше виникне плюралістична модель, ніж корпоративістська [123, р. 138]. Інший дослідник, В. Шмідт бачить існування змішаної моделі та називає її квазі-плюралістичною [124, р. 156]

Дослідниками, що є прихильниками плюралізму, демократія розглядається як ринок, на якому діють змагальні закони. Інтереси можуть представлятися політичними партіями, окремими особами та групами інтересу, що перебувають у змагальному становищі за певні сфери. Визначають існування чотирьох основних опорних точок: рівний доступ до арени політичних дій, фрагментованість ринку, змагальний процес прийняття рішень та нейтралітет владних інституцій. Вищезазначене теоретичне підґрунтя створює ситуацію, за якої можливе існування плюралізму на практиці. Відповідно до плюралістичних поглядів монополізація впливу на прийняття рішень неможлива, а всі суб'єкти лобістської діяльності дотримуються демократичних засад. Групи інтересів найчастіше утворюються спонтанно та визначаються великою кількістю. Незалежно від владних інституцій вони визначають свій інтерес, своїх лідерів та свої можливості.

У цих роботах варто відзначити демонстрацію необхідності існування повної рівності між суб'єктами лобістської діяльності, за що й часто критикується. Важливими є роботи критиків плюралізму, які зазначають, що досягнення цих вимог не можуть демонструвати навіть найрозвинутіші західні

демократії. Для досягнення цих показників необхідне існування рівності освіти, фінансових можливостей та політичного впливу, що є дещо ідеалістичним [117].

Традиційно склалося, що плюралістична модель відповідає тим країнам, де зазнав фіаско неокорпоративізм, а форма залежності не була остаточно сформована. За цієї моделі групи інтересів рідко ставлять за основну мету досягнення загального суспільного блага та здебільшого орієнтовані на отримання певних преференцій «вже сьогодні».

Концепція неокорпоративізму як і відповідна модель набули свого суттєвого розвитку в ґрунтовних дослідженнях Т. Кліва, який зазначав, що групи інтересів та інші суб'єкти лобістської діяльності знаходяться у тісному взаємозв'язку з владними інституціями. Цей взаємозв'язок дозволяє підтримувати стабільність процедури розроблення та втілення у життя певних політичних ліній чи стратегій. Неокорпоративізм фокусується здебільшого на економічній сфері. Водночас, інші сфери, такі як соціальна, ділова, трудовий сектор разом з державним сектором, беруть участь у формуванні політики [118].

Головним компонентом неокорпоративізму є те, що держава надає певну монополію на представництво в обмін на співпрацю у розробленні політики стосовно того чи іншого питання. Найбільше держава зацікавлена в кооперації у сфері економіки, наприклад, питання контролю інфляції.

Основною характеристикою цього процесу визначається високий ступень кооперації між суб'єктами лобістської діяльності, що не обмежується лише консультативними функціями. Суб'єктами лобістської діяльності можуть виступати найрізноманітніші структури, що мають на меті забезпечення посередництва інтересів і не мають претензій на політичну владу. Неокорпоративізм не претендує на підміну інституційних механізмів парламентського і партійного правління, але одночасно сприяє більшій інтегрованості політичної системи. Відмінною рисою є високий рівень кооперації між суб'єктами у виробленні економічної політики.

У житті прикладів неокорпоративізму в ЄС є досить багато, адже ця модель є доволі характерною насамперед для невеликих країн центральної Європи. У якості прикладів можна наводити взаємодію сільськогосподарських міністерств з місцевими фермерами, туристичних міністерств з власниками готелів і т.д. Наявність подібних залежностей породжує певні моральні зобов'язання між учасниками процесу, що підштовхують їх до відмови від короткочасної користі задля досягнення довгострокової. За такої ситуації лобізм інтегрується настільки сильно у суспільні відносини, що його наявність стає ледь помітною.

Однією з базових характерних рис системи неокорпоративізму є взаємодія суб'єктів лобістської діяльності між собою з метою підтримання стабільності корпоративістського ладу. В сучасній західній політичній соціології неокорпоративізм розглядається як один з можливих механізмів, що дозволяє суб'єктам лобістської діяльності бути посередником між своїми членами (індивідами, фірмами, локальними спільнотами, соціальними групами) і різними контрагентами (у першу чергу – державними, виконавчими й представницькими органами) [119, с. 49].

Хоча плюралістична та неокорпоративістська концепції визначають різні варіанти та моделі взаємодії суб'єктів лобістської діяльності та держав, їх не можна розглядати у якості різних або взаємовиключаючих один одного. Якщо неокорпоративістська модель є обмеженою сферою взаємодії суб'єктів лобістської діяльності та держави, то плюралістична модель поширюється на всю сферу взаємодії держави та суспільства.

Як корпоративізм, так і плюралізм були небезпідставно розкритиковані І. Міхаловіц, яка зазначала, що головною проблемою при використанні цих концепцій є те, що ЄС надзвичайно сильно відрізняється від держави [125, р. 37]. Критика дослідниці спирається на те, що обидва підходи визначають вихідною умовою існування держави, повноваження якої все більше розмиваються. Вона пропонує дослідникам сконцентруватися на певній стадії прийняття рішень та проаналізувати моделі взаємодії, що можуть бути на

різних етапах інколи як плюралістичними, так і корпоративістськими. На основі проведеного нею емпіричного дослідження на прикладі процесу прийняття одного рішення щодо Директиви ЄС був отриманий висновок, що структура відносин між інституціями ЄС та організованими групами інтересів з однієї сторони є залежними від активних змін інституційної системи та, з іншої сторони, дуже сильно залежать від законодавчих умов процедури. Також на думку І. Міхаловіч РЕС може бути охарактеризована як закрита, або ж корпоративістська інституція, в залежності від взаємодії з групами інтересів. У той же час, існує думка, що в ЄС може спільно існувати плюралізм та корпоративізм при прийнятті рішень [126, р.50]

Деякі опрацьовані джерельні ресурси, в яких досліджено лобістську діяльність на рівні інституцій, вбачають в лобіюванні процес обміну, де сторона, що здійснює підтримку, приватні суб'єкти, надають певні блага, що часто полягають у проведенні різного роду експертиз та наданні певної спеціальної інформації для того, щоб вплинути на процес прийняття рішень [155]. Інституції ЄС відчувають потребу у експертизах, які вони не можуть здійснити самостійно. В цій сфері представники шкіл тривалий час дискутували щодо того, яким чином організована взаємодія на рівні інституцій: плюралізм, корпоративізм, квазі-плюралізм або елітарний плюралізм.

У своєму дослідженні «Представництво інтересів в Європейському Союзі» Дж. Грінвуд наводить статистику, відповідно до якої приватні та професійні організації представляють приблизно 76% груп інтересів ЄС, а публічні групи інтересів становлять приблизно лише 20% [127, р. 114]. У той же час, варто відзначити перевагу комерційних суб'єктів лобістської діяльності в ресурсозабезпеченості та організаційній складовій у порівнянні з некомерційними. Таким чином, деякі суб'єкти лобістської діяльності отримують «інсайдерський» статус, та, зрештою, на думку К. Волла [128, р. 89] та В. Шмітда [129, р. 215] це зумовлює існування в ЄС середовища «елітарного плюралізму». Головна відмінність елітарного плюралізму від

класичного плюралізму полягає у тому, що незважаючи на існування плюралізму, деякі групи виділяються серед інших груп наявністю кращої ресурсозабезпеченості та наявністю ефективного контакту з об'єктом лобістської діяльності.

Визнання існування елітарного плюралізму призводить до появи напруженості між політичною легітимністю та легітимністю політики, що часто стають предметом дебатів щодо прозорості системи прийняття рішень в Європейському Союзі. Важливим є те, що регуляторний/агентський стиль прийняття політичних рішень призвів до появи елітарних відносин, заснованих на довірі між «інсайдерськими» групами інтересів та високопосадовцями ЄС. На думку Дж. Махоне [130, р. 144], сама ж передача регуляторної компетенції з національного рівня на рівень інституцій можлива за умови наявності зобов'язання сторін, що заслуговує на довіру, уникнення осуду та професійної оцінки. За таких обставин інші дослідники стверджували, що легітимність прийняття рішень ЄК є доволі високою для усіх суб'єктів лобістської діяльності ЄС [131, р. 268]. В межах існуючого ступеня довіри інституції ЄС намагаються побудувати довготривалі відносини з групами інтересів, що засновані на постійному інформаційному обміні, широких консультаціях та погоджувальних заходах [132, р. 348]. У той же час, відповідно до поглядів Дж. Бейера та Б. Керреманса, групи інтересів розробляють зазвичай стратегії лобістської діяльності, наслідком чого є поява певного рівня репутації, яка допоможе їм отримати доступ до зачинених арен прийняття рішень [133, р. 115]. Д. Коен в своєму дослідженні доходить до висновку, що результатом подібної взаємодії є те, що процес прийняття рішень на рівні інституцій спирається на «соціальний» капітал та «дорадчий» тип довіри [134, р. 244].

Як правило, в різних суспільствах, поняття «лобістської діяльності» викликає неоднозначне сприйняття. Частково це пояснюється динамічністю наукового процесу, а частково тим, що лобіювання притаманне багатьом сферам суспільного життя і має багато сутнісних характеристик. З одного

боку, лобістська діяльність - це артикуляція різного роду вимог незалежно від їх цілей, природи та легітимності. А з іншого, з лобістською діяльністю пов'язують дії, що мають ознаки корупційних дій. Ось чому, на думку автора, необхідно визначити зміст поняття «лобістська діяльність».

Визначення поняття лобістської діяльності не лежить на поверхні. Лобістська діяльність може здійснюватися як на рівні країн-членів, так і на рівні інституцій ЄС і зачіпати різні гілки влади: судову, виконавчу, законодавчу. Вона може здійснюватися за участі найрізноманітніших акторів, як-то корпоративних лобістів, консультантів, експертів, PR та GR менеджерів, навіть третіх держав.

Термін «лобістська діяльність» зазнавав розвитку як у вітчизняній, так і в західній політології. Так, відповідно до західної політології, під здійсненням лобістської діяльності було прийнято розуміти весь процес взаємодії держави і громадянського суспільства. Одним з перших сформулювати зміст поняття «лобістська діяльність» спробував вищезгадуваний Д. Трумен, який визначив лобістську діяльність як надану природою громадянам можливість репрезентувати свої інтереси за допомогою лідерів груп впливу [7, р. 401].

У якості альтернативного визначення терміну цікавим видається приведення дефініції науковця С. Файнера, який визначив лобістську діяльність таким чином: «різноманітна діяльність певних організацій, які мають на меті вплив на органи державної влади та просування власних інтересів, але жодним чином не претендуючи на отримання владних повноважень в державі». С. Файнер, на думку автора, відзначивши в своєму визначенні відсутність потягу до отримання влади, зробив досить важливе уточнення з точки зору всього процесу еволюції лобістської діяльності, адже істинний лобізм дійсно ніколи не претендував та не претендуватиме на отримання владних повноважень.

Зрештою, визначення лобістської діяльності суттєво різняться поміж дослідниками. Так, французький дослідник Ф. Фарнел визначив лобізм та лобістську діяльність як таку, що є втручанням у соціально-господарські

процеси за допомогою використання політичних засобів і методів. На його думку, лобіювання є «діяльністю, направленою на здійснення прямого або опосередкованого впливу на процес розробки, використання чи тлумачення законодавчих та нормативних актів, інших будь-яких дій або рішень органів державної влади» [8, р. 20].

Велика кількість дослідників, визначаючи лобіювання, відводить у своїх тезах ключову роль впливу будь-кого на прийняття рішення будь-ким, не дивлячись на те, чи ці рішення є бізнес-рішеннями, державницькими або особистими. До таких дослідників можна віднести вже згаданих Д. Трумена, Ф. Фарнела, Л. Зеттера [9, р.4] та С. Зотова [10, с.43]. На цьому тлі оригінальністю відзначається російський дослідник В. Лепьохін [11, с.120], який зробив акцент у своєму визначенні на трансформації позиції шляхом приведення позиції фактичної влади на зміну позиції формальної влади.

Українські дослідники також не дійшли згоди у визначенні терміну лобіювання. Так, В. Сумська, виходячи зі свого аналізу поняття лобіювання, також приходять до висновку про необхідність відзначення впливу на певні органи державної влади, детально описуючи формальні аспекти здійснення лобістської діяльності [12]. Виходячи зі змісту її визначення, можна стверджувати, що таке визначення лобіювання покликане дати оцінку лобіюванню на національному рівні, коли визначення Є. Макаренко є значно ширшим та охоплює повний спектр здійснення лобістської діяльності на всіх рівнях: «лобіювання в міжнародних відносинах є діяльністю соціальних груп, що відстоюють свої політичні та економічні інтереси, інтереси держав, коаліцій держав або транснаціональних корпорацій у міжнародних відносинах; групи тиску на національні або міждержавні органи законодавчої та виконавчої влади з метою прийняття рішень на користь лобі» [13, с. 738].

У своєму визначенні Є. Макаренко не обходить стороною й роль лобістської діяльності, вважаючи її важливим компонентом процесу управління в міжнародному співробітництві, що відіграє важливу роль у передачі та отриманні інформації в політичному процесі, який забезпечує

життєдіяльність демократичних інститутів та суспільств. Згадане бачення підводить нас до визначення лобіювання, якого дотримується цілий ряд західних дослідників лобізму, які вважають визначальним комунікативний аспект. До таких дослідників можна віднести Дж. Андерсен [14, р.47] та У. Курчевську [15, р. 34].

Деякі інші дослідники пропонують ширше та деякою мірою філософське визначення лобістської діяльності. Так, Л. Мілбрат визначає лобіювання як комунікативну діяльність якоюсь третьою особою від імені громадянина, спрямовану на державні органи влади з надією на вплив на їх рішення [16, р.7].

Вперше в офіційних документах ЄС термін «лобізм» зустрічається у доповіді М. Галле, датований жовтнем 1992 року, де термін «лобіст» був визначений у якості «особи, що діє в інтересах третьої особи, з метою захисту інтересів цієї особи перед Європейським Парламентом та/чи іншими інститутами ЄС, або особи, що регулярно розповсюджує інформацію та контактує з співробітниками, депутатами та посадовими особами Європарламенту» [17].

Офіційним визначенням поняття «лобіста» в ЄС можна вважати визначення, що було йому надане у Зеленій Книзі у травні 2006 року. Лобіст був визначений як «особа, що практикує лобіювання та представляє різноманітні види організацій, а саме: консалтингові кабінети, юридичні компанії, недержавні організації, дослідницькі групи, корпорації або професійні об'єднання». Також документ встановив визначення терміна «лобіювання», як «вид діяльності, направлений на здійснення впливу щодо розробки політики та процедур прийняття рішень європейськими інститутами» [18].

Сьогодні лобізм є явищем, що швидко поширюється по всьому світу. Свідченням цього є різноманітні статистики, які існують з метою полегшення завдання визначення реального впливу, що здійснюється лобістськими структурами, та демонстрація існуючої світової тенденції до зростання рівня

лобістської діяльності по всьому світу. Остання тенденція прямо декларується у доповіді ООН «На шляху до відповідального лобіювання» (“Towards responsible lobbying”), та визначає лобізм як всесвітню тенденцію і декларує необхідність участі лобістських структур у процесі прийняття будь-яких рішень. Вищезгадана доповідь встановлює визначення лобістської діяльності наступним чином: «лобіювання є намаганням впливати на точку зору законодавця або інших офіційних осіб задля досягнення чи недосягнення певної мети». Цей термін включає пряме лобіювання по відношенню до певного законодавчого акту та формування загального змісту поняття лобістської діяльності з приводу певного кола питань [19, р. 39].

На практиці, у країнах, де лобіювання вже регулюється певними нормативно-правовими актами, часто має місце використання суміжних понять лобістської діяльності, що полягає у здійсненні певних дій відносно планування та впровадження у життя лобістської діяльності. Такий підхід притаманний вітчизняній законодавчій практиці, яка також не обійшла осторонь проблематику лобіювання. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2009 року № 448-р було схвалено концепцію проекту Закону України «Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів». Хоча Закон не прийнятий, але затвердження його концепції є вже певним кроком до наближення вітчизняного суспільства до практики участі у прийнятті рішень за прикладом суспільств розвинутих країн [20].

Проект Закону дає визначення поняттям «лобіювання», «лобістська діяльність», «лобісти», «лобістські об'єднання», «лобістські контакти» та багатьом іншим, пов'язаним з лобіюванням. Не дивлячись на назву проекту Закону, його зміст більш спрямований на регулювання саме лобістської діяльності, а не на регулювання впливу громадськості на прийняття рішень. Відповідно до проекту «лобіювання є легітимним впливом зареєстрованих та акредитованих в установленому порядку осіб (лобістів та лобістських об'єднань), який здійснюється в інтересах замовників лобістських послуг на органи державної влади, їх посадових і службових осіб під час прийняття

(участі у прийнятті) (внесення змін, скасування) ними нормативно-правових актів для закріплення у них інтересів замовників лобістських послуг». Також проект Закону передбачає існування спеціальної реєстрації лобістів, яка має здійснюватися Міністерством юстиції України. Наявність подібного реєстру відповідає існуючій практиці таких світових центрів лобізму як США та ЄС. Водночас, останні два центри досить різняться між собою за характером ведення цих реєстрів. До якого типу тяжітиме українська практика, сьогодні невідомо.

На думку автора, найбільш вдалим визначенням лобіювання в ЄС є запропоноване Інститутом зв'язків з громадськістю Ірландії та підтримуване ОЕСР [21], відповідно до якого лобістською діяльністю є «спеціальні дії, спрямовані на здійснення впливу з метою зміни тієї чи іншої політики або намагання запобігти зміні. Лобіювання має в основі представництво перед публічними представниками влади відносно будь-якого аспекту будь-якої політики або положення, що може бути імплементовано у дану політику (чи зміну будь-яким іншим чином)».

Варто зауважити, що на теренах колишнього СРСР лобіювання асоціюється в першу чергу з корупцією. Багато в чому це зумовлено історичним минулим, адже в СРСР слова, що асоціювалися з лобіюванням, вважалися вульгарними та такими, що не можуть вживатися у суспільстві. Основна ідея в СРСР щодо лобіювання полягала в тому, що його не існує, хоча насправді все було інакше. У СРСР лобіювання існувало, але у завуальованій від суспільства формі [22, с. 19]. Такий підхід вплинув й на сьогоденне ставлення до лобіювання в Україні. Зважаючи на те, що негативне забарвлення цього явища все ще превалує у ставленні українців до лобіювання, автор вважає за необхідність встановити, що в цілях даного дослідження лобіювання розглядається як явище, що відповідає нормам міжнародного та національного права. Легітимність лобіювання встановлюється законодавством, нормами, правилами, декретами та спеціальними регулюваннями. Лобіювання не пов'язане з жодною сумнівною

діяльністю, ні з хабарями, будь-якими подарунками, безкоштовними послугами тощо.

Загалом методологія дослідження визначена специфікою об'єкта і предмета дисертації, метою й завданнями наукової роботи. В даному дисертаційному дослідженні пропонується різностороння методологія аналізу здійснення лобістської діяльності на рівні інституцій ЄС та на рівні країн-членів ЄС, тим самим передбачаючи використання загальнонаукові та філософські методи дослідження.

В процесі дослідження був використаний метод спостереження, який надав змогу цілеспрямовано вивчити процес здійснення лобістської діяльності третіми країнами та іншими суб'єктами в ЄС. Спостереження за процесами лобістської діяльності здійснювалося шляхом планомірного, активного, цілеспрямованого та систематичного вивчення сукупності емпіричних знань, що отримувалися з відкритих джерел інформації. Подібні емпіричні знання надали змогу утворити первинну схематизацію вихідного об'єкту даного дослідження.

Використовувався метод порівняння, який надав змогу встановити подібності та відмінності лобістської діяльності в країнах-членах ЄС та в інституціях ЄС. Завдячуючи методу порівняння була отримана вагома частина результатів дослідження, включно із визначенням рівнів інституціоналізації лобістської діяльності та визначенням нерівномірності залучення інституцій ЄС до процесу лобіювання.

Метод аналізу надав змогу автору поділити предмет дослідження на складові частини, зокрема виокремити функціональну, секторальну та ієрархічну фрагментарність об'єктів лобістської діяльності, проаналізувати елементи лобістської діяльності, включно із суб'єктами, технікою, тактикою, планом та прогнозом при здійсненні лобістської діяльності.

При виконанні даного дослідження були використані методи індукції та дедукції. За допомогою дедуктивного методу були зроблені висновки до даного дослідження на основі знання загальних властивостей країн-членів ЄС

та інституцій ЄС. Індукційний метод надав змогу перейти від часткових виокремлень особливостей лобістської діяльності щодо певних країн-членів ЄС до загального виокремлення особливостей характерних для всіх країн-членів ЄС шляхом використання методу єдиної подібності.

Метод узагальнення є ще одним важливим методом, використаним в процесі дослідження. Цей метод надав можливість зафіксувати загальні ознаки та властивості об'єктів лобістської діяльності та здійснити перехід від одиничного до особливого та загального.

У дослідженні наявний аксіоматичний метод, коли загальновідомі твердження приймалися без доведення, а інші знання були виведені з них відповідно до існуючих логічних правил. Також, знайшов широке використання метод висловлення гіпотези та припущення. Гіпотеза надала можливість осмислити фактичний матеріал щодо здійснення лобістської діяльності в ЄС та призвела до виведення висновків із зроблених припущень щодо взаємозалежності рівня національного та рівня інституцій ЄС в процесі здійснення лобістської діяльності, а також надала змогу довести твердження, що структура всього Союзу передбачає здійснення лобістської діяльності щодо нього.

Історичний метод заклав основу для дослідження виникнення, формування та розвитку явища лобістської діяльності в ЄС, з метою виявлення закономірностей та суперечностей цього процесу, а структурно-функціональний метод надав можливість встановити роль і місце лобістської діяльності у системі взаємовідносин об'єктів та суб'єктів лобіювання в ЄС.

Системний аналіз дозволив пояснити особливості лобіювання на національному рівні та на рівні інституцій Союзу, в частині прийняття, зміни або відміни рішень повноважними органами чи інституціями. Таким чином, за допомогою системного аналізу було продемонстровано взаємозалежність суб'єктів, об'єктів, алгоритму, техніки та тактики, стратегії, якості та ефективності, ресурсозабезпеченості та інтересу на основі існуючих закономірностей у зв'язках між ними.

Конструктивістські методи й прийоми міжнародно-політичної науки були вжиті для з'ясування чинників, що обумовлюють природу суб'єктності акторів в процесі здійснення лобістської діяльності на рівні країн-членів та на рівні інституцій ЄС. Аналіз окремих складових політичної ідентичності учасників процесу лобіювання спирався на дискурсивний метод задля виявлення форм, у яких вони проявляються, і взаємозв'язків між ними.

Серед прикладних методів дослідження варто зазначити також екстраполяцію й аналіз тенденцій інституціоналізації лобістської діяльності в окремих країнах-членах ЄС. Метод екстраполяції дозволив перенести окремі характеристики здійснення лобістської діяльності в певних країнах та щодо певних інституцій ЄС за умови схожості системних параметрів у першому і другому випадках. Наприклад, дослідження рівня регулювання лобістської діяльності в окремих країнах надало можливість вивести певні закономірності лобістської діяльності щодо законодавчої, виконавчої та судової гілок влади в країнах-членах ЄС. Застосування ж івент-аналізу й критичне осмислення тексту при роботі з документальними джерелами – матеріалами органів влади, офіційних документів інституцій ЄС, дослідженнями провідних суб'єктів лобістської діяльності тощо – дозволило забезпечити наукову об'єктивність та достовірність результатів дослідження.

1.2. Теоретичні засади лобістської діяльності

Колись лобіюванням займалися люди, які мали певні зв'язки та контакти, котрі надавали їм змогу зустрічатися з людьми, від яких залежало рішення. Незважаючи на всю простоту цього методу, він дійсно був ефективним, але сьогодні, коли перетин інтересів різноманітних груп став настільки заплутаним, згаданому методу вже нема місця у сучасному цивілізованому світі. Сьогодні лобіювання потребує поєднання знань у найрізноманітніших сферах, потужних технологій, що саме по собі підвищує культуру спілкування лобістів з об'єктами лобіювання та навпаки. Таким чином, з'являється необхідність комплексно дослідити лобістську діяльність з

метою глибокого, детального та всебічного аналізу цього явища в Європейському Союзі. Зрештою, щоб зрозуміти, яким чином здійснюється лобістська діяльність в ЄС, необхідним є всебічне розуміння цього процесу. Тому доречно розглянути лобістську діяльність крізь призму її елементів та взаємозв'язків, які вони утворюють.

При визначенні елементів лобістської діяльності важливо розуміти, що сучасний лобізм характеризується певною структурованістю. В ній чітко розмежовані місця суб'єктів, об'єктів та інших важливих елементів. Всі елементи є взаємопов'язаними, а сама лобістська діяльність має окрему мету, що й зумовлює її існування.

Здійснення лобістської діяльності має свою специфіку. Відомо, що на початку процесу лобістської діяльності існує певна кількість суб'єктів з їх інтересами, які потім трансформуються у певні групи за подібністю цілей та прагнень. Зрештою ми отримуємо дві або більше груп, що протистоять одна одній і мають різні погляди на вирішення певної ситуації. Подібна ситуація добре простежується при впровадженні санкцій ЄС шляхом ухвалення рішення РЄС щодо спільної зовнішньої та безпекової політики. Зазвичай, при ухваленні подібних рішень в контексті міжнародно-політичного виміру, існує суб'єкт чи суб'єкти лобістської діяльності, які ратують за впровадження санкцій проти певного кола осіб. Задля ефективного їх впровадження суб'єкти об'єднуються та виступають зі спільними заявами, тощо[295].

Як правило, лобістські суб'єкти керуються в своїй роботі певними часовими обмеженнями (термін виконання експертизи, аналізу, і.т.д.) У той же час, як країни-члени, так і інституції ЄС живуть своїми часовими рамками, що полягають у часовому обмеженні впровадження певної політики, інших процесів, за які несе відповідальність держава чи Союз. Кожен суб'єкт має власні обмеження по часу, адже хтось може досягти максимального зиску пришвидшивши процес, а дехто навпаки - призупинивши.

Так, згадані вище рішення РЄС щодо спільної зовнішньої та безпекової політики як правило є строковими. Наприклад, рішення РЄС №2014/119/CFSP

від 5 березня 2014 року про обмежувальні заходи щодо певних приватних, юридичних осіб та органів в результаті ситуації в Україні мало термін 1 рік [168], що створювало стимул для цих суб'єктів якнайшвидше пролобіювати їх перегляд, або ж не допустити їх поновлення.

Так, відомий нідерландський науковець Р. ван Шенделен зазначає, що часові обмеження видаються надзвичайно важливими у контексті того, на якому етапі суб'єкт почне втілювати в життя певні прагнення. Багато в чому успішність процесу залежить від того, чи він вже встиг вийти на публічний рівень. Також завжди існує вірогідність лобіювання з метою досягнення цілей та прагнень на самому початку цього процесу, що може зробити його менш затратним та помітним [27, р. 168].

Задля вірного визначення часу, суб'єкти лобістської діяльності завжди намагаються знаходитися напоготові та залишаються завбачливими. Постійне оновлення всієї інформації дає їм змогу бути постійно на часі. Згадані часові обмеження можуть оновлюватися відповідно до нових обставин. Все це у сукупності з необхідністю пришвидшити або призупинити процес, дає ґрунтовну відповідь на питання часового обмеження при здійсненні лобістської діяльності.

Що ж до суб'єкту лобістської діяльності, то він є елементом, який має певні цілі та інтереси та намагається реалізувати свої прагнення найкращим для себе чином. Шляхом артикуляції власних інтересів та цілей він намагається здійснювати вплив на повноважні органи. Як вже було продемонстровано вище, суб'єкти лобістської діяльності можуть об'єднуватись, змінюватись та набувати різних організаційних форм.

Як зауважує японський дослідник міжнародних відносин Р. Осіба, актори в міжнародних відносинах можуть бути визначені як суб'єкти, що мають наступні властивості: а) можливість незалежно визначити свої цілі та інтереси; б) можливість мобілізувати людський та матеріальний ресурс з метою досягнення своїх цілей та прагнень; в) їх дії є достатньо значущими для того, щоб вплинути на поведінку інших акторів системи міжнародних

відносин [389]. Таким чином, суб'єкт лобістської діяльності в міжнародних відносинах постійно концентрується на бажанні досягти своєї мети, що полягає у здійсненні впливу з метою прийняття певного рішення або недопущення його прийняття. У той же час артикуляція цілей та інтересів суб'єкта лобістської діяльності може набувати найрізноманітніших форм, починаючи з приватних бесід на рівні країн-членів та закінчуючи офіційними відкритими зверненнями на рівні інституцій ЄС.

У процесі здійснення лобістської діяльності часто відбувається залучення третіх осіб до процесу. Їх залучення є необхідним, коли існує потреба у здійсненні експертної оцінки, аналізу, моделюванні, забезпечені всебічною інформацією щодо предмету розгляду, привернення уваги суспільства, донесення певної інформації до суспільства. За великим рахунком, хто саме буде здійснювати вищезазначені дії, немає значення, головне, щоб вони мали змогу виконати своє завдання.

Яскравим прикладом лобістської діяльності як на рівні країн-членів, так і на рівні інституцій ЄС можна вважати приклад лобіювання запровадження та відміни персональних санкцій різними суб'єктами відповідно до рішення РЄС №2014/119/CFSP від 5 березня 2014 року про обмежувальні заходи щодо певних приватних, юридичних осіб та органів в результаті ситуації в Україні та його майбутніх змін. Грунт для їх запровадження був закладений задовго до «не підписання» Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та до подій в ніч 30 листопада 2013 року, а одне з перших повідомлень у ЗМІ про необхідність запровадження персональних санкцій з'явилося ще у березні 2013 року [292]. Надалі, впродовж всього 2013 року у ЗМІ з'являлися повідомлення про зустрічі лідерів української опозиції з високопосадовцями з Заходу з метою запровадження персональних санкцій проти кола осіб з тогочасної владної верхівки України [293; 339; 294; 365; 366]. Таким чином, суб'єктами лобістської діяльності щодо запровадження персональних санкцій стосовно певного кола колишніх українських високопосадовців можна вважати лідерів

української опозиції [295]. З ескалацією подій в Києві та, згодом, на території всієї України до них приєдналися представники громадського сектору [296], що займаються боротьбою з корупцією та українські публічні діячі [297].

Одразу після ухвалення рішення РЄС №2015/364/CFSP від 5 березня 2015 року, яким оновлювалося рішення РЄС №2014/119/CFSP від 5 березня 2014 року [160] про обмежувальні заходи щодо певних приватних, юридичних осіб та органів в результаті ситуації в Україні, був опублікований звіт Міжнародної дорадчої групи про проведення нагляду за розслідуванням подій на Майдані [171]. Міжнародна дорадча група була створена Генеральним секретарем Ради Європи в квітні 2014 року і знаходиться під головуванням колишнього голови Європейського суду сера Ніколаса Братца, разом з яким в групу входять колишній суддя Європейського суду Володимир Буткевич та колишній український прокурор Олег Анпілігов.

У результаті ухвалення рішення №2015/364/CFSP від 5 березня 2015 року декілька осіб з санкційного списку було виключено, а декотрим продовжено санкції лише на кілька місяців. Інформація щодо ухвалення подібних рішень в ЄС має рівень секретності “UESECRET” і не є публічно доступною. Водночас, подібне співпадіння в датах ухвалення та оприлюднення надає автору підстави припустити, що згаданий звіт міг бути одним з багатьох джерел інформації, що зрештою стали підґрунтям для рішення РЄС №2015/364/CFSP від 5 березня 2015 року. Таким чином, можливо прослідкувати залучення експертів до ухвалення рішення, яке зіграло на руку суб’єктам лобістської діяльності з санкційного списку осіб.

Суб’єкти лобістської діяльності різняться за своїм ступенем впливу. Найбільш значними та потенційно впливовими є суб’єкти, що першочергово зацікавлені у досягненні мети. За ними йдуть суб’єкти з меншою зацікавленістю, що розглядаються як такі, які можуть потенційно впливати, але є дещо пасивними. Задля визначення того, хто є ким, вони, зазвичай, задіюють постійний моніторинг. Загалом, суб’єкти можуть переходити в процесі лобістської діяльності з уявного списку менш зацікавлених у список

зацікавлених та навпаки. Іноді суб'єкти створюють ситуативні типології задля полегшення своїх завдань. Такий підхід може надати певні переваги лобістській групі у досягненні мети та дозволяє охопити якомога ширше коло суб'єктів.

Для здійснення лобістської діяльності характерна реалізація певних алгоритмічних закономірностей. У випадку здійснення лобістської діяльності непрофесійним суб'єктом чи учасником може здатися, що цього алгоритму не існує, але це буде доволі поверхневий погляд. Алгоритм лобістської діяльності існує завжди, але він не завжди є свідомим. Якщо лобістська діяльність не є успішною, то саме в алгоритмі їй варто шукати помилку або невідповідність реальній ситуації.

Загалом, алгоритмізація будь-якої діяльності вже багато десятиліть є звичною справою практично у всіх сферах діяльності людини, при цьому відбувається відокремлення алгоритму математичних процесів, але зі збереженням його логічної складової і перенесення в інші досліджувані сфери. Не винятком є й лобістська діяльність, яку можна назвати ефективною за наявності алгоритмізації дій її суб'єктів. Побудова алгоритму надає можливість якомога ефективніше здійснювати лобістську діяльність, а інтерес прямо впливає на побудову алгоритму та його окремих частин.

На успішність лобістської діяльності значною мірою впливають такі елементи системи як техніка, тактика, план, прогноз та стратегія.

У міжнародно-політологічній науці немає достатньо чіткого визначення техніки і цей напрямок не є досконально розробленим. Частіше за все під технікою розуміють техніку у широкому сенсі, або ж особисті дії виконавців і спеціалістів. Мають місце випадки, коли техніка не є ні першим, ні другим, а набуває зовсім іншого значення. Так, французький дослідник Ж. Елюль писав про те, що під технікою він розуміє не машини, технології, ті або інші процедури з метою досягнення певної цілі, а розуміє техніку як сукупність ефективних методів, отриманих раціональним шляхом в кожній окремій сфері діяльності людини[23, с. 49]. К. Ясперс притримувався схожої

думки та розумів під технікою сукупність засобів, що використовуються свідомою людиною [24, с. 102].

Виходячи з вищевикладеного, якщо мова йде про техніку при здійсненні лобістської діяльності як на рівні країн-членів, так і на рівні інституцій ЄС, то це, в першу чергу, сукупність засобів, що використовуються під час її здійснення. Отже, техніка лобістської діяльності є сукупністю технічних засобів, за допомогою яких суб'єкти лобістської діяльності в процесі здійснення впливу на повноважні органи забезпечують досягнення необхідного їм результату.

Техніка лобістської діяльності неодноразово ставала предметом вивчення дослідників [25; 26; 27, р. 45]. Серед всього різноманіття уяви авторів, узагальнюючи за подібністю, можна виділити такі технічні засоби:

1. В процесі здійснення лобістської діяльності багато чого залежить від подання інформації, адже часто не сутність питання, а його подача може вплинути на вирішення питання. Тому важливим є наявність ефективного засобу подачі інформації. Так, в перші дні лютого 2014 року, підтримуючи запровадження обмежень проти колишніх українських високопосадовців, деякі українські публічні діячі проводили інформаційні турне країнами ЄС з метою ефективного подання інформації щодо необхідності запровадження згаданих заходів [297].

2. Для того, щоб аргументація звучала більш переконливо можна залучити науку, а саме експертну оцінку, експертний висновок, тощо. Вважається, що цей підхід може бути ефективний у випадку, якщо об'єкт має певного роду сумніви, обговорюване питання перебуває на ранній стадії обговорення або за ситуації, коли необхідно радикально змінити вектор напрямку обговорення. Прикладом може служити звіт Міжнародної дорадчої групи про проведення нагляду за розслідуванням подій на Майдані в Києві, опублікований у березні 2015 року [171].

3. Інформаційний засіб полягає у залученні засобів масової інформації до процесу лобістської діяльності. Цей засіб може використовуватися як приватними, так і публічними акторами [57].

4. За допомогою залучення авторитетної особи до процесу, суспільство може відреагувати позитивним чином, тим самим надавши вагомій переваги суб'єкту лобістської діяльності. Наприклад, лобіювання рішення РЄС №2014/119/CFSP від 5 березня 2014 року про обмежувальні заходи щодо певних приватних, юридичних осіб та органів в результаті ситуації в Україні було активно підтримуваним авторитетними українськими публічними діячами [297].

5. Шляхом штучного обмеження можна легко одержати необхідне. Наприклад, в ЄС існує велика кількість недержавних організацій, які є залежними від організацій, формуючих їхні бюджети, що можуть тим самим вплинути на їхні позиції та погляди. Наприклад, в бюджеті за 2014 рік ЄС передбачено більше 28 мільйонів ЄВРО на фінансування недержавних організацій, що діють в тому числі і на території Європейського Союзу [353, р. 127].

6. У наш час примус можливо застосовувати шляхом прийняття відповідних норм законодавства, підтримуваного виконавчими органами влади та судовою системою. Прикладом може бути випадок, коли з подачі недержавних організацій, а саме «Грінпіс», компанія Shell була змушена відмовитися від своєї ідеї скидання свого нафтового сховища Brent Spar у глибокі води Атлантичного океану. Активісти «Грінпіс» на цілих три тижні зайняли нафтове сховище, а по всій Європі був ініційований бойкот заправокних станцій. У підсумку, компанія здалася й було ухвалене рішення щодо переустаткування нафтового сховища й подальшого його експлуатації [28].

Усі вищезгадані техніки застосовуються дотепер, часто у комбінації один з одним. Всі ці техніки за своєю природою є різними й, відповідно, мають різний вплив на громадськість, на людей, що приймають рішення. Також вони різні за строками та витратами. Вибір навімання може не

призвести до успіху, часто будь-які з вищезгаданих дій можуть повернутися бумерангом. У цій ситуації суб'єктам лобістської діяльності часто доводиться працювати в середовищі непевності. Найкращим шляхом є поступовий рух, крок за кроком, в основі якого буде попередження помилок і неправильних дій. У той же час, ефективним може виявитися зіставлення декількох технік під конкретну ситуацію.

Тактика лобістської діяльності є сукупністю технік та шляхів здійснення лобістської діяльності, мета яких полягає у правильному та ефективному залученні учасників процесу лобістської діяльності та оптимальному використанні технік лобістської діяльності, з метою задоволення інтересів та прагнень суб'єктів лобістської діяльності. Досягнення прагнень та цілей цілковито залежить від правильності побудови лобістської діяльності. Також наявність правильної побудови відрізняє професійного суб'єкта лобістської діяльності від аматора.

Лобістська діяльність може здійснюватися як напряду, так і опосередковано. Так, пряма лобістська діяльність полягає у здійсненні безпосереднього впливу лобістськими акторами на цільову аудиторію, певну особу, комітет або ж на суспільство. Непряма лобістська діяльність полягає у використанні протилежного засобу ніж пряма, а саме використання певних груп, інституцій, органів і.т.д. задля досягнення поставлених цілей.

При прямому лобіюванні можливе застосування різних засобів впливу, як неформальних, так і формальних. До неформальних можна віднести прості персональні зустрічі, влаштування спільних заходів у неформальній атмосфері та будь-які інші способи отримати змогу безпосереднього контакту з необхідною особою. Прикладом формальних засобів можуть служити спеціальні зібрання чи слухання, офіційна артикуляція позиції чи надіслання офіційного листа. Всі вони можуть відрізнятися один від одного за ступенем розголосу, адже певні зустрічі можуть проводитися неформально за закритими дверима, а інші навпаки, здійснюються за допомогою проведення публічних кампаній. Деякі з них можуть мати вельми шанобливий і дружній характер,

наприклад організація подорожей, ланчів для об'єктів лобіювання. Іншим може бути притаманний зовсім інший характер, що може містити протест чи бойкот.

Непряма лобістська діяльність так само має дуже багато варіантів. Як вже було згадано, для непрямой лобістської діяльності характерним є залучення третіх осіб задля досягнення поставленої мети. Такою особою може стати будь-яка організація як на рівні країн-членів, так і на рівні інституцій ЄС. Часто такими організаціями виступають міжнародні організації, на кшталт СОТ, чи інституції національного рівня, як Представництво Сараєвського кантону (Sarajevo Canton Representation Office). Дещо недооціненою в цьому сенсі є ОЕСР, що виконує експертні аналізи та пропонує свої методи вирішення тих чи інших проблем ЄК, яка в свою чергу доволі часто бере їх до уваги [29]. Наукові дослідження та оцінки фахівців надають певного авторитету посланню, що частіше за все сприймається позитивно. Офіційні заходи, за умови їх організації ЄП чи ЄК, створюють не менший авторитет. Сильний вплив можуть мати окремі виступи публічних осіб з приводу тих чи інших питань, наприклад добродійні акції популярних музичних груп [30].

Чудовим засобом досягнення поставленої мети є вплив на середню ланку працівників певної організації. Політичні партії, як вже було згадано, також можуть стати чудовою платформою для донесення певної позиції як до суспільства, так і безпосередньо до тих, хто приймає рішення. Одним з найпоширеніших методів є використання ЗМІ та їх потенціалу. За наявності потужних ресурсів лобістські групи спроможні самі створювати такі проміжні ланки і використовувати їх задля досягнення поставлених цілей.

У той же час, застосування прямого і непрямой лобіювання не має обов'язково використовуватися окремо. Можливе здійснення комбінованого лобіювання у вигляді поєднання прямого та непрямой лобіювання.

Іншими важливими елементами лобістської діяльності є план та прогноз, що й сьогодні часто помилково ототожнюються на практиці. Академічний словник української мови визначає план як «задум, проект, що

передбачає хід, розвиток чого-небудь» [32], а прогноз як «передбачення на основі наявних даних напряму, характеру й особливостей розвитку та закінчення явищ і процесів у природі й суспільстві» [32].

Планування зазвичай має дві сторони: планування опирається на прогноз майбутнього та є спробою вплинути на розвиток прогнозу. Сам процес планування складається з системи тісно пов'язаних в часовій послідовності елементів, що характеризують хід планування, починаючи від аналізу вихідних даних закінчуючи складенням плану и здійсненням контролю за його виконанням. Планування включає в себе аналіз вихідної інформації, визначення завдань, визначення шляхів та способів виконання завдань, вибір тієї або іншої форми плану, контроль над виконанням плану [34]. Відповідно до поглядів вище згаданого теоретика лобістської діяльності в ЄС Р. ван Шенделена, план є невід'ємною частиною лобістської діяльності професійного суб'єкта [27, р. 285].

Прогнозування може здійснюватися щодо багатьох сфер діяльності, включаючи лобістську діяльність. Відома дослідниця прогнозування у галузі міжнародних відносин Н. Чуцрі зазначає, що при здійсненні прогнозування в першу чергу розглядається ряд можливостей та випадковостей, вірогідність зміни, часові рамки змін, точки дотику, що вірогідно стануть місцем початку зміни [391, р.2]. Для лобістської діяльності характерним є прогнозування щодо необхідності використання певних засобів, прийомів та методів в певний момент часу як на рівні країн-членів, так і на рівні інституцій ЄС.

За умови ускладнення лобістських завдань, орієнтування лише на стратегічні цілі робить лобістську діяльність неефективною. Тому з розвитком лобістської діяльності з'являється стратегія лобістської діяльності, що покликана вирішити більш складні завдання. А. Чендлер встановив стратегію як визначення основних довгострокових цілей та завдань, вироблення напряму дії та розподілення ресурсів, що є необхідними для їх досягнення [35]. Відповідно до його поглядів довгострокові цілі не підлягають перегляду до зміни внутрішніх та зовнішніх умов середовища функціонування. Більш

сучасне визначення стратегії належить Г. Хамелю, який визначив стратегію як спосіб розвитку ключових конкурентних переваг, та вважав, що стратегія є основою конкурентоспроможності [36].

Інший дослідник міжнародних відносин Дж. Фріден зазначає, що ключовим моментом при визначенні стратегії є те, що суб'єкти мають на меті отримання певного результату та обирають стратегію, що найбільше відповідає їх прагненням. Стратегія суб'єкта лобістської діяльності спрямована на те, щоб якомога сильніше наблизитися до найбільш бажаного результату [390]. У цілях даного дослідження під стратегією розуміються основні цілі та завдання, що визначають загальний напрям здійснення лобістської діяльності та тактику її здійснення.

Чільне місце при здійсненні лобістської діяльності посідає ресурсозабезпеченість. По суті ресурсозабезпеченістю є матеріальні, фінансові, наукові, трудові, експертні, юридичні та інші витрати під час лобіювання. У той же час ресурсозабезпеченість напряму залежить від професіоналізму суб'єктів лобістської діяльності, можливості здійснювати вплив на повноважні органи влади, цілей та завдань інших суб'єктів лобістської діяльності, важкості виконання конкретних завдань та цілей, що стоять перед суб'єктом лобістської діяльності.

Вважається, що ресурсозабезпеченість є головним засобом виживання для суб'єкта лобістської діяльності. Ресурсозабезпеченість повинна постійно підтримуватися на високому рівні. Самі ресурси можуть бути чим завгодно, що вносить свій вклад у якість та ефективність впливу на політики ЄС [27, р. 205]. Зустрічаються й більш радикальні теоретичні погляди, що ресурсозабезпеченість ототожнюється з впливом суб'єктів лобістської діяльності. За таких умов визначальними вважаються час та фінансові можливості суб'єкта [392].

Коло об'єктів лобістської діяльності в ЄС є доволі широким. Загалом, до об'єктів лобістської діяльності в ЄС прийнято відносити органи державної влади на національному рівні, інституції ЄС та будь-які інші повноважні

органи в рамках ЄС. У той же час, досліджуючи об'єкти лобістської діяльності, не можна обмежуватися лише органами, інституціями та повноважними особами щодо яких здійснюється лобістська діяльність. Об'єктами лобістської діяльності також можуть виступати відносини, які намагаються врегулювати суб'єкти лобістської діяльності шляхом здійснення свого впливу. Прикладом подібних відносин може слугувати розподілення грантів поміж недержавних організацій Європейською Комісією на рівні країн-членів, встановлення податків, пільг, тендерні процедури на рівні інституцій ЄС, тощо.

Деякі організації, такі як юридичні фірми, науково-дослідницькі центри, недержавні організації або регіональні представництва можуть і не вважати себе лобістами, представниками груп інтересів чи членами відповідних організацій. Тому в літературі часто термін «лобістська діяльність» не використовується за необхідності розрізнення організацій, тому що він може інтерпретуватися у занадто вузькому сенсі.

Існує кілька шляхів розрізнення суб'єктів лобістської діяльності, а саме відповідно до їх організаційної форми, природи їх інтересів та шляхом визначення чи є вони комерційними/некомерційними організаціями.

На думку автора, найбільш вдалою класифікацію суб'єктів лобістської діяльності за організаційною формою є класифікація наведена у Спільному Реєстрі Транспарентності [39] Європарламенту та Єврокомісії, що розрізняє: професійних консультантів, юридичні фірми, самозайнятих консультантів; корпоративних лобістів (лобісти, що працюють у певних групах, які вони і представляють) та торгівельні/професійні асоціації; недержавні організації; науково-дослідницькі центри та науково-дослідницькі інститути; організації, що представляють релігійні громади; організації, що представляють місцеві, регіональні та муніципальні органи влади, інші публічні та комбіновані об'єднання.

Класифікація за природою інтересів відбувається відповідно до галузевого спрямування. До груп галузевого спрямування можна віднести

лобіювання в сфері економічних інтересів, в сфері захисту та просуванні суспільних інтересів, та в сфері регіональних інтересів.

Лобістська діяльність в сфері економічних інтересів на рівні інституцій почала проявлятися з перших років існування ЄС. З лібералізацією Єдиного Ринку відбулося стрімке збільшення кількості контактів представників великих гравців на ринку ЄС з інституціями Союзу. Прийнято вважати, що цей стрімкий підйом відбувся на початку 90-х років, коли ЄК зіштовхнулася з проблемою, що полягала у задоволенні інформаційних потреб ЄК та консультативним вимогам по відношенню до різноманітних груп інтересів. Одним з неформальних способів вирішення згаданої проблеми була ідея створення спеціальних промислових форумів, на кшталт телекомунікаційного та фармацевтичного форуму Бангеманн [40, р.11]. Самі по собі ці форуми не були відкритими, а доступ до них надавав певні переваги для груп інтересів.

За даними ЄК, за дванадцятирічний період, починаючи зі створення Єдиного Ринку, більш ніж 35.000 різноманітних компаній діяли з метою отримання доступу до подібних форумів, але їх закритий формат обумовлював наявність лімітованої кількості запрошень на них. Подібні форуми вимагали не тільки простого бажання бути присутніми там, але й наявності певної репутації, що створювалася не деінде, а в Брюсселі.

Одночасно з цим було розпочато процес реформування, по закінченню якого великі гравці мали б змогу прямо впливати на прийняття рішень. Це надало можливість підвищити ефективність прийнятих рішень та, зрештою, об'єднати цілі та прагнення великих гравців з цілями та прагненнями самого ЄС.

У структурному плані лобіювання в сфері економічних інтересів здебільшого представлене груповими об'єднаннями у вигляді асоціацій, що в більшості випадків представляють інтереси бізнесу. Причиною цього, в першу чергу, є орієнтованість бізнесу на безпосереднє ведення своїх профільних справ. Що ж до самостійного лобіювання бізнесом, то воно часто є доволі затратним та таким, що потребує серйозних ресурсів, тому об'єднання в певні

організації виглядає більш доцільним. Використання асоціацій з метою лобіювання є вигідним для бізнесу з кількох причин. По-перше, якщо порівнювати перспективи успіху лобіювання асоціації та окремої компанії, то лобіювання останньою завжди є слабшим ніж перспективи об'єднаної організації чи кількох організацій, що можуть за підтримки суспільства та ЗМІ створити образ потужного інформаційного партнера. По-друге, асоціації мають можливість узагальнювати інформацію, отриману від її учасників, тим самим фільтруючи її для подальшого подання. Індивідуальне представництво в сфері економічних інтересів також має місце, але характерне воно для вузьких та неординарних питань.

Точну кількість асоціацій в ЄС визначити досить важко, адже популярною все ще залишається можливість залишатися анонімними при здійсненні лобістської діяльності. Можливість залишатися анонімними також серйозно підсилюється сучасним рівнем транспортного сполучення в ЄС, що дозволяє асоціаціям, які проводять свою діяльність у різних куточках Союзу, здійснювати лобістську діяльність як на рівні країн-членів, так і на рівні інституцій ЄС, не дивлячись на відстані.

При аналізі лобістської діяльності в сфері захисту та просуванні суспільних інтересів можна виділити три основних напрямки: захист прав споживачів; захист навколишнього середовища; правове регулювання питань, пов'язаних з забезпеченням рівних громадських прав та рівнопредставленості на рівні країн-членів та на рівні інституцій ЄС.

Напрямок захисту прав споживачів виник ще під час утворення Єдиного Економічного Співтовариства. У перше десятиліття існування ЄЕС спостерігався феномен швидкого зростання кількості організацій цього напрямку. Причиною цього був сам споживач, адже рух за економічну інтеграцію саме його ставив у центр інтеграції. Відповідно до логіки становлення та розвитку ринку Європи, саме споживач мав почувати себе якомога краще в соціальному та економічному планах. На даний момент в ЄС існує велика кількість подібних організацій на національному рівні,

прикладом яких може слугувати Федерація споживачів Болгарії (Federation of Consumers in Bulgaria), австрійська Рада безпечності товарів (Produktsicherheitsbeirat), нідерландський Фонд омбудсмена (спеціалізований на захисті прав споживачів) (Stichtingde Ombudsman – consumer law). З прикладів на рівні інституцій можна навести такі відомі організації: Європейська асоціація координації представництва споживачів та стандартизації (European Association for the Coordination of Consumer Representation in Standardisation - ANEC), Європейське бюро союзу споживачів (Bureau Européennes Unions des Consommateurs - BEUC), Конфедерація організацій Європейського Союзу (Confédération des Organisations familiales de la Communauté Européenne - COFACE).

Європейський Союз є одним з лідерів у реалізації широких завдань екологічної політики з питань захисту навколишнього середовища. Не дивлячись на те, що ця галузь демонструє високий рівень самостійності порівняно з іншими напрямками, лобістські актори ще з початку становлення в Європі відігравали у цьому напрямі важливу роль. В основі цього напрямку лежить високий рівень сприйняття екологічної проблематики, лідерські позиції ЄС в питаннях екологічної політики на міжнародній арені, форсований розвиток екологічного права в ЄС, широка основа політико-правової культури погодження інтересів.

Здебільшого подібні організації не конкурують одна з одною на рівні інституцій ЄС, а їх спільний інтерес полягає у регулюванні питань захисту навколишнього середовища. Певна конкуренція між ними прослідковується у питаннях фінансування, але, зрештою, кожна організація має свій окремий напрямок, тому така конкуренція певним чином нівелюється.

Організації захисників навколишнього середовища є залежними від двох факторів – їх репутації та можливості знайти суспільну підтримку. Тому першочерговим завданням для них є постійна підтримка рівня своєї репутації та пошук ресурсів необхідних для здійснення своєї діяльності.

Прикладами організацій на рівні інституцій ЄС можуть слугувати європейська мережа з більш ніж 900 недержавних організацій, спрямована на попередження негативних змін клімату (Climate Action Network), Товариство з охорони птахів (Bird life International) та світові організації, що не обходять стороною ЄС у своїй діяльності, серед них Всесвітній фонд дикої природи (WWF), Грінпіс (Greenpeace) і т.д. На національному рівні прикладом може бути італійська Асоціація з захисту прав споживачів (Assoconsum), угорський Альянс з попередження забруднення відходами (Waste Prevention Alliance Hungary), португальське Товариство з запобігання забруднення води та розповсюдження відходів (Entidade Reguladora dos Serviços de Águas e Resíduos) та інші.

Найбільш активними представниками третього напрямку є громадські недержавні групи, які крім популяризації своїх основних цілей відносять до своїх завдань також юридичне визнання та захист інтересів різних груп населення. Специфіка подібних груп полягає у тому, що першочерговим завданням для них є не лобювання, а інформаційна підтримка. Наприклад, коли мова йде про певну резонансну справу, саме такі організації є першими, на кого звертає увагу суспільство. Таким чином, першочерговим завданням для них не є вплив на прийняття рішень, а формування суспільного обурення та суспільної позиції щодо окремих ситуацій. Незважаючи на таку специфіку, подібні організації користуються повагою як у суспільстві, так і, навіть, серед судових інстанцій. Бували випадки, коли суди цікавилися позицією таких організацій, а безпосередні учасники спору прикладали експертні оцінки таких організацій до матеріалів справи.

Якісний крок в еволюції співробітництва громадських груп з інститутами ЄС відбувся у 1980-х роках, коли була прийнята Програма щодо боротьби з бідністю [41] (Anti-Poverty Network). З початку її існування ця програма фінансується Єврокомісією та саме вона дала поштовх появі багатьох менших програм у 1990-і роки. Згодом необхідність координувати дії між усіма існуючими подібними недержавними організаціями призвела до

створення найбільш авторитетної в ЄС організації під назвою Європейський громадянський рух (European Citizen Action Service), який ставить за мету консультування, інформаційну підтримку та посилення своєї ролі у співпраці з інститутами ЄС [42].

У той же час, організації спостереження за виконанням прав людини, організації підтримки матерів і т.д. є дещо слабшими за подібні ж організації у інших секторах (напр. торгівлі, великій та малій промисловості, тощо). Прикладами можуть слугувати існуючі в ЄС організації захисту іммігрантів, певних етнічних груп, непрацюючих та пенсіонерів. Здебільшого це зумовлено тим, що вони є певним чином розсіяними по території всього Союзу та не мають потужних транскордонних зв'язків.

Таку прогалину між подібними організаціями та великими гравцями ЄС можна пояснити рівнем інтегрованості поряд з наявними ресурсами цих організацій. Вважається, що більшість з них існує за рахунок отримання коштів від ЄС, а чи може ЄС конкурувати з приватними структурами в питаннях фінансування вищезгаданих організацій є питанням риторичним.

Що ж до захисту в сфері регіональних інтересів, то цей напрям спрямований на роботу з питань, що пов'язані з проблематикою окремих утворень різного рівня, від місцевих до державних, а також включає представників різних організацій, що пов'язані з регіональними питаннями. У 50-х роках в Європі роль регіонів не була надто високою. Ні в Паризькому договорі 1951 року, ні в Римському договорі 1957 року поняття регіонів не використовувалося. Однак, з посиленням інтеграційних процесів роль регіонів поступово зростала, адже орієнтація на їх тотальне зближення, мінімізацію регіональних відмінностей (включно з посиленням діалогу між національними та структурами на рівні інституцій ЄС) була і залишається пріоритетним напрямком розвитку Союзу. Діалог, що мав місце в рамках Комітету Регіонів, Європейського Регіонального Фонду Розвитку та багатьох інших структур включає в себе питання підтримки існування та створення різноманітної інфраструктури, питання транспортування, використання існуючих земельних

ресурсів, підтримки проектів з підтримки культурної ідентичності, тощо. Зрештою, з розвитком Союзу з'явилася можливість винесення регіональних проблем на загальноєвропейський рівень. У Брюсселі була заснована велика кількість регіональних організацій та асоціацій, які були зацікавлені у розвитку та просуванні актуальних для себе інтересів на всіх рівнях.

У 80-і та 90-і роки особливою популярністю користувалося створення асоціацій. Серед згаданих асоціацій цікавими видаються Міжнародний Союз Місцевих Органів Самоуправління (IULA), Рада Європейських Муніципалітетів та Регіонів (CEMR), адже вони одними з перших створили свої постійні представництва в Брюсселі. На додаток варто зазначити, що існування подібних організацій зовсім не заперечує впровадження місцевих ініціатив на національному рівні.

Говорячи про регіональне представництво, важко уникнути згадки про наявність організацій, які охоплюють регіони всієї Європи, включно з регіонами країн-учасниць ЄС. Асамблея європейських регіонів (АЄР) об'єднує близько 300 регіонів з усієї Європи, включаючи країни СНД, які тісно співпрацюють з Радою Європи та інституціями Європейського союзу, і підтримують постійні зв'язки з іншими міжрегіональними асоціаціями, організована у 1985 році під назвою Ради Регіонів Європи. У Статуті АЄР головна її мета визначається як «політичний голос регіонів Європи». Складовою її діяльності є програми міжрегіонального співробітництва. Серед завдань АЄР також сприяння регіоналізації в Європі та підтримка принципів субсидіарності та співробітництва між місцевим, регіональним і національним рівнями, а також з рівнем інституцій ЄС.

Суб'єкти лобістської діяльності можуть розрізнятися як комерційні чи некомерційні організації. Наприклад, це можуть бути Європейські, національні чи міжнаціональні асоціації, федерації і т.д. Подібні організації вирізняються серед інших, не дивлячись на той факт, що часто їх існування є наслідком цільової видачі грантів в ЄС.

На сьогоднішній день точне визначення кількості суб'єктів лобістської діяльності в ЄС є справою нелегкою, адже єдиного погодженого між усіма дослідниками та офіційними органами ЄС визначення «лобістського актора» немає, як немає й єдиного обов'язкового реєстру лобістів.

З цього приводу цікавим видається дослідження [85, р. 8] проведене нещодавно компанією «Барсон Марстеллер» спільно з компанією «Пенн, Шон, Берланд» які провели інтерв'ю приблизно з 600 парламентарями (включаючи національних та наднаціональних парламентарів, разом з високопосадовцями ЄС та високопосадовцями національного рівня), щодо того, кого варто вважати лобістами. Дві третини респондентів назвали лобістами торгівельні асоціації, агенції зі зв'язків з громадськістю (58%) та професійні організації (57%). Недержавні організації були названі лобістами більше ніж половиною респондентів (51%), в той час як приватні компанії до половини не дотягнули (47%). 40% респондентів назвали лобістами торгівельні союзи.

На національному рівні ситуація дещо інша. Респонденти Естонії (100%), Фінляндії (97%), Нідерландів (94%) та Латвії (93%) назвали лобістами торгівельні асоціації. У Франції (93%), Нідерландів (89%), Естонії (87%) та Великій Британії (87%) лобістами були названі агенції з зв'язків з громадськістю. Недержавні організації найчастіше розглядаються у якості лобістських акторів у Естонії (100%), Фінляндії (93%), Латвії (80%) та Нідерландах (78%).

Спільний Реєстр Транспарентності Європарламенту та Єврокомісії є нещодавньою спробою систематизувати дані щодо лобістської діяльності в ЄС. Попередниками цього Реєстру є окремі реєстри ЄП та ЄК, перший з яких було створено ще у 1955 році і, по суті, він являє собою список зацікавлених осіб, що мали доступ до будинку ЄП. Для отримання статусу кожна особа повинна була підтвердити обов'язок слідувати за правилами поведінки лобістів та зареєструватися. Не дивлячись на вищезазначені умови, інформація, що надавалася, не відображала істинних цілей та прагнень

лобістів і, скоріше, була формальністю, ніж реальним прозорим декларуванням своїх намірів.

Реєстр Єврокомісії було започатковано набагато пізніше, аж у 2008 році, після ухвалення Кодексу поведінки зацікавлених представників [43]. Реєстр ЄК був прогресивнішим за реєстр ЄП, адже він був частиною більш широкою Європейської Ініціативи Прозорості [18]. У той же час, подібно до Реєстру ЄП, він не міг повною мірою забезпечити прозорість, тому ідеї створення спільного реєстру ЄП та ЄК була неминучим результатом еволюції ідеї реєстру як такої. З того ж 2008 року започаткували консультації між ЄП та ЄК щодо створення спільного реєстру, які вилилися у підписання Між-інституційної угоди 23 червня 2011 року [45].

На 2 червня 2013 року в Спільному Реєстрі Транспарентності Європарламенту та Єврокомісії було зареєстровано 5 678 організацій, що загалом представляють більше 15 000 зацікавлених осіб. Більше половини зареєстрованих у реєстрі є корпоративними лобістами та торговельними/професійними асоціаціями, а третьою частиною є недержавні організації. Зазначений реєстр є добровільним, тому часто стає об'єктом критики з боку різних дослідників. Відповідно до останнього дослідження Дж. Грінвуда та Дж. Дрегера [46, р.161] Реєстр Транспарентності охоплює тільки орієнтовно 75% бізнес організацій та близько 60% активних недержавних організацій, представлених в Брюсселі. Дж. Грінвуд не є одиноким критикуючи СРТЄЄ, наприклад Альянс за транспарентне лобіювання та слідування правилам поведінки «ALTER-EU», що представляє з себе асоціацію недержавних організацій, в своїй доповіді опублікованій у червні 2013 року [47] відзначив, що сьогодні СРТЄЄ не може надати прозорої інформації щодо того, хто лобіює, на які кошти та від чийого імені. ALTER-EU відзначає відсутність багатьох провідних лобістів у СРТЄЄ, неповне надання інформації лобістами. Організація Європейська асоціація по відносинам з громадськістю (European Public Affairs Consultancies' Association), що є представником 42 торговельних компаній станом на 26

вересня 2013 року [48], закликала до підвищення рівня урегульованості лобістської діяльності, а саме до надання преференцій зареєстрованим лобістам порівняно з незареєстрованими. Дійсно, такий підхід може дати свої плоди, адже це може стати певною мотивацією для лобістів.

Однією з цілей СРТЄЄ є створення якомога точнішої статистичної бази даних лобістських організацій в ЄС. Як вище було зазначено, на даний момент ця висока мета не досягнута, тому для цілей цього дослідження виправданим є використання дослідницьких статистичних даних, зокрема в цьому контексті цікавим видається дослідження щодо визначення кількості та рамок дії груп інтересів в ЄС [49]. Група дослідників на чолі з А. Вонка поставили за мету перед собою спробувати звести воедино всю багатогранність груп інтересів в ЄС, що здійснюють свій вплив шляхом здійснення лобістської діяльності. На час проведення дослідження СРТЄЄ ще не існувало, але з огляду на доведену вище неефективність СРТЄЄ, трансформація окремих реєстрів ЄП та ЄК в СРТЄЄ не вбачається чинником, що міг суттєво вплинути на об'єктивність дослідження.

Зазначене дослідження включає в себе реєстрацію в базі даних ЄК CONNECS, базі даних Лендмаркс (Landmarks database), яка є комерційною базою даних, що включає всі типи активних лобістських груп в ЄС, незважаючи на інституції в яких вони діють, та акредитаційний реєстр ЄП, що здійснював реєстрацію контактів між Євродепутатами та групами. Відповідно до результатів дослідження, комерційні групи інтересів переважають некомерційні у пропорції 60% до 40%. Варто зауважити, що Landmarks database, яка є найбільш об'ємною серед трьох досліджуваних, включає в себе найбільшу кількість некомерційних груп в ЄС. У той же час, ця база даних включає повний спектр лобістської діяльності, тобто не тільки лобіювання ЄП та ЄК.

Знаючи орієнтовні пропорції постає питання чи впливає кількість на ефективність. На це питання спробувала відповісти К. Махоні у дослідженні щодо привабливості подібних груп для інституцій ЄС [50, р. 447]. Вона

дійшла до висновку, що організовані громадські групи (44%) є набагато більш привабливими за бізнес-групи (14%). У той же час, не все так просто, адже за результатами дослідження бізнес групи були визнані домінуючими практично в усіх напрямках, навіть у тих де очікувалося домінування громадських груп, включно з сільськогосподарською сферою, захистом навколишнього середовища та питання соціального захисту.

Наведені вище дослідження підтверджують, що кількість не впливає на якість, а от цілі, які лобістські групи мають на меті досягти, мають визначальне значення. Коли мова йде про здійснення впливу на політичні процеси в Союзі, бізнес групи є більш привабливими, адже їх ресурси та потужна експертна база дійсно може вплинути на прийняття рішень. У той же час, громадські групи є більш ефективними, коли мова заходить щодо отримання коштів, як інструменту втілення своїх прав відповідно до загальних принципів існування ЄС.

Якщо уважно аналізувати діяльність суб'єктів лобістської діяльності, то на перший погляд здається, що суб'єкт представляє з себе цілісне об'єднання, яке характеризується чіткою скоординованістю його дій. У той же час, якщо поглянути на питання більш прагматично, можна простежити наявність фрагментованості всередині суб'єкта, що виражається у різному баченні тих чи інших проблем, фактів, що завдають впливу та рішень згаданих проблем.

Цілісністю є системна якість організованих матеріальних об'єктів, що виражає унітарну природу, не розчленованість та континуальність [51]. Інші дослідники визначають цілісність як внутрішню єдність об'єкта, а також сам об'єкт, для якого є характерною самостійність відносно середовища, що його оточує [52, с. 110]. Варто розглядати це визначення не в абсолютному сенсі, а у відносному, адже сам об'єкт має велику кількість зв'язків з середовищем. Окрім цього, погляд на цілісність будь-якого об'єкта обумовлена розвитком наукової думки.

Варто зауважити, що цілісність не є статичною характеристикою деякої сукупності, а є станом динамічної рівноваги. Подібна рівновага досягається за рахунок дії багатьох сил, а простежити цю єдність видається можливим на трьох рівнях: неформальному, напівформальному та формальному [217].

На неформальному рівні простежується плюралізм групи всередині суб'єкта, адже всі внутрішні учасники мають різні інтереси та цінності, та чим більшим є суб'єкт, тим більшим є розрізнення. В мультинаціональних компаніях та недержавних організаціях простежується розрізнення серед їх членів за віком, амбіціями, освітою, релігійними переконаннями, національністю, мовою, позицією. Якщо мова йде про бізнес представників в ЄС, то, окрім згаданих, спостерігається розрізненість у національному походженні, стилем управління, положенням на ринку та стратегії. На національному рівні велика кількість розрізнень спостерігається на адміністративному та політичному рівнях.

Така велика кількість розрізнень породжує можливість виникнення нових суб'єктів лобістської діяльності з вже існуючих та впливає на трансформацію в процесі лобіювання. Суб'єкти не є сталими у своєму складі, постійно йде процес ротації їх складу. У той же час, лобістська діяльність може займати як невеликий проміжок часу, так і значний, і нараховувати багато років. Через те що склад є змінюваними, можуть змінюватися як погляд на лобіювання, так і відповідні засоби досягнення мети.

На напівформальному рівні розмаїття сподівань є найбільш розколюючим чинником. Дійсно, керівництво та персонал кожного суб'єкта здійснює різний вклад у процес та має різні очікування від його результатів. Такий підхід нерідко породжує виникнення суперечностей між різними відділами всередині суб'єкта. Очікування від результатів залежать від вже існуючої позиції у своєму середовищі та власних прагнень. Наприклад, компанія Еплл має найбільшу вартість серед усіх компаній світу, тому очікування її акціонерів полягають у подальшому зростанні її вартості, або ж хоча б збереження вже існуючої ситуації. Це завдання покладається на

правління, а правління компанії також зацікавлене у подальшому розвитку компанії, що зумовлено особистими вигодами. Серед осіб, що здійснюють правління, завжди існує внутрішня конкуренція, адже кожен з них відповідає за окремий напрям та намагається відвести йому провідну роль. Так зіштовхуються інтереси юридичного відділу з відділом, що відповідає за відносинами з державними органами чи інституціями ЄС. Все це розмаїття безумовно впливає на процес здійснення лобістської діяльності з середини кожного суб'єкта.

На формальному рівні досягнення абсолютної єдності групою в середині суб'єкта також не вбачається можливим. Формальний рівень визначає існування окремих обов'язків та можливостей у механізмі кожного учасника. Недержавні організації мають у своєму складі керуючий орган та адміністративний підрозділ. Транснаціональні організації мають ще більш складну внутрішню систему, яка може нараховувати десятки тисяч працівників у багатьох державах. Виникає питання, чи є відсутність єдності негативним явищем, або ж воно гарантує існування різних поглядів та думок, що призводить до можливості вироблення найбільш ефективної стратегії здійснення лобістської діяльності.

Існування плюралізму на всіх трьох рівнях дає можливість суб'єктам добре пристосовуватися до лобістської діяльності в ЄС як на національному, так і на рівні інституцій. Також воно зумовлює існування великої кількості суб'єктів, що робить кожну лобістську групу потужнішою, адже стійкі інтереси надають монолітності лобіюванню. Оптимізація процесу лобіювання може створити потужний механізм всередині групи. За умови існування чіткого внутрішнього поділу можливо уникнути надмірного плюралізму, У той же час надмірно диктаторський розподіл повноважень може призвести до негативних наслідків і відсутності будь-якої ініціативи. Відповідь на питання щодо оптимізації знаходиться десь посередині та полягає у пошуку балансу між жорсткою внутрішньою організацією та зовнішньою ефективністю.

1.3. Документально-джерельна база дослідження

При написанні даної роботи здобувач опрацював широке коло різноманітних джерел, окремі з яких вперше вводяться до наукового обігу. Всі документальні джерела, використані в дослідженні, доцільно розділити на три основні групи. По-перше, це основоположні документи Європейського Союзу починаючи з Єдиного Європейського Акту [53] та Маастрихтського договору [54], закінчуючи Лісабонським договором [55]. Були використані й інші важливі матеріали та документи на кшталт Білої [56] та Зеленої книги [57] ЄС, матеріали Програми щодо боротьби з бідністю ЄС [41], офіційні прес-релізи ЄС [43], робочі документи інституцій ЄС [60].

По-друге, були проаналізовані законодавчі акти країн-членів ЄС та нормативно-правові акти, включно з, але не обмежуючись, Правилами процедури Бундестагу [61], Правилами та процедурами національної палати Австрії [62], робочих документів уряду Ірландії [63], словенського Акту чесності та попередження корупції [64] та закону щодо попередження конфлікту інтересів [65], угорських робочих документів парламенту [66], правил та процедур датського парламенту [67]. Також були використані аналітичні матеріали французьких [1], британських [69; 70; 71], польських [72], італійських [73], румунських [74], чеських [75], словацьких [76], болгарських [77] та загальноєвропейських [78, р.11] науково-дослідницьких центрів, що фокусуються на дослідженні лобістської діяльності на національному рівні.

По-третє, це оприлюднені англійською мовою матеріали та звіти ОЕСР [31] а саме три доповіді «Лобісти, уряди, та суспільна довіра» [79; 80; 81], матеріали Трансперенсі Інтернешнл [18], доповідь ООН «На шляху до відповідального лобіювання» [19], матеріали недержавної організації Грінпіс [28], Європейського громадянського руху [42], провідної лобістської компанії Барсон Марстеллер [85], Альянсу за транспарентне лобіювання та слідування правилам поведінки «ALTER-EU» [2], Альянс за прозорість лобіювання та встановлення етики лобіювання [87] (The Alliance for Lobbying Transparency

and Ethics Regulation), Європейська асоціація по відносинам з громадськістю (European Public Affairs Consultancies' Association)[48].

Цінними для фактологічної бази дисертації стали також вітчизняні періодичні видання, що регулярно звертаються до кола питань, визначених об'єктом і предметом дослідження: „Актуальні проблеми міжнародних відносин”, „Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Міжнародні відносини”, „Дослідження світової політики”, „Зовнішні справи”, „Політологічний вісник”, „Стратегічна панорама”, „Стратегічні пріоритети”, „Україна дипломатична: Науковий щорічник”.

Автор також опрацював аналітичні матеріали та інформаційні публікації в фахових англо- і франкомовних виданнях, а саме: “Bloomberg”, “Civilsociety.co.uk”, “EU observer”, “Euroactive”, “The BBC”, “The Daily Telegraph”, “The Economist”, “The Eubusiness”, “The Euronews”, “The Independent”, „DieWelt”, „Die Zeit”, „Forbes”, „International Security”, „Le Monde Diplomatique”, „Straits Times”, „Strategic Analysis”, „The Guardian”, „The Nation”, „The New Straits Times”, „The New York Times”, „The Washington Quarterly”, „Time”.

Корисною й часом ексклюзивною інформацією з проблематики дослідження володіють ресурси мережі Інтернет, що забезпечили отримання потрібних матеріалів та фактів. Під час роботи над дисертацією були використані джерела сайтів www.academia.edu, www.accountability.org, www.fichier-pdf.fr, www.greenpeace.org, www.citizensforeurope.eu, www.europarl.europa.eu, www.palgrave-journals.com, www.alter-eu.org, www.epaca.org, www.unc.edu, www.btg-bestellservice.de, www.parlament.gv.at, www.kpk-rs.si, www.knab.gov.lv, www.kozlonyok.hu, www.thedanishparliament.dk, www.regardscitoyens.org, www.cipr.co.uk, www.appc.org.uk, www.publicaffairsCouncil.org.uk, www.europeum.org, www.bblf.bg, www.coe.int, www.ecas-citizens.eu, www.cvce.eu, www.upm.ro, www.eesc.europa.eu, www.etuc.org, www.mcnairchambers.com.

Ступінь наукового розроблення дисертаційної проблеми визначено здобувачем за результатами критичного опрацювання певного кола монографічних видань провідних вітчизняних і зарубіжних дослідників, адже за останні роки значно зросла кількість дослідників, які перейшли від дослідження інтеграції в ЄС до вивчення процесу прийняття рішень, що широко сприймається як процес, що відбувається за участі груп інтересів та громадян, які є зацікавленими особами щодо певних результатів [88; 89; 90; 91; 92].

Дослідженню історії розвитку представництва інтересів в Європейському Союзі було приділено значну увагу такими дослідниками як Д. Коеном [93], Р. Айзінгом [94] та Дж. Бейерсом [95], на переконання яких представництво інтересів почало розвиватися у 90-і роки минулого століття, в той час як представництво публічних інтересів зазнало розвитку на початку 21 століття, коли навчилося створювати складні представницькі союзи та альянси. За існуючого складного політичного процесу в ЄС необхідно щоб майбутні дослідження не були сфокусовані лише на стратегії лобістської діяльності по відношенню до окремих інституцій, а намагалися здійснити складні порівняльні дослідження стратегій лобіювання на різних інституційних рівнях, як це вдалося вже згаданим Дж. Бейерсу і Б. Керремансу [96], Р. Айзінгу [97]. Розглядаючи потреби інституцій ЄС та надання їм відповідної підтримки комплексно, відбувається поява нових політичних форумів в ЄС та створення унікального політичного стилю ЄС, який підштовхує все більше груп інтересів до переходу з національного рівня до наднаціонального [98; 99]. Дослідження яким чином Єврокомісія, Європарламент та інші інституції ЄС можуть конкурувати з групами інтересів та потребують постійного оновлення, адже політичне життя ЄС швидкоплинне. У той же час, Дж. Бейерсу і Б. Керреманс [96], а також Дж. Шнейдер, Д. Фінке та К. Бальц [101], визнаючи що європеїзація відбулася, нагадують, що не для всіх суб'єктів лобістської діяльності рівень інституцій є пріоритетним, тому лобістська діяльність на рівні країн залишається існувати.

На думку автора, розгляд лобістської діяльності лише з позицій дослідження самого явища є дещо однобоким, адже ЄС - це система, величезна за своїм масштабом, тому важко уявити цю систему без існування взаємозв'язків між різними напрямками.

Важливою для теоретичного аналізу лобістської діяльності цього дослідження є робота Н. Нюджента «Влада та політика в ЄС», в якій встановлена наявність трьох категорій робіт з лобістської діяльності: концептуальних, теоретичних, та середньорівневих досліджень [102]. До першої категорії відносяться найперші роботи, що відштовхуються від політики на рівні держав. В основі досліджень вони висувають гіпотезу, що в ЄС ситуація є схожою та більшість досліджень відповідає на питання «що є?» або на питання «що повинно бути?». Відповідно до поглядів Б. Коллера-Коха більш сучасні дослідження є прихильниками мультирівневості [103]. Друга категорія включає багато теорій, які складають множину важливих факторів та можуть відповідати на обидва вищезазначених питання. До таких можна віднести: функціоналізм та неофункціоналізм, інституціоналізм, наднаціоналізм, конструктивізм та історичний інституціоналізм [104]. Середньорівневі ж дослідження містять в собі елементи попередніх двох категорій, але вони є менш узагальненими та більш обмеженими при дослідженні процесу прийняття рішень в ЄС.

Усі три категорії різняться між собою за методами та методологією, що створює суттєві розходження у точках зору. Багато дослідників мають на меті створення нових теорій, де вони декларують певні гіпотези, що згодом випробовуються на практиці. Часто ці гіпотези виявляються недосконалими, але деяка їх база може статися у нагоді в майбутньому, тому не дивно, що одна теорія змінює іншу та теорії замінюються після випробовування. Недоліки таких теорій можуть бути виправлені емпіричними дослідженнями, які засновані на фактичній базі. Так і відбувається, але головним чином як побічний ефект від використання дедуктивного методу та ефект від дослідження документів ЄС [105; 106].

На сьогоднішній день істотно не вистачає об'єктивних та всеохоплюючих інтерв'ю вагомих для лобювання особистостей, що беруть участь у цих процесах, для отримання або нових ідей, або гіпотез з метою подальшої перевірки, хоча такі роботи існують. Як приклад можна згадати дослідження Б. Коллера-Коха «Організовані групи інтересів в ЄС та в Європарламенті» [107], а також дослідження Р. ван Шенделена «Комітети, як вагомні учасники прийняття рішень» [108].

Піонерами в дослідженні взаємодії між групами інтересів та повноважними органами є вже згадувані у попередньому підрозділі Дж. Медісон з своєю концепцією «Факцій та управління більшістю» та А. Бентлі з концепцією «Управління, як форма групової боротьби в суспільстві». Також увагу до себе привертають ідеї «відповідального представника» Л. Блана та Г. Морена.

Заслужують на увагу й більш пізні автори: В. Кей [6] аналізував організацію та методи діяльності груп тиску, а Д. Трумен [7] визначає політичний процес як «процес конкуренції за владу». Не залишалися осторонь й такі дослідники як Е. Шатшнайдер [111], Р. Дал [112], С. Майлз [113], Т. Лові [114] та Ч. Ліндблом [115]. Перші три дослідники вважають наявність протиборства між групами інтересів явищем позитивним та таким, що посилювали суспільні зв'язки. Останні ж два дослідники не є такими виразними прихильниками впливу груп інтересів та досліджують питання демократичності в діяльності груп інтересів. Такі дослідники як Дж. Пауелл, Г. Алмонд, Г. Лімбрух, М. Дюверже та У. фон Алеман та М. Олсен досліджують практичні питання типології груп інтересів та суб'єктів лобістської діяльності, наряду з проблемами тактичного забезпечення при здійсненні впливу. Російська дослідниця І. Семененко розглядаючи групи інтересів у Європейському Союзі зазначає, що потенціал впливу акторів залежить не тільки від характеристик актора, але й від орієнтації на європейські цінності [116].

У той же час, питання агрегації та артикуляції інтересів в Європейському Союзі як на національному, так і на рівні інституцій зазнали найсуттєвішого розвитку за останні два десятиліття, коли стали одними з найпопулярніших тем в контексті розвитку ЄС та поглиблення інтеграційних процесів. Здійснення лобістської діяльності аналізувалося з різних точок зору починаючи від окремих сфер діяльності і закінчуючи дослідженням в контексті теорії груп інтересів, теорій демократії та новітніх теорій європеїзації.

Надзвичайно вагомими для даного дослідження стали емпіричні дослідження лобістської діяльності в ЄС, що були здійснені такими дослідниками як Дж. Грінвуд [138; 139] та Дж. Гроте [135], С. Мейзі та Дж. Річардсон [121], Р. ван Шенделен [137], М. Аспінволл [140], П. Клейс та С. Гобін [141], Р. Педлер [142], А. Батт Філіп [143], С. Андерсон та К. Еліассен [144], К. Волл [145]. Подібні емпіричні дослідження різняться відповідно до організаційних форм суб'єктів лобістської діяльності, природи їх інтересів та наявності комерційної складової у їх діяльності. Предметом подібних досліджень є шляхи лобювання та ефективність з огляду на кінцевий результат. Зустрічаються спроби побудувати теорії дослідження лобістської діяльності з метою дослідити взаємодію суб'єктів з об'єктами лобістської діяльності. Деякі ж дослідники розглядають в своїх роботах нормативні питання лобістської діяльності, а інші намагаються поєднати в своїх роботах усі згадані способи, як наприклад Р. Айзінг та Б. Коллер-Кох [146].

Іншими важливими дослідженнями, що торкаються лобістської діяльності в ЄС є дослідження, мета яких полягає у намаганні зрозуміти європеїзацію груп інтересів. Такі дослідження були проведені Дж. Річардсоном [147], Д. Коеном [148] та Дж. Бейерсом [95] та/або роль груп інтересів у мультирівневій структурі ЄС, що було досліджено Б. Коллером-Кохом та Р. Айзінгом [150], Е. Гранде [151]. Так, відчутного прогресу було досягнуто у вивченні саме способів отримання доступу до політичного процесу ЄС, які досліджували зокрема Д. Коен та П. Боуен [152; 153] та

мотивів використання політичних каналів, які досліджували Р. Айзінг [94] та С. Сурруджер [155].

Окремі аспекти, а саме наслідки зіткнення інтересів в ЄС, також були дослідженні вище згадуваними Д. Коеном [148], Б. Коллером-Кохом та Р. Айзінгом [150], Дж. Бейерсом [158; 159]. Варто відзначити й дослідження, які сконцентрувалися на проблематиці вивчення лобістської діяльності в окремих сферах діяльності, серед авторів варто згадати того ж П. Боуена [153], В. Мелоні [161], А. Геддес [162], А. Варлей [163]. У зв'язку з тим, що дослідження груп інтересів в ЄС розвивається, важливим стає перехід від пояснювальних досліджень до підтвердження теорій на практиці, що й вдалося досягти досліднику Ф. Франчіно [164].

Важливе місце на ниві досліджень лобістської діяльності займають також дослідження феномену європеїзації в ЄС, що на думку А. Янга та Х. Воллеса полягає у плавному переході регуляторних функцій від країн-членів до інституцій ЄС у різноманітних сферах діяльності, включаючи безпеку, охорону здоров'я, зайнятість населення, оподаткування, тощо [165, р. 144]. Зіштовхнувшись з поширенням компетенції ЄС на колись суверенні повноваження держав, кількість суб'єктів лобістської діяльності на рівні інституцій значно зросла.

Велику увагу дослідженню лобістської діяльності приділено у статті надрукованій у другій половині минулого століття дослідником Р. Салісбері, який базувався на ідеях теорії обміну [166]. Центральним явищем теорії обміну є політичні блага, які не можна виміряти у грошовому еквіваленті. На його думку цей підхід надає можливість описати відносини між інституціями ЄС та суб'єктами лобістської діяльності. Оригінальністю при розгляді груп інтересів крізь призму теорії обміну відзначається українська дослідниця Л. Радченко, яка вважає, що теорія обміну пояснює виникнення груп інтересів діяльністю окремих організаторів, котрі намагаються за свої витрати та активність отримати посаду в адміністративному апараті створеної організації [167, с. 49].

Важливим для пропонованого дослідження стали наукові розвідки уже згадуваного П. Боуена за позицій «Теорії доступу», яка пов'язує організаційні характеристики приватних представників інтересів з можливістю представників надавати та отримувати доступ до інституцій ЄС [153, р. 359]. Дослідник висунув гіпотезу, що ті приватні актори, які зможуть надати найбільшу кількість та найвищу якість благ найбільш ефективним способом будуть отримувати найвищий рівень доступу до інституцій ЄС. У зв'язку з тим, що визначення впливу є справою проблематичною, замість того, щоб фокусуватися на впливі, П. Боуен вивчає доступ інтересів приватних груп інтересів до інституцій ЄС, що приймають участь у законодавчому процесі [154, р. 5].

Найважливішим та найновішим у дослідженні П. Боуена є включення різних організаційних форм представлення приватних груп інтересів. Вони включають не лише колективні дії, але й дії окремих компаній та представлення інтересів третіми особами, включаючи політичних консультантів та адвокатів, що відрізняється від практики колективних або індивідуальних дій приватних суб'єктів лобістської діяльності, які раніше досліджувалися С. Мейзі та Дж. Річардсоном [121], М. Аспінволлом та Дж. Грінвудом [140], а також Д. Коеном [93]. Ще однією відмінністю від інших досліджень є фокусування на Європейській Комісії, Європейському Парламенті та Європейській Раді не приймаючи до уваги інші інституції ЄС.

Для отримання доступу до інституцій ЄС приватним групам інтересу необхідно надавати певні блага інституціям ЄС. Для того, щоб отримати чітку картину обміну ресурсів між приватними та публічними акторами на рівні ЄС, П. Боуен вивчає ці ресурси, якими вони обмінюються [154, р. 365]. Ресурсами, які потрібні приватним акторам є доступ до інституцій ЄС. Усього існує декілька типів цих благ, і всі вони ґрунтуються на різних видах інформації. Першими є «експертні знання», що полягають у експертизі та технічних ноу-хау, необхідних для розуміння ринку. Ця технічна інформація є незамінною при розробці ефективного законодавства ЄС в окремих сферах [154, р. 369].

Важливість експертного знання в процесі прийняття рішень ЄС була визначена ще до дослідження П. Боуена у 90-і роки минулого століття такими дослідниками як Р. Ван Шенделен [127], С. Радаеллі [172], Ф. Паппі та С. Хенінг [173]. Два інші блага були встановлені саме П. Боуеном, як «інформація щодо узагальненого інтересу на рівні інституцій» та «інформація щодо узагальненого інтересу на національному рівні». Перша надається щодо узагальнених потреб та інтересів сектору на внутрішньому ринку ЄС, коли друга означає величину зацікавлених осіб, що приймають участь у формулюванні інтересу на національному рівні.

Підхід П. Боуена був розкритикований І. Міхаловіц. Вона зазначала, що цінність роботи полягає у досить вдалий систематизації, а недолік полягає в ігноруванні окремих суб'єктів лобістської діяльності та взаємовідносин між ними. У той же час, позитивним моментом є те, що такий підхід надає можливість розширити рамки визначення відносин між комерційними акторами та некомерційними суб'єктами лобістської діяльності системним шляхом. Боуен П. концептуалізує лобіювання як взаємовідносини між двома сторонами – приватними та публічними акторами, але не беруть до уваги професійних лобістів [174, р. 43].

Серед праць, що розглядалися за визначенням взаємодії між інституціями ЄС та суб'єктами лобістської діяльності виділяється робота Б. Коллера-Коха та Р. Айзінга. Головною характеристикою теорії мережі, про яку йдеться в роботі, є ресурсна залежність, беручи до уваги, що ресурси розподілені між деякими публічними та приватними акторами, і ці актори мають взаємодіяти, якщо вони бажають бути ефективними в процесі прийняття рішень. Відповідно до Р. Айзінга та Б. Коллера-Коха, інтереси акторів мають розглядатися в контексті переговорів та вирішення функціональних проблем [175, р. 38]. Простіше кажучи, моделі лобіювання є різними в будь-якому контексті, а важливим є процеси та актори, які включені у цей процес.

З точки зору колективних дій проблематика лобістської діяльності досить непогано досліджена у книзі Дж.Грінвуда та М.Аспінволла [140]. Доречі, цей підхід був типовим для пілотних досліджень лобіювання в ЄС [177; 178]. Автори базуються на логіці колективних дій М. Олсона, щодо складності організувати колективні дії та мобілізувати національні організації для участі в мережах ЄС. Дослідник намагається визначити фактори успіху або складності колективних дій. Цей підхід зазнав критики з боку Дж. Руз, яка аргументувала свою критику тим, що проаналізовано лише мережі ЄС, а не їх організація [179, р. 143].

Іншими дослідженнями, що є важливим з точки зору вивчення лобіювання в ЄС, є роботи, де виділяється позиція критичної політичної економії, коли групи інтересів є представниками капіталу та робітників. При використанні цього підходу роль груп інтересів на рівні ЄС є найбільш помітною, через те що капітал є набагато сильнішим за робітників. Дослідження, що містять цей підхід, вбачають участь груп інтересів в керуванні ЄС як посилення неоліберального характеру та домінування капіталу в ЄС [180].

В контексті лобіювання наразі надходять нові імпульси від соціальних рухів, які також активно вивчаються. Так, український дослідник з Київського національного університету ім. Тараса Шевченка - О. Шевченко зазначає, що однією з характеристик лобіювання в ЄС є здатність громадян швидко реагувати на зміни у розподілі повноважень між органами влади і відповідно мобілізуватися й адаптувати стратегії впливу на формування політики [181, с. 165].

Одним з прикладів дослідження тиску соціальних рухів в науковій літературі є книга Д. Іміга та С. Тарроу «Contentious Europeans». У роботі зібрані прес-релізи Рейтерс про політичні протести у 12 країнах ЄС. У дослідженні було виявлено, що тільки мала частина протестів спрямована проти політики ЄС, в більшості випадків протестували проти політики ЄС в своїх країнах [182, р. 33]. Автори книги вивчають нові форми впливу, що

часто переходять з національного рівня на рівні інституцій. Також для форм впливу є характерним створення альянсів в межах всього Союзу, а не лише обмежуючись своїми власними країнами [184, р. 4].

В Європейському Союзі відбуваються постійні інституційні та ринкові зміни. Зі зміною рівня суб'єктами лобістської діяльності з національного на рівень інституцій вони впливають на політичну природу інтересів цих суб'єктів лобістської діяльності. За цих обставин такі дослідники як С. Мейзі та Дж. Річардсон [183, р. 201], Ф. Баумгартнер та Б. Джонс [184, р. 284] приходять до висновку, що суб'єкти лобістської діяльності отримали можливість самостійно створювати арени для здійснення лобістської діяльності. Водночас, варто погодитися з Дж. Бейерсом та Б. Керремансом [185, р. 375], що необхідним є дослідження різноманітних стратегій здійснення лобістської діяльності не лише на національному, але й на рівні інституцій, адже без цього важливого елемента пояснення взаємозв'язків суб'єктів лобістської діяльності з об'єктами є вкрай важким.

Результатом цих нових досліджень є те, що ми більше не спостерігаємо за європеїзацією сфери інтересів у «висхідному» сенсі в ЄС, як це мало місце раніше, або ієрархічною координацією. Система є мультирівневою з наявним зворотнім зв'язком та точками доступу, а можливості суб'єктів лобістської діяльності обмежуються їх розміром, бюджетом та ресурсозабезпеченістю.

Обрання певної стратегії за своєю природою потребує від суб'єкта лобістської діяльності вміння справлятися з оточуючим політичним середовищем. На рівні ЄС це стало очевидним ще для першої хвилі лобістів комерційних суб'єктів лобістської діяльності, які намагалися безпосередньо вплинути на публічну політичну систему ЄС та мали використовувати велику кількість навичок, а не тільки моніторити прийняття Директив ЄС та інколи представляти позиції у ЄК. Успішне лобювання ЄК означало наявність доступу та координацію потенційних альянсів, разом з отриманням доступу до можливостей, які надаються Європарламентом та ЄСД. Одночасно використовуючи існуючі колективні та національні політичні канали.

Наприклад, відповідно до поглядів Д. Коена, для того щоб отримати прямий доступ, колись необхідна була наявність певної репутації, що набувалися шляхом роботи над іншими питаннями [93, р. 81].

Досить глибоке дослідження суб'єктів лобістської діяльності в рамках ЄС вдалося вітчизняній дослідниці О. Войнич, яка дійшла до висновку, що діяльність лобі-груп в ЄС розвивається і буде розвиватися надалі. Це обумовлене декількома факторами: складністю процесу прийняття рішень інституціями ЄС та важливістю цих рішень. Лобі-групи хочуть бути почутими, бо європейське законодавство має великий вплив на усі аспекти їх існування. О. Войнич справедливо зазначає, що закони, які створюються для покращення існування європейців, можуть негативно впливати на прибутки фінансових груп. Це і призводить до подальшої активізації діяльності європейських лобі-груп, які нерідко також просувають інтереси й інших країн на території Європейського Союзу [186].

Цікавим видається вітчизняне дослідження О. Мошенця, який здійснив аналіз взаємозв'язку і взаємообумовленості лобізму, лобілінгу та корупції. Автор небезпідставно наголошує на превалюванні приватних корпоративних інтересів над суспільними, що відповідає загальній тенденції західних дослідників. О. Мошенець використовує в своєму дослідженні міждисциплінарний підхід, продовжуючи традиції неоінституціоналізму [187, с. 27].

Велика кількість вітчизняних дослідників сконцентрована на дослідженні лобізму в Україні. На нашу думку, в цілях даного дослідження подібні роботи також мають певну цінність, адже погляди вітчизняних дослідників так би мовити «зі сторони» інколи можуть підштовхнути до свіжого погляду на теоретизацію питання. Крім того, лобіювання в Україні хоча й не є предметом цього дослідження, але воно є безумовно цікавим для хоча б поверхневого дотику. Так, В. Биковець робить висновок, що система представництва інтересів в Україні ще не може сприяти керованості в політичній (а також в політико-правовій та економічно-політичній) сфері

життя суспільства і вдосконаленню політичного управління. Дослідник також вважає перспективним напрямком визначенням характерних рис окремих елементів системи представництва політичних інтересів [188, с. 52]. Інша вітчизняна дослідниця Р. Мацкевич вважає, що в сучасних умовах лобістська діяльність в Україні розгортається в політичній комунікації влади і суспільства як неформалізована у правовому відношенні. Вона функціонує переважно у сфері розподілу і перерозподілу економічних ресурсів, власності, адміністративних важелів впливу [189, с. 366]. У той же час, М. Недюх та М. Федорін стверджують, що в Україні сформувалися різні види лобізму, передусім лобіювання у виконавчих та законодавчих органах влади, де ухвалюються як поточні, так і стратегічні довгострокові рішення [190, с. 14].

Загалом, на думку автора, є сенс розділити вітчизняні дослідження на групи за 4 напрямками. До першої групи можна віднести роботи, що здійснюють теоретичне осмислення поняття та сутності існування груп інтересів та лобістської діяльності. До цієї групи можна віднести дослідження О. Єфименко [191], О. Лісничука [192], О. Демченко [193], С. Телешуна [194], В. Сумської [12], В. Цвиха [5]. Друга група включає дослідження, що були здійснені на основі досвіду лобіювання на національному рівні, зокрема в країнах ЄС. Серед українських дослідників варто згадати С. Левенця [4], В. Марченко [198], М. Баришевську [199], Н. Гричину [200], Д. Базілевича [201], В. Нестеровича [202], І. Сікору [203], В. Голишева [204], М. Розумного та В. Холода [205], Ю. Розенфельда [206]. Останній відзначав, що лобізм на національному рівні – це надання громадянам прав, свобод і можливостей законним шляхом впливати на прийняття державних рішень. Третя група розглядає загальнотеоретичні питання процесу прийняття рішень на рівні інституцій в Європейському Союзі та можливості здійснення лобістської діяльності щодо відповідних інституцій. Серед українських дослідників можна згадати О. Шевченко [181], С. Бикову [208], О. Войнич [186] та О. Дягілева [210]. Четверта група складається з робіт, що присвячені вивченню механізмів інформаційної взаємодії між суб'єктом та об'єктом лобістської діяльності.

Здебільшого такі роботи здійснюють аналіз сфери PR, агітаційні та рекламні підходи до створення певного іміджу з метою здійснення лобістської діяльності. Серед українських дослідників варто звернути увагу на роботи О. Голіченко [211], О. Демченко [212] та на дослідження Є. Тихомирової [213; 214]. Не дивлячись на всі розбіжності, як вітчизняні, так і західні дослідники мають певні спільні риси та тренди. Найстаріші дослідження поділяють певні загальні уявлення щодо способу дослідження ЄС: дедуктивний метод замість індуктивного, інтеграція замість прийняття рішень, важливість урядів держав замість суспільства, побудова теорій замість емпіричних досліджень, загальні питання замість специфічних у окремих сферах. Більш сучасні дослідження використовують дещо інший погляд, відповідно до якого ЄС є фрагментованим утворенням та складається з величезної мозаїки [215; 216; 217]. Цей підхід є схожим на підходи дослідників США, які застосовувалися задовго до появи ЄС, та які зібрали багато емпіричної інформації перш за все. Багато американських науковців досліджували лобіювання в ЄС за допомогою робіт Е. Хааса [218], Л. Ліндберга [219], Дж. Капарозо [220], Г. Розенталь [221] та Л. Гурвіца [222]. Деякі, навіть, намагалися синтезувати або змінити старі теорії та концепції [223]. Також на наявність фрагментованості при здійсненні лобістської діяльності на національному рівні наголошував вітчизняний дослідник Д. Виговський [224, с. 202].

Окремі аспекти механізмів функціонування Європейського Союзу були дослідженні українськими науковцями В. Копійкою та Т. Шинкаренко [110], І. Піляєвим [100, 393, 394], О. Врадїєм [395, 396, 397], В. Манжолою [109]. Європейські інтеграційні процеси ставали предметом дослідження А. Сапсая [86], а перспективи розвитку відносин між Україною та ЄС досліджувалися українським науковцем Б. Парахонським [84]. Захист національних інтересів України, що є надзвичайно актуальним в контексті сьогodнішніх взаємовідносин із ЄС досліджувався М. Рижковим [83]. Цікавими видаються певні дослідження в рамках національного рівня ЄС, а саме наукові праці Н. Яковенко [82] та В. Крушинського [80]. Деякі аспекти європейської

інформаційної політики та впливу на неї глобальних комунікаційних процесів були розглянуті в монографії Є. Макаренка [59]. В контексті даного дослідження цікавою також видається робота С. Маковського [58], яка присвячена дослідженню феномену «Європейської регіоналізації» в якості елемента розбудови системи багаторівневого управління в ЄС, в умовах паралельного розвитку процесів інтеграції та регіоналізації.

Всі вищезгадані дослідження та аналітичні матеріали є надзвичайно важливими для розуміння лобістської діяльності, як одного з ключових процесів в сучасних демократіях Європейського Союзу та в самому Європейському Союзі. У власному пропонованому дослідженні автор розглядає лобістську діяльність у комплексі з іншими елементами системи лобістської діяльності задля отримання достовірних висновків. Варто зауважити, що праці, присвячені питанням лобістської діяльності в ЄС, все ще знаходяться на стадії активної розробки, а тема, що розглядається в дисертації, недостатньо розроблена у вітчизняній та зарубіжній літературі.

Висновки до розділу I

Концептуально структурованість лобістської діяльності в Європейському Союзі полягає у чіткому розмежуванні суб'єктів та об'єктів лобістської діяльності, що разом з іншими елементами є взаємопов'язаними між собою. Суб'єктам лобістської діяльності притаманне трансформування у групи з окремими цілями та прагненнями та врахування часових обмежень, якими керуються об'єкти лобістської діяльності у своїх роботах. Важливою при здійсненні лобістської діяльності є ресурсозабезпеченість, що може складатися не тільки з матеріальних цінностей, але й включати в себе інтелектуальні та експертні цінності. Ресурсозабезпеченість є однією з умов вдалого лобювання об'єкта лобістської діяльності, що може бути як органом державної влади на національному рівні або інституцією на рівні ЄС, так і відносинами, які намагаються врегулювати суб'єкти лобістської діяльності за

допомогою впливу. Також у суб'єктів лобістської діяльності простежується неформальна, напівформальна та формальна фрагментованість.

Методологічною основою дослідження є методи, що традиційно використовуються при дослідженні міжнародних відносин. Був використаний історичний метод, метод порівняння та метод спостереження, що надали змогу простежити появу, формування та становлення предмету дослідження. Широко використовувався системний метод дослідження, який надав змогу пояснити особливості здійснення лобістської діяльності в ЄС та надав можливість показати взаємозалежності, що виникають на рівні країн-членів та на рівні інституцій ЄС. Також був використаний метод порівняння, аналізу, дедукції та індукції. Для фіксації ознак та властивостей об'єкта дослідження був використаний метод узагальнення. Окрім того, задіяний був аксіоматичний метод та метод екстраполяції, поряд із методом івент-аналізу та критичним осмисленням літературних джерел дослідження.

Аналіз наявної джерельної бази з проблематики дисертаційного дослідження підтверджує зацікавленість світового наукового співтовариства у дослідженні лобістської діяльності в ЄС. Разом з тим, велика кількість як документальної, так і аналітичної літератури на згадану проблематику не є повною та вичерпною у науково-теоретичному плані. Так, існує значна кількість новаторських робіт присвячених лобіюванню на рівні інституцій ЄС й різних аспектів такого лобіювання. На сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження нерівномірності доступу суб'єктів лобістської діяльності до інституцій ЄС, дослідження тенденції до інституціоналізації в країнах-членах ЄС, аналізу особливостей лобістської діяльності на рівні країн-членів та дослідження взаємозалежності лобістської діяльності на рівні країн та інституцій ЄС. В результаті компаративного аналізу рівня дослідженості даної проблематики дисертант приходить до висновку про недослідженість чи недостатню дослідженість низки аспектів лобістської діяльності в Європейському Союзі та необхідності вирішення сформульованого в дисертації наукового питання.

РОЗДІЛ II.

ЛОБІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ІНСТИТУЦІЙНОМУ РІВНІ ЄС

Лобіювання в сучасному світі стає необхідною частиною відкритого демократичного суспільства. Чим більш відкритим є політичний процес прийняття рішень, тим більшою є роль лобіювання та суб'єктів лобістської діяльності. Європейський парламент, Європейська Рада та Рада Європейського Союзу, Єдиний економічний і соціальний комітет здійснюють найбільший вплив на пропозиції Єврокомісії щодо директив, регулювань, рішень та рекомендацій, а Європейський суд може взагалі поставити крапку у будь-якому питанні в межах своєї компетенції. Зрештою, ініціативи Єврокомісії можуть виникати не тільки в процесі внутрішньої роботи, але й під час консультацій з суб'єктами лобістської діяльності. Представники країн-членів, що часто є цивільними службовцями, також мають можливість впливати на ініціативи Єврокомісії на початкових етапах. Таким чином, при лобіюванні інституцій ЄС помітну роль відіграє й національний рівень, на який й спрямована основна увага суб'єктів лобістської діяльності.

Європейський Союз має високий рівень фрагментованості. Частково це є результатом інтеграційних процесів. Як наслідок, національні, наднаціональні, міжурядові та інколи локальні органи влади поділяють між собою повноваження при прийнятті рішень. У результаті з'являється спільний законодавчий продукт в надзвичайно сегментованій системі. З часом кожна інституція розробила власну філософію прийняття рішень, стиль їх прийняття та, звичайно, ряд власних інтересів. Не дивлячись на те, що Єврокомісія є колегіальним органом, генеральні директорати комісії є автономними. Вони мають власний набір функцій та власне місце в ієрархічній системі. Європарламент багато в чому нагадує типовий національний парламент, в якому окремі комітети мають потужні позиції. Водночас, фрагментованість можливо є менш помітною у Європарламенті, адже йому постійно необхідно

консолідуватися задля просування своїх позицій в системі прийняття рішень ЄС.

Що ж до функцій інституцій та органів Європейського Союзу, то вони значною мірою відрізняються від більшості політичних систем національного рівня країн-членів ЄС. Найголовнішою функцією цих інституцій є вироблення спільного законодавства, обов'язкового для всіх країн-членів. Інша функція інституцій полягає у створенні наднаціональної платформи для артикуляції та агрегації інтересів суб'єктів лобістської діяльності. Зрештою, Європейському Союзу бракує функцій комунікації та впливу на суспільства, що зазвичай мають національні інститути.

Оскільки Європейський Союз на відміну від інших міжнародних організацій є не просто союзом держав, а «союзом держав і народів», у ньому закладено прагнення враховувати баланс інтересів цих держав та народів. Цей баланс представлений розподілом на наднаціональні та міжурядові інституції, а також на органи Європейського Союзу. Євросоюзу вдається комбінувати елементи наднаціональності із елементами міжурядовості. Так, наднаціональним інституціям держави делегують свої права у прийнятті рішень. Міжурядові ж інституції є традиційною формою міжнародної співпраці між країнами, в яких не відбувається делегування повноважень інституціям ЄС.

2.1 Лобістська діяльність щодо наднаціональних інституцій ЄС

Інституції ЄС відіграють провідну роль у прийнятті рішень в ЄС та забезпечують функціонування всього Союзу. Водночас, їх рішення можуть виходити далеко за межі території країн-членів і впливати на рішення третіх країн. Це створює передумови для здійснення лобістської діяльності щодо них як суб'єктами, які функціонують в межах Союзу, так і суб'єктами, котрі не пов'язані з ЄС жодним чином, окрім інтересу.

До наднаціональних інституцій Європейського Союзу прийнято відносити Єврокомісію, Європарламент та Європейський Суд. Важливим

органом, який бере активну участь при виконанні функцій Єврокомісією та Європарламентом є Єдиний економічний і соціальний комітет. Таким чином, задля аналізу відкритості чи закритості політичних інституцій для суб'єктів лобістської діяльності необхідним вбачається визначення принципів функціонування політичних інституцій та способи здійснення лобістської діяльності щодо них.

Європейська Комісія є незалежним від національних урядів органом, який представляє і захищає інтереси Європейського Союзу в цілому. Через те, що з самого початку ЄК створювалася з метою просування інтересів Спільнот, то відповідно було створено спеціальний механізм формування її складу, який згодом змінився за своїми процедурними особливостями, але принцип закладений з самого початку, залишився незмінним. Цей принцип полягає у наднаціональності та представленні не окремих інтересів країн-членів, а всіх країн Європейського Союзу загалом.

До складу ЄК входять члени Комісії, Генеральні директори, апарат (забезпечує функціонування ЄК) та співробітники різного рівня разом з експертами [317, р.54].

Членами комісії є 28 чиновників, що є громадянами держав-членів. Від однієї країни може бути призначено не більше 2 громадян на термін п'ять років з правом перепризначення на новий термін (ст. 173) [318]. Голова Комісії призначається на посаду Європейською Радою та затверджується Європейським Парламентом. Багато в чому обрання голови залежить від розстановки сил у ЄП. Голова визначає напрями роботи всіх комісарів, регулює організацію роботи ЄК, призначає віце-голів ЄК та може робити подання щодо відсторонення комісарів від роботи.

Затвердження комісарів ЄС відбувається Європейською радою за погодженням з головою Комісії. Зрештою, відбувається схвалення та призначення членів Комісії шляхом голосування кваліфікованою більшістю в Європарламенті.

Комісари ЄС є компетентними особами, що виконують свої обов'язки незалежно від жодного уряду, будь-якого державного органу або недержавної організації. Будь-яка інша діяльність під час виконання обов'язків Комісара ЄС включаючи лобістську, є неприпустимою. У випадку наявності в діях Комісара натяку на лобістську діяльність ЄР або ЄК мають змогу звернутися до Суду ЄС з поданням про звільнення та позбавлення будь-яких привілеїв після закінчення перебування на посаді [55]. В ЄС також існує механізм колективної відставки Комісарів, який був використаний лише одного разу у 1999 році. Тоді Єврокомісари були звинувачені у здійсненні лобістської діяльності на користь третіх осіб та інших правопорушеннях включно з отриманням хабарів [319]. Механізм висловлення колективної недовіри є наступним: подається клопотання про недовіру до Європарламенту, а Європарламент більшістю у дві третини голосує за рішення [55].

У теорії всі комісари є незалежними під час виконання своїх обов'язків, але на практиці ситуація є інакшою. Уряди країн-членів завжди мають свої інтереси та мають можливість здійснювати лобістську діяльність в ЄС шляхом просування своїх представників до складу Комісії, адже відбір майбутніх високопосадовців знаходиться саме у їх віданні. Така ситуація є справедливою для всіх країн не тільки при призначенні, але й при переобранні. Доказом існування гострої конкуренції між країнами є приклади відмови у призначенні певних членів Комісії. Суперництво існує й при призначенні середньої ланки апарату ЄК, яка часто в першу чергу сприяє своїй державі, а вже у другу інтересам всього ЄС [320].

Компетенція та відповідальність ЄК є предметом регулювання міжнародних договорів та вторинного законодавства ЄС. Єврокомісія виконує три основні функції в межах ЄС, а саме законодавчу (має право законодавчої ініціативи), виконавчу та функцію підтримки існуючої та діючої системи ЄС [321, с. 21].

Відповідно до ст. 211 Римського договору ЄК грає центральну роль у законодавчому процесі, має формальне право законодавчої ініціативи і

відповідальна за внесення пропозицій щодо зміни законодавства. На відміну від парламентів на національному рівні, що мають право законодавчої ініціативи, ЄП залежить від ЄК у цьому питанні. Підготовка пропозицій є першим кроком на шляху зміни законодавства та потребує ґрунтовної інформаційної та технічної підтримки, що нерідко приходиться від суб'єктів лобістської діяльності, адже її адміністративний склад ЄК є порівняно малим та не чисельним.

Інституції ЄС діють за допомогою обов'язкових та необов'язкових правил ЄС. Намагання суб'єктів лобістської діяльності здійснювати вплив на законодавчий процес ЄС спостерігається вже на початкових фазах встановлення порядку розгляду тих чи інших питань, адже, за загальним переконанням, їх внесення на початкових етапах є легшим ніж на завершальних етапах [322, р. 48].

ЄК має широкі виконавчі повноваження та є відповідальною за фінансову сферу ЄС, що включає в себе, але не обмежується: загальний збір доходів ЄС; цільове використання коштів відповідно до затвердженого Радою та ЄП бюджету ЄС. Одними з найбільших статей видатків в ЄС є спільна сільськогосподарська політика та регіональна політика. Іншими вагомими статтями бюджетних витрат ЄС є науково-дослідницька сфера, програми з розвитку інфраструктури, розвитку конкурентоспроможності підприємництва ЄС та соціальної інтеграції [323].

ЄК наглядає за виконанням існуючої правової системи ЄС та за виконанням прав та обов'язків відповідно до діючих договорів. Відомо, що за імплементацію рішень в ЄС, прийнятих на наднаціональному рівні, відповідальними є держави-члени. Комісія має повноваження щодо нагляду за коректною імплементацією у законодавства держав директив, та на право звернення до Суду ЄС у разі їх недотримання. Подібні порушення є непоодинокими у питаннях оподаткування, сільськогосподарських питаннях, захисту навколишнього середовища, захисту споживачів, промислових питаннях. Зрештою, якщо певні особи, організації чи компанії вважають, що їх

інтересам завдається необґрунтована шкода, усі вони мають право звернутися до ЄК зі своїми проблемними питаннями. Подібні звернення можуть в майбутньому призвести до звернення ЄС до Суду ЄС [55].

Ієрархія ЄК є важливою на всіх рівнях. Президент ЄК є відповідальним за всі внутрішні та зовнішні операції. Прикладами цих операцій можуть слугувати виконання щорічних програм та цільове використання бюджетних коштів, встановлення порядку роботи Комісарів ЄК.

Кількість персоналу з моменту створення ЄК суттєво зросла приблизно з 300 співробітників і сягає сьогодні 32 666 [324], а якщо враховувати працівників різних агенцій або експертних організацій при ЄК, то згадане число можна збільшити ще на 10 000 співробітників.

Важливою рисою ЄК є її мультинаціональна та мультикультурна складова. Найбільш представленою країною, якщо брати весь склад та персонал ЄК, є Бельгія. За нею йдуть Франція та Італія. Мультинаціональна та мультикультурна складова простежується на всіх рівнях та включає в себе мовне різноманіття, цінності та сталі норми. За таких умов навіть робоча мова в Комісії не є єдиною, адже поряд з англійською мовою може використовуватися як французька, так і німецька [325].

Комітологія (складна процедура, суть якої полягає в тому, що держави-члени обмежують і контролюють виконавчу владу Комісії за допомогою спеціальних комітетів) є невід'ємною частиною прийняття рішень ЄК, створена з метою обмеження та контролю за ЄК. Комісія проводить консультації для більш детального аналізу того чи іншого питання з понад 250-ма комітетами та понад 450 включно з підкомітетами, які загалом складаються з державних службовців країн-членів. Існують три основні види комітетів: адміністративні, регулятивні та консультативні. Консультативні мають можливість лише порадити Комісії прийняти те чи інше рішення, а останнє слово залишається за ЄК.

Адміністративні комітети були засновані ще у 1962 році з метою підтримки впровадження спільної сільсько-господарської політики [326]. Мета

створення регулятивних комітетів полягала у допомозі управління єдиним зовнішнім тарифом. Сьогодні роль регулятивних комітетів зазнала змін. Вони опікуються цілою низкою проблем гармонізації в ЄС.

Адміністративні комітети та регулятивні комітети мають змогу передавати запропоновані Комісією виконавчі заходи на затвердження в Раду та заперечувати пропозиції ЄК шляхом проведення голосування і прийняття рішення кваліфікованою більшістю. У випадку з адміністративними комітетами, Рада може вирішити подібний конфлікт шляхом проведення голосування кваліфікованою більшістю і прийняття рішення про блокування більшістю. У випадку з регулятивним комітетом можлива ситуація, коли ЄП може шляхом прийняття рішення абсолютною більшістю звернутися до Ради з проханням заблокувати Пропозицію ЄК шляхом прийняття рішення кваліфікованою більшістю, тим самим надаючи останнє слово Раді. Друга можлива ситуація з регулятивним комітетом полягає у застосуванні «критичного розгляду» встановленого рішенням Суду ЄС 2006/С 255/02, відповідно до якого ЄП може відхилити рішення ЄК та Ради, і, таким чином, останнє слово залишиться за ЄП [327].

Консультативні комітети можуть бути як малими експертними групами, так і сягати широких всезагальних слухань. Це накладає певний відбиток на ефективність цих засідань, адже малі експертні групи можуть детальніше та глибше розглянути певні питання, в той час як на широких слуханнях кількість думок та поглядів може нівелювати глибину обговорення. Також можуть скликатися комбіновані комітети, до складу яких входять представники приватних інтересів, представники держав-членів, незалежні спеціалістів та експертів.

Лобістська діяльність щодо ЄК не є одностороннім процесом, здійснюваним лише лобістськими групами. ЄК зацікавлена у підтримці контактів з представниками національного рівня, адже ресурси, що отримуються від них, включно із ресурсами від приватних інтересів, дають змогу ЄК ефективніше виконувати свою інституційну роль. Сама по собі ця

взаємодія є взаємовигідним обміном між інституцією ЄС та структурами на національному рівні.

У цьому контексті цікаво звернутися до теорій обміну, розроблених на початку 1960-х років [328, р. 587]. Виходячи з цих теорій, взаємодія між приватними інтересами та інституціями ЄС має бути концептуалізована як міжорганізаційний обмін. Важливість для організацій подібного обміну та існуюча ресурсна взаємозалежність встановлює необхідність існування цієї взаємодії.

Таким чином, важливим є питання визначення предмету взаємодії, тобто самих цих ресурсів. Так званий «доступ» до ЄК є найголовнішим ресурсом, що є необхідним для суб'єктів лобістської діяльності. ЄК, в свою чергу, потребує ресурсів й з національного рівня, що є базовими для її існування, а саме експертні знання та визнання її ролі у процесі загальної життєдіяльності ЄС.

Відповідно до однієї з ролей ЄК, що полягає у встановленні порядку впровадження політик ЄС, експертна думка та оцінка надзвичайно важлива на перших етапах надання законодавчих пропозицій та на ранніх етапах процесу розробки політик. Суб'єкти лобістської діяльності можуть отримати доступ до ЄК шляхом надання певних експертних знань керівному складу ЄК, що безпосередньо займаються розробкою або впровадженням політик. За такої ситуації відбувається посилення позицій ЄК у міжінституційному процесі прийняття рішень.

У 1993 році за ініціативи ЄК було опубліковано «відкритий та структурований діалог між ЄК та зацікавленими групами» [329]. Головним питанням цього документа постало представництво інтересів у ЄС та визначення основних принципів взаємодії ЄК та суб'єктів лобістської діяльності. У підсумку цей документ заохотив останніх до саморегуляції та до інституціоналізації лобістської діяльності на рівні країн-членів.

У липні 2001 року Комісія за головування Р. Проді видала Білу книгу Європейського Керування [56], що містила пропозиції щодо підвищення рівня

участі європейського суспільства у процесі прийняття рішень в ЄС та імплементації рішень ЄС. Пропозиція полягала у запровадженні неформальних правил взаємодії європейського суспільства та інституцій ЄС, а саме ЄК (більшою мірою) та ЄП (меншою мірою). Однією з цілей Білої книги було підвищення ефективності консультативних процесів, що мало б сприяти підвищенню рівня легітимності ЄК. Наприклад, ЄК мала намір заохотити брати участь у консультаціях ширше коло недержавних організацій, представників організацій-захисників навколишнього середовища та захисників споживачів. У той же час, підвищення ефективності мало бути досягнуте за рахунок зменшення кількості учасників у цьому процесі, окрім вищезгаданих учасників.

На основі Білої книги у 2003 було розроблено принципи та стандарти [331], що також не були обов'язковими, але вважалися неформальними правилами. Відповідно до цих стандартів, консультативний процес має бути прозорим, а Комісія має прояснити, у чому полягає консультативний процес, які механізми були використані та хто брав участь у консультаціях. У той же час, ЄК вимагає такого ж ставлення з боку суб'єктів лобістської діяльності.

Досліджуючи ЄК як об'єкт лобіювання, важливо розуміти, що ЄК не є унітарною та неподільною організацією. Результатом функціональної та ієрархічної фрагментованості ЄК є велика кількість існуючих стратегій лобіювання. За існуючої ситуації, однією з найбільш популярних точок доступу є Комітети ЄК.

Існує думка, що ЄК є породженням функціоналістської інтеграційної моделі [332, р. 24]. Організаційно ЄК побудована відповідно до завдань, що перед нею поставали та постають. З зростом кількості та складності цих завдань відбувався зріст й самої Комісії. Сьогодні до складу ЄК входять 43 Генеральних Директорати [321, с. 23]. Усі вони поділені за секторальною ознакою та надають спеціалізовану технічну та адміністративну інформацію. У той же час, існують й міжсекторальні ГД, завданням яких є регулювання питань бюджету, кадрів, статистики, фінансового нагляду та контролю,

юридичної підтримки та підготовки прес-релізів. Кожен комісар очолює один або, навіть, кілька директоратів, та є відповідальним за загальне адміністрування певної сфери.

Всі ГД мають напрацьовані зв'язки та регулярні контакти з відповідною групою у Раді міністрів та відповідному комітеті ЄП. Таким же чином ГД мають напрацьовані зв'язки з приватним сектором та суб'єктами лобістської діяльності. В той час як суб'єкти, що мають бізнес направленість, намагаються підтримувати гарні зв'язки з промисловими ГД, групи захисту прав споживачів намагаються підтримувати зв'язки з ГД, які покликані захищати права споживачів.

Варто зауважити, що у координації певних дій може брати участь більше ніж один ГД. Наприклад, певна законодавча ініціатива ЄК може розроблятися спільно з фінансовим, профільним (це може бути ГД з охорони здоров'я, сільськогосподарський ГД або інший) та юридичним ГД. Така тісна взаємодія може призвести до внутрішнього конфлікту всередині ЄК. Прикладом подібного конфлікту може слугувати ситуація 1998 року, коли ГД з навколишнього середовища отримав нові повноваження у сфері біотехнологій, що перейшли від науково-інноваційного ГД, сільськогосподарського ГД та ГД з підприємницької діяльності та промисловості, але зрештою через кілька років й сам ГД з навколишнього середовища був вимушений передати їх ГД з охорони здоров'я та безпеки харчування [333, р.8].

Задля вирішення та запобігання виникнення подібних конфліктів існує Генеральний Секретаріат ЄК, завданням якого є здійснення координаційної роботи між ГД. Як правило, визначається головуючий ГД, який веде роботу як з зовнішніми зацікавленими сторонами, так і з внутрішніми.

Вже згадана фрагментованість ЄК не обмежується лише секторальною, але й містить ієрархічну фрагментованість. Перед тим як бути прийнятими комісарами, вони мають пройти різні рівні розгляду всередині ЄК. Прийняттю рішення комісарами передуює розгляд у профільному кабінеті Комісара.

Лобістська діяльність на цьому етапі є легшою за лобіювання усієї колегиї комісарів перед самим прийняттям рішення. Як правило, у таких кабінетах працюють прості службовці, доступ до яких є значно легшим за доступ до високопосадовців.

Процес прийняття рішень в ЄК передбачає певну кількість фаз в процесі та затвердженні, а саме фазу ініціації, фазу розроблення первинних документів, внутрішню координацію, погодження між спеціалізованими кабінетами, погодження головою кабінету та затвердження комісарами ЄК [334]. У першій ініціюючій фазі відповідний ГД створює один або кілька консультативних комітетів, у якому головою офіційно призначений комісар. На цьому етапі надзвичайної ваги набирають безпосередні керівники, а саме адміністратори та асистенти. Коли пропозиція доходить до вищого адміністративного рівня, вона вже є багато в чому вдосконаленою внаслідок проведення консультацій з її приводу. У той же час, лобіювання найвищих ешелонів залишається ефективним, але в довгостроковій перспективі подібна стратегія лобістської діяльності не є найефективнішою на відміну від стратегії превентивного лобіювання.

ЄК є не просто об'єктом лобіювання суб'єктами, але й сама виступає у ролі суб'єкта в рамках ЄС. Одним з прямих методів впливу на групи інтересів є надання фінансової підтримки суб'єктам лобістської діяльності на рівні країн-членів. Виходячи з кількості суб'єктів лобістської діяльності, в ЄС подібний метод не є дивним, а навпаки, досить логічним. Одним з найпоширеніших типів організацій, що отримують подібне фінансування, є соціально спрямовані організації [335]. Основна їх мета полягає у налагодженні діалогу з суспільством. Головна проблема в цьому контексті полягає у їх залежності від ЄК.

Теоретично Комісія ЄС є незалежним органом, що представляє весь ЄС, але на практиці ситуація є дещо іншою. Однією з можливостей країн-членів реалізувати власні інтереси є просування своїх представників до складу Комісії, адже вибір майбутніх посадовців залежить від них. Що ж до

інших суб'єктів лобістської діяльності, то їх взаємодія з ЄК є процесом не одностороннім, а взаємовигідним. Якщо у випадку з суб'єктами лобістської діяльності їх інтерес, що полягає у впливі на прийняття рішень, є доволі зрозумілим, то у випадку з Європейською Комісією існує інша ситуація, адже Єврокомісія потребує ресурсу у вигляді експертних знань та визнання її ролі усіма суб'єктами в процесі життєдіяльності ЄС. У той же час, Комісія не є унітарною та неподільною організацією. В ній наявна функціональна, секторальна та ієрархічна фрагментованість, що породжує існування великої кількості стратегій її лобіювання. Варто зазначити, що Єврокомісія може виступати у ролі суб'єкта в системі лобістської діяльності ЄС шляхом створення та фінансування окремих суб'єктів лобістської діяльності.

Сьогодні **Європейський Парламент** є унікальною інституцією, адже це єдиний у світі мультинаціональний парламент, що обирається шляхом прямого голосування. Перші прямі вибори до ЄП відбулися у 1979 році та проводяться кожні 5 років з того часу [349]. Створений ЄП був в 1957 році у якості міжпарламентської асоціації, в якій брали участь делегації національних парламентів [350, р.45].

Обрання ЄП шляхом прямого голосування є надзвичайно важливим фактором існування ЄП, адже пряме голосування означає підзвітність депутатів ЄП населенню незалежно від позицій країн-членів, громадянами яких є це населення. За такої ситуації можливі випадки, коли позиція євродепутатів протирічить його ж уряду.

ЄП виконує чотири основні функції: законодавчу, бюджетну, консультативну та функцію нагляду [350, р.50].

Законодавча функція була надана ЄП відповідно до Лісабонського договору, що набув чинності 1 грудня 2009 року. Парламент ухвалює переважну більшість законодавчих актів ЄС спільно з Радою ЄС. Також ЄП може надавати ЄК рекомендації щодо ініціації процесу прийняття нових законодавчих актів, після аналізу програми діяльності ЄК.

Разом з Радою ЄС Парламент здійснює бюджетну функцію шляхом затвердження щорічного бюджету ЄС. У ЄП існує спеціальний комітет, покликаний контролювати виконання бюджету за попередній фінансовий рік.

Консультативна функція ЄП полягає у тому, що сам ЄП надає змогу парламентарям і не тільки, здійснювати консультації один з одним на основі загального принципу функціонування парламенту. Також неухильні інтеграційні процеси в ЄС є надзвичайно цікавими для ЄП з точки зору розширення його повноважень. Тобто, з моменту свого створення, ЄП постійно здійснює лобістську діяльність щодо посилення інтеграційних процесів. Незважаючи на те, що ЄП не має права законодавчої ініціативи, він здійснює представництво інтересів величезної кількості осіб і перебуває весь час в центрі уваги ЗМІ та суспільства. Це робить його надзвичайно привабливим для суб'єктів лобістської діяльності. Більше того, кількість парламентарів сягає величезної цифри для парламенту, а це полегшує процес пошуку необхідної для контактів групи.

Водночас, у випадку внесення змін до установчих договорів ЄС існує необхідність проведення консультацій з ЄП (ст. 48) [318]. На початку проведення переговорів щодо членства в ЄС нової країни згода ЄП є обов'язковою (Ст. 49, 50) [318].

Функція нагляду полягає у здійсненні контролю за діяльністю всіх інституцій ЄС, включаючи ЄК, що є підзвітною ЄП. Контроль здійснюється шляхом регулярного розгляду звітів, які надсилаються Комісією. У той же час, депутати ЄП мають право звертатися до ЄК з обов'язковими до відповіді запитам. Такий же механізм контролю наданий ЄП відносно Ради ЄС. ЄП має можливість приймати та розглядати звернення громадян з метою здійснення своєї контролюючої функції. За поданням громадян та відповідно до рішення ЄП можуть навіть створюватися спеціальні тимчасові комітети ЄП.

На сьогоднішній день Європарламент має найбільший потенціал до розширення його повноважень серед інших інститутів ЄС. Як і Європейська

Комісія, ЄП діє незалежно від держав-членів, а депутати ЄП обираються відповідно до національного законодавства прямим голосуванням на 5-и річний термін. Мінімальна кількість депутатів від однієї країни становить 6 депутатів, тоді як максимальна сягає 96-и. Європейські парламентарі можуть бути одночасно й депутатами національних парламентів. У той же час, вони не повинні мати жодного відношення до органів виконавчої влади своїх країн. Це ж саме стосується й Комісії та Ради Європейського Союзу.

На наднаціональному рівні дозволено формування політичних партій та фракцій, що вважається важливою передумовою формування загальноєвропейської свідомості та артикуляції інтересів на загальноєвропейському рівні (Ст. 10.4) [318]. Також це є потужним каналом впливу для суб'єктів лобістської діяльності.

Парламентське скликання 2014-2019 рр. налічує 751 депутатів, більшість з яких є представниками найбільших країн, а саме Німеччини (96 депутатів), Франції (74 депутати), Італії та Велика Британія (по 73 депутати). Середню кількість має Іспанія (54 депутати), Польща (51 депутат), Румунія (32 депутати), Нідерланди (25 депутатів). Такі країни як Греція, Португалія, Бельгія, Угорщина та Чехія представлені у кількості двадцяти одного депутата відповідно. Порівняно невелику кількість мають Швеція (20 депутатів), Австрія (17 депутатів), Болгарія (17 депутатів), Данія, Фінляндія, Словаччина (по 13 депутатів), Ірландія, Хорватія та Литва (по 11 депутатів), Латвія (8 депутатів), Словенія (8 депутатів), Естонія, Кіпр, Люксембург та Мальта (по 6 депутатів) [350]. Разом з цим представництво за кількістю громадян щодо одного парламентаря є різною. Так, один кіпрський депутат є представником тільки 68 тис. осіб, тоді як один німецький депутат може представляти понад 800 тис. осіб [349].

Сесія Європейського парламенту триває 6 тижнів, тому суб'єктам лобістської діяльності потрібно бути досить кваліфікованими у своїх зверненнях до парламентарів, адже в інший час парламентарі можуть просто не знайти часу для зустрічі з лобістами безпосередньо в період сесії.

В Європарламенті діють 17 постійних комітетів, головне завдання яких полягає у підготовці чергових сесій та організації зустрічей між існуючими політичними групами. Комітети мають обирати свого голову шляхом голосування більшістю голосів [55].

Після кожних виборів до ЄП відбувається призначення омбудсмена, функції якого включають в себе отримання скарг від будь якої фізичної або юридичної особи, що мешкає або має офіс на території ЄС. Наслідком подання скарги є проведення спеціального розслідування [55]. За результатами розслідування особа інформується про стан справ. Фактично функціонування омбудсмена відбувається таким чином, що будь-яка особа будь-якої країни світу має можливість звернутися до омбудсмена зі скаргою. За наявності чітко аргументованої позиції особа може мати шанс пролобіювати свої інтереси й через даний інститут на наднаціональному рівні в ЄС.

Система прийняття рішень в ЄС зумовлює участь у прийнятті рішень багатьох інституцій. Так, Європейська Комісія є єдиною інституцією, наділеною правом законодавчої ініціативи, що має змогу направляти законодавчі пропозиції до Європейського Парламенту та Ради ЄС, з метою подальшого обговорення на спеціальних читаннях (їх може бути до трьох). Якщо вони не можуть дійти згоди під час двох таких читань, пропозиція виноситься на Комітет Спільних Рішень, що складається з рівної кількості представників Ради ЄС та Європарламенту. Представники Європейської Комісії також мають змогу відвідувати засідання Комітету Спільних рішень та мають право брати участь у дискусіях з метою пошуку спільної позиції з приводу того чи іншого питання. Коли Комітет Спільних Рішень доходить згоди, узгоджений текст надсилається в Європарламент та Раді ЄС на третє читання, на якому відбувається офіційне погодження тексту. Погодження обома інституціями є необхідним, якщо текст має бути схвалений як Європейський акт.

У питаннях оподаткування, промислової політики, сільськогосподарської політики та інших, в яких країни-члени мають велику зацікавленість, Європарламент надає лише рекомендації (консультаційна процедура) [351, р. 12]. У деяких випадках консультування є обов'язковим відповідно до нормативно-правової бази і пропозиції не можуть набути обов'язкової до виконання сили за відсутності консультаційного висновку Європейського Парламенту.

У той же час, Європарламент має непряме право законодавчої ініціативи. Європарламент отримує звіти від Єврокомісії за здійснену за рік роботу та формулює пріоритетні питання на майбутній рік. За необхідності він може шляхом прийняття рішення більшістю звернутися до Єврокомісії з запитом щодо винесення законодавчої ініціативи на розгляд.

Перед тим як Комісія вносить пропозицію, проводяться широкі консультаційні заходи між нею та Європарламентом. Мета цих консультацій полягає у визначення передумов та необхідності внесення тієї чи іншої пропозиції [352]. У той же час, консультації не обмежуються Європейським Парламентом, адже вони можуть проводитися з зацікавленими сторонами та їх представниками, тобто з суб'єктами лобістської діяльності. Як правило, після подібних консультацій Європарламент направляє до Єврокомісії запит щодо учасників консультацій та предмету обговорення.

Першим етапом прийняття будь-якого рішення є визначення доповідача, який повинен підготувати свою доповідь та виступити з нею. Від доповідача багато що залежить перш за все тому, що він має змогу сформулювати первинний погляд депутатів на певне питання. Таким чином вже на цьому етапі суб'єкти лобістської діяльності намагаються вплинути на внутрішні процеси та визначити лояльного до себе доповідача.

При здійсненні вибору щодо відповідного кандидата, суб'єкти звертають увагу на всі його особливості, починаючи від віросповідання і закінчуючи наявністю харизми. Також важливим є отримати інформацію про

оточення цього депутата, адже підтримання контактів ще й з помічниками може надати додаткового впливу та додаткову інформацію зсередини.

Прикладом подібного кроку з боку суб'єктів лобістської діяльності може бути зустріч одного з лідерів української опозиції у березні 2013 року з головою комітету Європарламенту з іноземних справ Е. Броком та головою групи ЄНП в парламентській асамблеї Я. Саріуш-Вольски. На зустрічі обговорювалась можливість запровадження обмежувальних заходів щодо певного кола українських чиновників найвищого рівня. Окрім того, був направлений відповідний лист Президенту Європарламенту Мартіну Шульцу [339].

Згодом, в кінці 2013 року Е. Брок зробив заяву про можливість введення санкцій проти колишніх українських високопосадовців [354], а Я. Саріуш-Вольски в своєму інтерв'ю сказав про гіпотетичну можливість введення санкцій [355]. Основного результату було досягнуто у перші дні лютого 2014 року, коли Європарламентом була прийнята резолюція №2014/2547(RSP) щодо ситуації в Україні, в якій було закликано інституції ЄС та країн-членів (Європарламент не бере участі в процесі прийняття рішення щодо санкцій, але його заклик встановлює важливість цього рішення для інших інституцій) прийняти рішення щодо запровадження санкцій стосовно певного кола українських високопосадовці у вигляді замороження активів та заборони на в'їзд. Одними з авторів цієї резолюції були Е. Брок та Я. Саріуш-Вольски [356]. Звичайно, цій резолюції передувала швидка ескалація напруженості в Україні, що було породжене сплесками протистояння мітингувальників та влади й на тлі глибоких економічних проблем країни. У той же час такі рішення не є справою тижня чи місяця. Їм передує кропітка підготовка, що й було закладене суб'єктами лобістської діяльності.

Під час здійснення впливу на депутатів необхідним є розуміння існування власних цілей та прагнень кожного з депутатів. Задля того, щоб підтримувати свій власний імідж та прикрашати його якісними експертними

оцінками чи консультаціями з профільними фахівцями, депутати, зазвичай, охоче йдуть на співпрацю з суб'єктами лобістської діяльності, що можуть надати їм певну підтримку. Також для депутатів є важливим чи зрозуміє виборець його дії та пропозиції. Якщо депутату вдалося обґрунтувати доцільність зміни певних законодавчих актів, то це не означає, що його виборець прийме таку позицію. Така ситуація може завдати депутатові більше шкоди ніж користі і це може стати вирішальним у його бажанні зайняти певну позицію. Прикладом такого лобювання може служити вплив курдської діаспори на європарламентарів, через які перші намагаються впливати на позицію Туреччини по відношенню до курдів, та беручи активну участь у перемовинах щодо вступу Туреччини до ЄС [33].

Загалом, в Європарламенті існують біля десяти політичних груп, що сформовані приблизно з членів 200 партій країн-членів. Вони мають скоріше наглядний характер, ніж робочий. У якості двох найбільших груп виступають християнські демократи (European People's Party) та альянс соціалістів та демократів (Progressive Alliance of Socialists and Democrats). Іншими групами є Alliance of Liberals and Democrats for Europe (альянс лібералів та демократів), European Greens–European Free Alliance (зелені), European Conservatives and Reformists (консерватори та реформісти), European United Left–Nordic Green Left (європейські об'єднані ліві), Europe of Freedom and Democracy (Європа свободи та демократії/євро-скептики) та безпартійні депутати [357]. Європейський парламент має надзвичайно велику кількість депутатів, тому досягнення згоди необхідною кількістю парламентарів не є легкою справою.

В Європарламенті депутати, як правило, працюють в одному чи кількох законодавчих комітетах, які безпосередньо займаються підготовкою звіту стосовно пропозицій Комісії. Комітети проводять голосування щодо звітів та за необхідності вносять зміни до пропозицій. Після опрацювання та погодження на пленарному засіданні Європарламент схвалює пропозицію шляхом прийняття відповідної резолюції. Ця процедура може повторюватися один або кілька разів, зважаючи на тип процедури та наявності погодження

Радою ЄС на певних етапах. Процедура спільного прийняття рішень ставить Європарламент на один щабель з Радою ЄС.

При Європарламенті існують 20 комітетів, не рахуючи тимчасові комітети [358, р. 24]. Кожен подібний комітет представляє з себе його малу копію, діючи у певній окремій сфері. Зазвичай, до складу комітету входять від 24 (комітет з риболовства) до 76 осіб (комітет з міжнародних відносин), хоча ця цифра не є сталою і вона може змінюватися у будь-який бік. Серед загальної кількості депутатів є такі, що займають лідируючі позиції та утворюють свої певні групки з певним персоналом. Такі ключові депутати знаходяться постійно у полі зору суб'єктів лобістської діяльності, адже вони вважаються найбільш ефективними об'єктами лобіювання. Саме вони зазвичай готують резолюції, що можуть бути прийнятими на пленарних засіданнях. Одночасно вони можуть здійснювати неформальний вплив всередині комітету чи комітетів.

Важливим елементом роботи Європарламенту є приблизно 50 міжгрупових об'єднань, що не мають формального статусу і не можуть діяти від його імені чи представляти його. У своїй діяльності вони керуються міжгруповим договором. Налічується близько 30 зареєстрованих міжгрупових об'єднань [360]. Решта існує без наявності спеціальної реєстрації. Всередині Європарламенту вони діють як групи інтересів депутатів, що розділяють певні переконання. Люди, які є представниками суб'єктів лобістської діяльності, але не входять до Європарламенту, можуть приєднуватися до міжгрупових зустрічей. Загальна мета полягає у прощтовхуванні інтересів відповідно до загального порядку денного ЄС шляхом прийняття відповідних резолюцій на пленарних засіданнях. У той же час, будь-які пропозиції не мають обов'язкового характеру, адже тільки Комісія та Рада ЄС може внести обов'язкову до розгляду пропозицію.

Міжгрупові об'єднання демонструють нам, що вплив Європарламенту може бути набагато більшим ніж такий, що регулюється його формальними повноваженнями. Багато в чому маємо завдячувати за це процедурі спільного

прийняття рішень, що, починаючи з 1995 року, охоплює все більше рішень у ЄС. Практика яскраво демонструє, що процес спільного прийняття рішень є дійсно потужним в реальності, а не тільки на папері. Відповідно до власної статистики, починаючи з 1999 по 2004 рік, відповідно до положень Амстердамського та Ніщцького договорів, близько 403 актів було прийнято за допомогою процесу спільного прийняття рішень [361]. У період з 2004 по 2009 рік було прийнято вже 454 акти. В проміжний період починаючи з 2009 по 2014 рік, було прийнято вже 488 актів [362,р. 34].

У той же час, більша частина пленарного часу, зазвичай, витрачається на необов'язкові доповіді та звіти Комісії та Ради ЄС та на розробку власних ініціатив. Пропозиції щодо спільних рішень, як правило, надходять з кількох генеральних директоратів, серед яких транспортний ГД, ГД з підприємницької діяльності та промисловості, ГД з навколишнього середовища та ГД з охорони здоров'я та безпеки харчування. Якщо б формальна влада дорівнювала б впливу, то Європарламент до 1995 року не мав би жодного впливу. На практиці ж його вплив сягає далеко за межі формальних повноважень, що підтверджується прикладом резолюції №2014/2547(RSP) щодо ситуації в Україні, яка закликала до запровадження санкцій проти колишніх українських можновладців. Зазнаючи впливу від суспільства, Європарламент завжди був ініціатором багатьох порядків денних та напрямків розвитку ЄС, а так як вплив здійснювали самі суспільні групи, то це відображалось на соціальних ініціативах, ініціативах з охорони навколишнього середовища та ініціативах щодо прав споживачів. Навіть під час консультацій Європарламент може здійснювати дійсний вплив шляхом використання наявних ресурсів, наприклад за допомогою мобілізації та здійснення впливу лобістських груп чи/або ЗМІ на Єврокомісію та Раду ЄС. З бюджетних питань Європарламент має завжди спільний інтерес з Єврокомісією.

За допомогою узагальнення можливо визначити 4 основні способи здійснення впливу в Європарламенті:

- Наявність лояльно налаштованого доповідача може надати серйозну перевагу. Його визначення є справою виключної компетенції і вплинути на цей процес видається досить важким завданням.

- Перемовини на етапі розгляду комітетами можуть надати додаткові переваги, але тут важливою є серйозна підготовка та наявність ґрунтовної інформації щодо компетенції відповідних комітетів.

- Якщо питання перейшло до розгляду у Комітеті Спільних Рішень, то підвищення рівня формалізації розгляду є неминучим. За такої ситуації важливими стають перемовини між Радою ЄС та країнами-членами.

- Читання та голосування на пленарних засіданнях як правило є сильно контрольованими політичними групами. За цих умов діє правило, що чим більше етапів проходить певне питання, тим важче здійснювати лобістську діяльність.

Європарламент є організацією поліцентричною та мультифункціональною, що виражається у тому, що він надає підтримку усім депутатам, групам та комітетам практично з будь-яких питань. У той же час, питання діяльності комітетів є сильно регламентованим та мінімізує можливість відмови комітетів від розгляду профільних питань. Процес розробки нових ідей та напрямків відбувається наступним чином: депутат пропонує внести ідею до порядку денного Європарламенту, проводить перемовини з Комісією та Радою ЄС, вивчає їх точку зору та надає свою підтримку у випадку виникнення будь-яких питань. У контексті лобіювання депутати є потужними гравцями, адже часто децентралізовані уряди та лобістські групи намагаються використовувати депутатів як засіб досягнення своєї мети.

Єдиний економічний та соціальний комітет є дорадчим органом Єврокомісії та Європарламенту [380]. ЄЕСК представляє з себе один з важливих об'єктів здійснення лобістської діяльності на наднаціональному рівні в ЄС. Набув цей комітет такого статусу серед лобістів в процесі його модернізації та реформування, що тривав не один рік.

ЄЕСК було створено у 1957 році, після підписання Римських договорів [381]. Зразком для його створення був Економічний та Соціальний Комітет Франції, що був одночасно форумом для діалогу та інституційною платформою, котра дозволяла представникам суспільства та приватного сектору стати реальними учасниками прийняття рішень.

На початку існування ЄЕСК був суттєво обмежений у своїх повноваженнях. Тільки починаючи з 1972 року ЄЕСК отримав можливість висловлювати власну думку з приводу наданих законодавчих ініціатив. Зрештою, починаючи з набуття чинності Маастрихтського договору, ЄЕСК набув ознак самостійної інституції, що мала своє власне керівництво та секретаріат. З того моменту було значно посилено його право ініціативи. Договори 1997 та 2003 років поширили сферу діяльності ЄЕСК на соціальну сферу, дозволили ЄЕСК проводити консультації з ЄП та надали повноваження представника економічної та соціальної частини суспільства. Лісабонський договір також здійснив певну модернізацію і встановив, що ЄЕСК є представником трудових організацій, працівників соціально-економічної, культурної та громадської сфери [55].

Упродовж процесу реформування та модернізації значну роль у становленні ЄЕСК грали не тільки вищезазначені договори ЄС. Для встановлення повної картини розвитку ЄЕСК варто згадати протокол про співробітництво з ЄК, котрий був вперше підписаний у 2001 році, оновлений у 2005, 2007 та 2012 році [381]. Результатом цих протоколів став перехід співробітництва між ЄЕСК та ЄК на новий рівень, що сягає далеко за межі формального надання висновків та точок зору.

Іншим важливим документом у розвитку ЄЕСК стало ухвалення кількох важливих пропозицій по підвищенню рівня співробітництва з соціальними організаціями та соціальними мережами. Було створено спеціальну групу, яка відповідає за співробітництво та моніторинг спільних ініціатив.

ЄЕСК складається з пленарної асамблеї, бюро, голови, групи квесторів та підрозділів [382, с. 32].

На сьогоднішній день пленарна асамблея складається з 344 членів, кількість яких розподілена пропорційно до розміру країн-учасниць. Франція, Німеччина, Італія, Велика Британія мають по 24 члена. Польща та Іспанія мають по 21, Румунія має 15, Австрія, Бельгія, Болгарія, Греція, Нідерланди, Португалія, Швеція, Чехія та Угорщина мають по 12. Данія, Фінляндія, Ірландія, Литва та Словаччина мають по 9, Естонія, Латвія, Словенія та Люксембург по 7. Найменше мають Кіпр та Мальта, шість та п'ять відповідно [383]. Рішення ухвалюються простою більшістю на основі висновків спеціалізованих підрозділів. Пленарна асамблея є суверенним органом, що має право приймати рішення щодо організації роботи та надання відповідних повноважень її членам. Раз на два роки відбуваються вибори голови та бюро серед її членів. Також пленарна асамблея має право погоджувати рішення, котрі приймаються в бюро.

Бюро приймає рішення щодо організаційних та робочих процедур ЄЕСК та рішення про імплементацію Процедурних Правил. Також бюро являє собою керівний орган ЄЕСК. За наявності погодження з головою, бюро забезпечує виконання бюджетних та фінансових прерогатив, наданих фінансовими регулюваннями та процедурними правилами ЄЕСК. Бюро несе політичну відповідальність за організацію роботи ЄЕСК в цілому. Також воно наділене правом створювати спеціальні групи з членів пленарної асамблеї, які мають право проводити додаткові дослідження.

Як вже було зазначено, голова обирається один раз на два роки членами пленарної асамблеї. Разом з ним призначаються два заступника Голови. Один з заступників головує у бюджетному підрозділі, коли другий головує в комунікаційній групі. Після обрання, Голова та його заступники мають презентувати всім членам пленарної асамблеї свою програму на всі два роки їхньої діяльності. Саме Голова є представником ЄЕСК при проведенні переговорів або інших контактів з інституціями ЄС.

Група з трьох квесторів є відповідальною за нагляд за виконанням членами їх обов'язків, за виконання статуту ЄЕСК. Вони також мають право вносити пропозиції щодо змін до статуту Членів ЄЕСК з метою його поліпшення.. Квестори можуть надавати консультації відносно рішень, що можуть бути прийняті членами.

У складі ЄЕСК існують 6 підрозділів, які контролюють усі сфери діяльності ЄЕСК [384, р. 12]. Кожен з підрозділів має змогу формувати дослідницькі групи з членів пленарної асамблеї. У подібних групах чітко розподілені обов'язки, адже визначається особа, що є доповідачем та визначаються експерти. За необхідності у ЄЕСК можуть бути створені підкомітети, у яких застосовуються такі ж правила як і у підрозділах, але вони мають певний термін для виконання поставлених завдань.

Згадані вище підрозділи є відповідальними за шість наступних напрямків діяльності ЄЕСК [384, р. 12]:

1. Зовнішні зносини;
2. Працевлаштування, права та обов'язки громадян;
3. Економічний та валютний союз, співробітництво у економічній та соціальній сферах;
4. Транспорт, енергетика, питання інфраструктури та інформатизації суспільства;
5. Єдиний ринок, виробництво, споживання;
6. Сільське господарство, розвиток сільського господарства, навколишнє середовище.

Важливу роль в системі ЄЕСК відіграє Консультативна комісія з питань промислового розвитку (ККПР), що була заснована за підтримки ЄК та ЄП 23 липня 2002 року рішенням пленарної асамблеї [385, р. 4]. Складається ККПР з 48 представників ЄЕСК та 48 делегатів ЄК. Голова ККПР є членом ЄЕСК, а співголова є делегатом ЄК [385, р. 5]. Інститут делегатів поділяється на три групи ККПР, а саме на: працівників, працедавців та зацікавлених осіб.

Створення ККПР надало можливість налагодити діалог між членами ККПР та представниками сектору і суб'єктами лобістської діяльності, що з'являються у процесі оновлення чи модернізації певного промислового сектору. Існування цієї комісії надає змогу комплексно розглядати питання під економічним та соціальним кутом, приймаючи до уваги питання захисту навколишнього середовища та розвитку сфери. ККПР є цікавим для суб'єктів лобістської діяльності, адже комісія приймає участь у процесі прийняття рішень в ЄС шляхом надання експертної оцінки інституціям (за запитом останніх) або ж за власною ініціативою, якщо комітет вважає за потрібне її висловити.

Цікавою в цілях здійснення лобістської діяльності видається група Моніторингу Єдиного Ринку (МЄР) (англ. "Single Market Observatory), що була створена у 1995 році та складається з 33 членів, що займаються моніторингом Єдиного Ринку та наданням рекомендацій щодо його покращення інституціям ЄС [386]. МЄР вдалося встановити тісні зв'язки з ЄК та розробити численну кількість експертиз щодо покращення, полегшення умов на Єдиному Ринку. Існують і зв'язки з ЄП, а саме з юридичним комітетом. Також МЄР співпрацює з деякими науково-дослідницькими центрами (EPC, CEPS) та іншими акторами (Bertelsmann Foundation, the EFTA Advisory Committee та інш.)[387]. Експертизи МЄР засновані на власній методологічній базі.

Процес обрання членів ЄЕСК починається з висування кандидатів країнами-членами до ЄР, після проведення консультацій з ЄК. Обираються члени ЄЕСК шляхом голосування кваліфікованою більшістю терміном 5 років відповідно до Лісабонського договору з правом переобрання. ЄЕСК є незалежним у своїй діяльності та діє в інтересах всього Союзу.

Членам ЄЕСК відшкодовують лише окремі затрати на відрядження та оплачують час, що був витрачений на роботу ЄЕСК. Вони не отримують постійну заробітну платню в ЄЕСК, а отримують її в організаціях, які вони представляють. Це означає, що й діють вони в інтересах цих організацій в

першу чергу, а ці організації надають їм право представляти їх у ЄЕСК. Така організаційна структура надає змогу забезпечити в процесі обговорення виявлення спільного інтересу за рахунок артикуляції всіх існуючих інтересів та наявності у складі ЄЕСК провідних експертів у багатьох галузях.

Станом на 2015 рік головою ЄЕСК був А. Малосс, який був обраний у 2013 та став 30 головою ЄЕСК за всю його історію [388]. До нього цю поважну посаду займали С. Нілсон (2010-2013), М. Сеспі (2008-2010), Д. Дімітріадіс (2006-2008), А. М. Сігмунд (2004-2006), РР. Бриєш (2002-2004) та Г. Фреріхс (2000-2002).

Члени ЄЕСК грають важливу роль, адже вони слідкують за можливим впливом на оновлення законодавства ЄС чи створенням нових законодавчих норм та правил в ЄС безпосередньо на організації, які вони представляють. Відповідно, їх завдання також полягає у розтлумаченні своїм колегам нововведень. Разом з тим, вони мають змогу висловлювати позицію своєї організації на рівні ЄС з метою надання інформації щодо дійсних потреб суспільства від імені суб'єктів лобістської діяльності.

Структура ЄЕСК обумовлює існування груп, що здійснюють представництво працівників, працедавців та інших соціальних і економічних категорій. Кожна з груп може обрати свого власного голову, який відповідно до свого статусу є членом бюро ЄЕСК та може брати участь і у підготовці робочих програм ЄЕСК. Ця можливість є доволі важливою задля ефективного здійснення своїх повноважень та часто привертає увагу суб'єктів лобістської діяльності. Також кожна група має можливість обирати заступника голови та секретаря.

У ЄЕСК існує Група працівників або Група I, що включає до свого складу представників приватного та публічного сектору промисловості, комерційної палати, банківської, страхової, сільськогосподарської та транспортної сфери. Група працедавців або Група II є групою, що представляє національні профспілки, які входять до складу Європейської конфедерації профспілок [215] (European Trade Union Confederation) та Європейської

конфедерації керівників [126] (European Confederation of Executives and Managerial Staff). Група III або Група інших економічних та соціальних категорій суспільства представляє фермерів, середній бізнес, недержавні організації, асоціації захисту прав споживачів, асоціації захисту навколишнього середовища, наукові об'єднання, об'єднання студентів, об'єднання жінок, інші об'єднанням [140].

ЄЕСК має консультативну функцію, яка полягає у висловленні позиції Комітету з приводу того чи іншого питання. Відповідно до статті 262 Маастрихтського договору ЄЕСК має право консультувати ЄК з багатьох питань, включаючи обов'язкове консультування з приводу законодавчих ініціатив ЄК. При розгляді будь-якого питання відбувається вивчення та обговорення, що після досягнення загальної згоди виливається у спільну позицію ЄЕСК. Спільна позиція може містити не тільки погодження, але й зауваження та рекомендації. Водночас ЄЕСК може висвітлити проблемні позиції, на які ЄК не звернула уваги або звернула увагу частково. Комітет має можливість надавати технічну підтримку та ініціювати висловлення власної експертної думки з будь-яких питань.

Основна перевага ЄЕСК з точки зору суб'єктів лобістської діяльності полягає у тому, що ЄЕСК вступає у процес прийняття рішень ще на ранніх стадіях та базується на позиції суспільних організацій. Також ЄЕСК має можливість самостійно визначати проблемні питання і, зрештою, надавати свої рекомендації щодо їх вирішення.

У процесі прийняття певної позиції існують декілька основних етапів. Спочатку відбувається запит до голови ЄЕСК з приводу певного питання від ЄР, ЄК або ЄП. Бюро ЄЕСК реагує та призначає відповідальний за підготовчу роботу підрозділ. У деяких випадках може призначатися спеціальна дослідницька група або підготовча група з доповідачем, який має право працювати самостійно або разом з призначеними експертами. Після завершення підготовчої роботи відбувається затвердження позиції підготовчою групою та винесення на пленарне засідання. На пленарному

засіданні також відбувається ухвалення рішення простою більшістю, хоча можлива ситуація, за якої ухвалення може відбутися за погодженням головного доповідача, який має повноваження направити проект позиції на пленарну сесію напряду. Після остаточного ухвалення позиція направляється до ініціюючої інституції і публікується у офіційному віснику ЄС [377].

В процесі поширення консультативних функцій ЄЕСК на інші сфери, суб'єкти лобістської діяльності все частіше звертають свою увагу на ЄЕСК. Комітет не має якихось серйозних повноважень на кшталт ухвалення законодавчих норм чи правил, формування політик, але незважаючи на це ЄЕСК має дієвий механізм впливу на інституції, що приймають рішення, використовуючи свої дорадчі функції, до яких дійсно прислухаються.

Наприклад, в процесі лобістської діяльності щодо ухвалення рішення про санкції по відношенню до визначених осіб відповідно до рішення РЄС №2015/364/CFSP від 5 березня 2015 року, суб'єкти лобістської діяльності, що виступали за їх впровадження здійснювали прямий вплив на голову ЄЕСК Анрі Малосса [359]. Незважаючи на те, що ЄЕСК не бере прямої участі у впровадженні санкцій, в результаті голова ЄЕСК виступив за можливе їх впровадження, чим доповним загальну картину одностайності європейських чиновників у необхідності впровадження санкцій щодо колишніх українських високопосадовців на той момент.

Як вже зазначалося вище, призначений доповідач має право звернутися до зовнішньої експертизи на власний розсуд [55]. За такої ситуації певне питання може отримати якісну експертну оцінку за участі не тільки експертів ЄЕСК, але й суб'єктів лобістської діяльності.

Роль ЄЕСК дійсно зростає. Чого тільки варте прийняття до уваги Радою ЄС рекомендацій щодо порядку прийняття Лісабонської угоди та створення і координація мережі спеціальних органів задля її впровадження. Водночас, одне з головних завдань ЄЕСК полягає у створенні платформи для стимулювання обговорень різних питань на рівні ЄС з можливістю згодом

передати напрацьовану інформацію на розгляд відповідній зацікавленій інституції.

На сьогоднішній день ЄЕСК є представником різних суспільних сфер, а саме громадської сфери, культурної та соціально-економічної. Існує тісне співробітництво з соціальними організаціями та соціальними мережами. В рамках ЄЕСК навіть існує спеціальна група, що є відповідальною за високий рівень співробітництва та за моніторинг спільних ініціатив.

Налагодженню діалогу між ЄЕСК та представниками різних секторів, разом з суб'єктами лобістської діяльності, сприяє й ККПР, що має право надавати експертні оцінки інституціям ЄС. Подібні оцінки можуть бути зроблені з її ініціативи, тому подібні структури є об'єктом для здійснення лобістської діяльності. Полегшити процес лобювання може значна фрагментованість цієї структури, враховуючи й той факт, що співробітники ЄЕСК не отримують заробітну платню за роботу в ЄЕСК, а отримують її в організаціях, які вони представляють.

Іншим об'єктом для здійснення лобістської діяльності є **Європейський Суд (ЄСД)**, що є наднаціональною інституцією ЄС та одним зі стовпів інституціональної системи Союзу. Сьогодні не є новиною, що суб'єкти лобістської діяльності у якості своєї цілі часто обирають саме ЄСД. Групи інтересів, великі компанії та інші суб'єкти впродовж багатьох років створювали та розвивали свої стратегії з метою впливу на існуючі інституційні правила. Відповідно до статті 234 Договору про заснування ЄС (Ст. 234) [318], у випадку якщо справа, що включає законодавчі акти ЄС, має бути розглянута національним судом в країні ЄС та у випадку, якщо цей суд вагається щодо застосування цього законодавства або для нього не є зрозумілим, яким чином його застосовувати, то він має право звернутися до ЄСД. Якщо позивач відчуває, що розгляд справи в ЄСД більшою мірою відповідає його інтересам, то йому необхідно привести аргументи на користь передачі справи на розгляд до ЄСД. За такої ситуації, ЄСД приймає рішення та направляє його до національного суду з метою офіційного винесення рішення.

Суд ЄС складається з власне Суду, Загального суду та спеціалізованих судів (Ст. 19) [318], між якими існують відносини субординації. Свої засідання суд проводить у Люксембурзі. Кожна країна-учасниця ЄС представлена одним суддею та вісьмома генеральними адвокатами (Ст. 252) [318], що призначаються на строк 6 років з правом переобрання. У той же час, для суддів та генеральних адвокатів притаманна постійна ротація [55]. Незважаючи на те, що кожна країна представляє обмежену кількість суддів та адвокатів, обмежень за національністю в суді ЄС немає. Головне, що вимагається при розгляді кандидатур – це повна незалежність від будь-чого та будь-кого. Кожні три роки судді обирають голову суду з правом переобрання.

Судове провадження складається з письмової та усної частини. У той же час від Суду вимагається щоб в ухваленні рішень брала участь непарна кількість суддів. Сам Суд є найвищою судовою інстанцією ЄС і основне його завдання полягає у забезпеченні дотримання законності установчих договорів ЄС (Ст. 19) [318]. Якщо порівнювати Суд ЄС з національними судами, то він виконує функції конституційного, адміністративного та цивільного суду. Разом з тим, ЄСД виконує функцію міжнародного суду, що виражається у вирішенні справ, пов'язаних з державами-членами та інституціями ЄС. Суд може зобов'язати країни-члени виплатити штраф у разі порушення права ЄС [55].

ЄСД має повноваження вирішувати справи, пов'язані з бездіяльністю інститутів ЄС, за позовом будь-якої інституції ЄС [55]. Окрім того, всі юридичні та фізичні особи мають право звернення до Суду ЄС у випадках оскарження актів з безпосереднім відношенням до таких осіб, а також якщо вони оскаржують регламентні акти, що не вимагають виконавчих заходів або, як вже згадувалося, у випадку бездіяльності інституцій ЄС [55]. У першому випадку, звернення до Суду ЄС може мати місце при застосуванні цільових санкцій до фізичних осіб та підприємств, що зареєстровані поза межами ЄС, але мають певне відношення до Союзу [55]. Для звернення з позовом до Суду ЄС немає необхідності у отриманні згоди іншої сторони позову.

У системі Суду ЄС є Загальний суд ЄС, який має юрисдикцію в межах Договору про функціонування ЄС. Свого часу Загальний суд замінив Суд першої інстанції, що був створений у 1989 році, з метою розвантаження ЄСД. До Ніщцького договору він займався вирішенням апеляцій до Суду ЄС, а згодом отримав статус незалежного судового органу. Свій теперішній статус Загальний суд отримав після підписання Лісабонського договору.

Кожна країна представлена в Загальному суді ЄС одним суддею, а функція генеральних адвокатів виконується в ньому самими суддями [351]. Окрім інших, Загальний суд розглядає судові справи від фізичних та юридичних осіб про бездіяльність інститутів та органів ЄС [55]. За такої ситуації суб'єкти лобістської діяльності можуть включати можливість подання позову до суду як частини стратегії лобістської діяльності.

При Загальному суді створюються Спеціалізовані суди за рішенням ЄП та РЄС, з метою розгляду виняткових справ у спеціальних сферах. Судді Спеціалізованого суду визначаються Радою Європейського Союзу, а їх рішення можуть підлягати апеляції Загальним судом, рішення ж останнього підлягають перегляду ЄСД [55].

Звернення до ЄСД може також стати вірним рішенням за відсутності можливості звернутися до інших інституцій ЄС. Також подібне звернення може стати у нагоді, якщо опонентами виступає велика кількість країн-членів або суб'єктів лобістської діяльності.

У періоди інституційних криз в ЄС, а саме в періоди, коли активність ЄК у інтеграційних процесах не була надто високою, участь ЄСД надавала можливість підтримувати певний рівень інтеграційних процесів [330]. Починаючи з моменту, коли прийняття рішень в Європейській Раді почало відбуватися згодою шляхом голосування і закінчуючи прийняттям ЄСА, інтеграційні процеси помітно уповільнились. У той же час, ЄСД продовжував приймати рішення щодо несумісності національних законів праву ЄС, тим самим посилюючи інтеграційні процеси в ЄС.

Алгоритм дій в процесі лобістської діяльності щодо ЄСД не є простим. Спершу суб'єкти лобістської діяльності відповідно до Ст. 234 здійснюють преюдиціальний запит. Сьогодні в ЄС існує достатньо велика кількість законодавчих актів, які можуть стати підґрунтям для звернень щодо невідповідності національних законодавств законодавству ЄС. Найчастіше за все з подібними запитами звертаються країни-члени. У той же час, суб'єкти лобістської діяльності також мають право звернення, хоча воно є дещо обмеженим.

Різні правові інструменти в ЄС можуть використовуватися по-різному. Як і положення Договору про заснування ЄС, Регламенти ЄС вступають в силу одразу після ухвалення рішення Європейською Радою та набувають обов'язкового характеру без винятків. Відповідно, вони не потребуються імплементації у національні законодавства та саме з приводу них можуть мати місце судові провадження.

Окремі особи та невеликі суб'єкти лобістської діяльності можуть обрати звернення до суду як дієвий механізм внесення змін до певної політики ЄС [298]. У той же час, причиною використання стратегії звернення до суду є обмеженість їх ресурсозабезпеченості.

Серйозну роль грає фрагментованість суб'єктів, адже перед тим як подати заяву щодо провадження, необхідно прийняти рішення самому суб'єкту лобістської діяльності щодо того, які інтереси для нього є пріоритетними і який напрямок є для нього пріоритетним поміж інших. У цьому випадку великі ТНК безумовно виграють, адже вони мають самостійно прийняти рішення без участі інших, коли суб'єкти, до яких входять різні особи та компанії з різними інтересами, мають об'єднуватися з метою прийняття рішень.

Важливу роль відіграє не тільки єдність та існування чіткого напрямку, але й ресурсозабезпеченість. Очевидно, що суб'єкти лобістської діяльності з більшими ресурсами мають більше шансів на позитивний результат. У той же час, якщо невеликий суб'єкт буде працювати на вузькоспеціалізований

інтерес, а потужний суб'єкт буде працювати на широкий, то перший може навіть досягнути більшого успіху ніж другий.

Суб'єкти лобістської діяльності, що беруть участь у провадженні в якості сторони використовують різні типи стратегій на наднаціональному рівні. Ефективним є використання довгострокових стратегій, які чітко плануються та юридично обґрунтовуються. Як правило, добре організовані суб'єкти надають перевагу поступовому вирішенню питань, а не одночасному вирішенню багатьох.

Зазвичай суб'єкти лобістської діяльності використовують тестове звернення до ЄСД, що проливає світло на можливість подання позову щодо певного питання [55]. У ЄСД немає можливості обирати, на яке питання відповідати, а на яке ні. ЄСД зобов'язаний відповідати на всі запитання, що до нього надходять, а такий ресурс має надзвичайну цінність для будь-яких суб'єктів, що мають на меті вплив на ЄС. У той же час, тестові справи надають змогу закласти підвалини формування майбутньої стратегії для здійснення впливу на ЄС.

Навіть за умови незгоди країн-учасниць можливе досягнення успіху, якщо використати стратегії рішення, яка впливає з іншого рішення. Необхідною умовою для втілення у життя цієї стратегії є наявність вже прийнятого рішення по схожій справі. За цих обставин суд, беручи до уваги попередньо прийняте рішення, може ухвалити рішення, що відповідає інтересам позивача. У випадку, якщо часові межі між двома або кількома рішеннями є невеликими, і навпаки, то можливе прийняття ряду рішень на власну користь.

Необхідною умовою для досягнення такого результату є чітка та спланована схема дій з залученням потужних ресурсів, що є у наявності у більшості випадків тільки у великих компаній та бізнес-асоціацій. Сприятливим фактором у такій ситуації може стати відсутність погодження плану дій між опонентами та повільної їх реакції на процеси та дії, що відбуваються. Ця стратегія підходить суб'єктам, які є потужними та

стабільними, в змозі виробляти та втілювати в життя довгострокові плани впродовж багатьох років.

Суб'єкти лобістської діяльності, які використовують стратегію одночасного впливу, отримують дещо інший ефект. В ЄС часто здійснюється об'єднання справ відповідно до їх змісту. Таким чином, зміст прийнятих рішень може мати більш широке поле для подальшої його інтерпретації. З точки зору багатьох акторів, одночасне подання багатьох заяв з приводу схожих справ може пришвидшити їх розгляд. Якщо суд визнає позов позивача та приймає рішення на його користь, аналогічні рішення можуть прийматися кількома судами на національному рівні, а не тільки одним. Подання багатьох заяв щодо проваджень на національному рівні також може принести свої плоди, перетворивши кількох позивачів у реальну групу, однаковою за цілями та прагненнями.

Використання подібної стратегії може дати позитивний результат набагато раніше за використання стратегії рішення, що випливає з іншого рішення. Як вже зазначалося, задля використання цієї стратегії часто є необхідним використання потужних ресурсів впродовж років, коли стратегія одночасного впливу потребує меншої кількості задіяних ресурсів, хоча й вимагає серйозної координації поміж суб'єктів. Також задля здійснення цієї стратегії необхідною є кооперація з іншими суб'єктами, що мають відповідні цілі та прагнення в той же період часу. Місцем для пошуку подібних суб'єктів часто є відповідні асоціації або ж групи з великою кількістю членів. Вони повинні мати достатню кількість ресурсів та бажання кооперуватися. Через те, що довгострокове співробітництво не є їхньою основною метою, достатнім у більшості випадків є швидка скоординована дія суб'єктів.

Обидві стратегії не є перешкодою для здійснення класичної лобістської діяльності одночасно з судовими процесами. За наявності ресурсів достатньої ресурсозабезпеченості для здійснення лобіювання через ЗМІ інші інституції можуть тільки підсилити весь процес. Використання класичної лобістської діяльності поряд з судовими процесами залежить лише від цілей та

можливостей акторів. Окрім вже згаданих складових лобіювання, до цього списку можна включити надання експертних оцінок та можливих наслідків прийняття того чи іншого рішення.

Цікавою видається роль ЄСД у випадку застосування санкцій Європейського Союзу. Як відомо, санкції ЄС вводяться в рамках Союзу на основі рішення Ради Європейського Союзу. Імплементация санкцій відбувається як на рівні держав-членів ЄС, так і на рівні інституцій. Разом з тим, відповідно до Договору про Європейський Союз, права осіб, на яких поширюються санкції, повинні поважатися, та вони мають право оскаржити рішення в суді [341] або ж їхні імена можуть бути виключені зі списку шляхом законного впливу на повноважні інституції/комітети, тобто шляхом лобіювання. Терміни застосування санкцій можуть бути скорочені, а активи розморожені.

Були випадки, коли правомірність санкцій щодо окремих фізичних та юридичних осіб лобіювалася шляхом оскарження в ЄСД. На практиці оскаржувалися рішення Ради, що містили наступні порушення:

- 1) Не було встановлено факт участі;
- 2) Була дана невірна оцінка фактам та доказам.
- 3) Не були вказані причини застосування санкцій та не були виконані зобов'язання щодо надання інформації про докази, які були використані проти окремих осіб.

У судових процесах щодо Post Bank Iran [290], Iran Insurance Company [286], Goodluck Shipping and Export Development Bank of Iran [280] було виявлено, що Рада не змогла встановити факт участі цих осіб у підтримці іранської ядерної програми, що призвело до анулювання рішення Ради та відновлення права користуватися їх активами.

У судових процесах проти Mr. Bateni [279], Persia International Bank [265] і Iranian Offshore Engineering & Construction Co. [263], Рада дала невірну оцінку ряду фактів та доказів, що призвело до анулювання рішення. Наступні факти були визначені невірно: Mr. Bateni – на момент розгляду був

директором зазначеної компанії; Persia International Bank – Bank Mellat володів 60% акцій банку; Iranian Offshore Engineering & Construction Co. – щодо компанії тричі застосовувалися експортні обмеження.

Також мали місце порушення, що пов'язані з відсутністю причин застосування санкцій та невиконання зобов'язань щодо надання інформації про докази, які використовувалися проти певних осіб. Схожа ситуація була з банком Refah Kargaran [260], який було внесено до списку з приводу продовження співпраці з банком Melli [259] після накладення заборони. За відсутності доказової бази, на якій базувалися припущення, Європейський суд анулював рішення Ради.

Варто відзначити, що участь ЄСД у лобіюванні подібних рішень є частковою, адже, як правило, прийнято комбінувати залучення ЄСД зі здійсненням впливу на Раду ЄС та відповідні робочі групи і комітети, що займаються безпосередньою підготовкою санкцій та їх переглядом. Важливим є ще й той факт, що при анулюванні рішення РЄС шляхом вироку ЄСД, рішення не вступає в силу одразу, а вступає в силу через два місяці та десять днів (термін подачі апеляції) з моменту повідомлення про рішення. Необхідно враховувати, що РЄС має право прийняти нове рішення або повторити своє попереднє рішення щодо окремих осіб у період подачі апеляції.

2.2. Лобіювання міжурядових інституцій ЄС

Міжурядові інституції ЄС є надзвичайно важливою частиною системи прийняття рішень в Союзі. Їх позиція таточка зору часто може серйозно вплинути на остаточне рішення. Більше того, їх природа надає змогу суб'єктам лобістської діяльності з різних частин об'єднаної Європи артикулювати та агрегувати свої інтереси, що надає серйозну перевагу при подальшому лобіюванні.

Рада Європейського Союзу та Європейська Рада є одними з найбільш впливових в інститутійній системі Європейського Союзу. Незважаючи на схожість назв, вони є різними органами з різними

повноваженнями. Рада Європейського Союзу є одним з головних повноважних органів, що приймає рішення щодо повсякденних питань. Європейська Рада ж приймає рішення щодо стратегічного розвитку ЄС. Такі широкі повноваження роблять їх достатньо привабливими для суб'єктів лобістської діяльності. Разом з тим варто пам'ятати, що наявність повноважень не завжди означає можливість здійснення впливу. Так, у випадку запровадження обмежувальних заходів щодо певних осіб (санкцій), саме РЄС ухвалює остаточне рішення про їх запровадження, хоча більшість підготовчої роботи здійснюється відповідними робочими групами ЄСЗС.

РЄС та ЄР не схожі за своєю інституціональною структурою на ЄП. Єврокомісія так само має істотні відмінності від обох Рад. Тут постає питання, чи відрізняються стратегії здійснення лобістської діяльності щодо цих інституцій від інших. На думку автора, обидва органи лобіюються менше ніж інші інституції ЄС. Це підтверджується й меншою кількістю наукової літератури, присвяченої лобістській діяльності щодо РЄС та ЄР. Зумовлено це багатьма факторами включно з складністю доступу до РЄС та ЄР.

Європейська Рада, починаючи з моменту свого заснування, завжди перебувала під постійним наглядом суспільства. Зумовлено це, в першу чергу, важливістю обговорюваних питань та рішень для всього Союзу (Ст. 15) [318]. Знаходячись на шаблі вищому за РЄС, ЄР визначає головні пріоритети та напрямки розвитку Союзу. Вся підготовча робота до зустрічей ЄР (відбуваються 4 рази на рік [366]) проводиться РЄС. У той же час здійснення впливу на членів ЄР є надзвичайно складним завданням. Рішення ЄР можуть прийматися більшістю голосів, хоча це скоріше виключення з правил, адже частіше рішення приймається одноголосно.

ЄР складається з керівників держав або урядів країн-учасниць, а також до її складу входять голова ЄР та голова Комісії. За наявності окремої домовленості, склад може бути збільшений за рахунок запрошення для кожного керівника держави або уряду супроводу у вигляді одного міністра та члена ЄК.

РЄС являє собою складне утворення з огляду на її організаційну структуру. Вона була створена внаслідок виникнення необхідності формалізувати зустрічі у найвищих владних ешелонах країн-членів ЄС з 1961 року. Створювалася РЄС як міждержавний орган та мала у своєму складі міністрів та офіційних представників кожної країни-учасниці. У той же час, РЄС є форумом для обговорення будь-яких питань. Під час подібних обговорень відбувається зіткнення національних інтересів з інтересами на рівні інституцій. Її організаційна структура складається з багатьох елементів та прошарків. Так як по суті РЄС складається з міністрів та офіційних представників, то всі вони діють відповідно до інструкцій своїх національних урядів, а отже прийняття рішень здійснюється у відповідності до існуючих позицій країн-учасниць(Ст. 16.2) [308].

Голосування в РЄС може відбуватися одноголосно (при розгляді питань щодо розширення ЄС(Ст. 49) [318], податкових питань і.т.д [363]), санкцій, простою більшістю (організаційні питання, внутрішні регламенти [364]) та кваліфікованою більшістю. При одностайному голосуванні учасники мають право утриматися від голосування, якщо під час голосування простою більшістю така можливість відсутня.

Якщо з двома першими способами все є досить зрозумілим, то третій спосіб не є таким прозорим. Голосування кваліфікованою більшістю полягає у наявності фіксованої кількості голосів у кожній країні-учасниці, пропорційно до її розміру. Також існує певний ліміт голосів «за» і «проти», який має бути досягнуто задля прийняття чи неприйняття рішення. Тип голосування визначається відповідно до того, на яку статтю спирається Єврокомісія у своїй пропозиції. Завдяки тому що тип голосування може суттєво вплинути на прийняття чи неприйняття певного рішення, зазвичай це питання стає предметом дискусії між усіма інституціями та, навіть, країнами-учасницями.

Що ж до утримання від голосування, то така ситуація може відбутися за різних обставин та причин. Може бути так, що держава не зуміла виробити свою позицію, тому що суспільство дане питання не сприймає, або ж відсутнє

погодження між державними органами країни. Можлива ситуація, за якої країна не має певного інтересу і, щоб не нашкодити своїм союзникам по певних питаннях, приймає рішення утриматися від голосування.

При голосуванні кваліфікованою більшістю, відповідно до положень станом на 31 жовтня 2014 року, суб'єкти лобістської діяльності будують свої стратегії відповідно до наступного розподілу голосів: Франція, Німеччина, Італія та Велика Британія (29 голосів), Іспанія і Польща (27 голосів), Румунія (14 голосів), Нідерланди (13 голосів), Бельгія, Греція, Угорщина, Чехія і Португалія (12 голосів), Австрія, Болгарія, Швеція (10 голосів), Фінляндія, Данія, Словаччина, Хорватія, Литва та Ірландія (7 голосів), Латвія, Естонія, Кіпр, Люксембург та Словенія (4 голоси), Мальта (3 голоси) [55].

Голова РЄС змінюється щопівроку та обирається з делегатів країн-учасниць. За цей період Голова є відповідальним за ведення справ у РЄС. Завданням Голови є головування на всіх зустрічах починаючи від робочих груп і закінчуючи ЄР, бути доповідачем на всіх міжінституційних зустрічах, на зустрічах з іншими країнами та міжнародними організаціями. У зв'язку з тим, що спектр повноважень є доволі серйозним, існує Секретаріат Ради, який надає всю необхідну адміністративну та юридичну підтримку. Секретаріат Ради укомплектований цивільними службовцями.

Як правило, до більш-менш відкритих для спілкування інституцій в першу чергу відносять ЄП та ЄК, на відміну від ЄР та РЄС, які навпаки вважаються закритими та найменш прозорими [367, р. 236]. ЄР та РЄС неодноразово відкрито демонстрували свою закритість, проводячи засідання за закритими дверима та не повідомляючи суспільство про результати своєї роботи, але, починаючи з 90-х років минулого століття, все почало змінюватися, адже ЄР та РЄС відчули необхідність змін та невдоволеність європейського суспільства існуючим на той час станом речей. Звичайно, повна відкритість не здається можливою з позиції сьогодення, але, з іншого боку, вже сьогодні журналістам надається можливість знімати на камери та показувати суспільству деякі частини засідань. Велика частина перемовин

відбувається не тільки у залах засідань, але й під час ланчів, коридорних розмов та простого спілкування між учасниками. Сьогодні за порядком денним РЄС можна спостерігати на її офіційному веб-сайті, але така порівняно невелика кількість інформації не охоплює повною мірою всі існуючі процеси.

Як і інші інституції ЄС, РЄС не є справді єдиною та неподільною структурою. РЄС складається з 10 [321, с. 46] різних конфігурацій Рад (Рада з загальних питань, Рада з зовнішніх зносин, Рада з питань довкілля і т.д.), кожна знаходиться під головуванням одного або кількох міністрів країн-учасниць. Порядок денний для кожної з Рад готується спеціальною мережею підготовчих органів, які також складаються з представників усіх 28-и країн-учасниць. Сама ця мережа підготовчих органів може стати об'єктом здійснення лобістської діяльності, адже, як і у випадку з ЄК та ЄП, впливати на рішення є значно легшим завданням, якщо брати участь у підготовці первинної позиції. Згадана мережа може складатися з великої кількості учасників, форумів та конференцій, тому впливати на них всіх є справою доволі затратною. За цих обставин суб'єкти лобістської діяльності намагаються визначити ключових гравців та спрямувати свої зусилля саме на них. Таким чином, одна з осіб, щодо якої були застосовані обмежувальні заходи відповідно до рішення №2014/119/CFSP від 5 березня 2014 року адресувала лист в Секретаріат РЄС з метою лобіювання рішення, яке б не поновлювало санкції щодо неї [368].

Склад РЄС є постійно змінюваним, якщо не включати працівників Секретаріату Ради до складу працівників РЄС. У порівнянні з РЄС дійсно сталими працівниками є члени ЄК та ЄП, які працюють на своїх посадах по п'ять років. Такі часті зміни зумовлені перш за все тим, що учасниками РЄС є представники чи високопосадовці національних урядів, які можуть змінюватися на своїх посадах за рахунок проведення внутрішньодержавних виборів або змін у владних органах. Меншою мірою це відноситься до ЄР.

Однією з проблем, що виникають під час роботи у РЄС та ЄР, є те, що представники та високопосадовці все ж залишаються керівниками

національних урядів та намагаються якомога рідше відволікатися від своїх безпосередніх обов'язків. Вони відвідують Брюссель з метою конкретної участі у певному засіданні, не відволікаючись на суб'єктів лобістської діяльності. Це надає певну перевагу національним лобістам, які можуть мати безпосередній доступ до повноважної особи на її основному місці роботи.

Секретаріат Ради (СР) є постійно діючою установою. Він поділений на 8 Генеральних Директоратів (ГДСР) та Юридичний Сервіс [369]. Шість ГДСР діють у різних сферах, коли два мають окремі обов'язки. Кожен з шести вертикальних ГДСР координує роботу однієї або декількох Рад на всіх етапах прийняття рішень. До обов'язків СР входить підготовка доповідей та протоколів зустрічей, підготовка проектів змін та/або доповнень до текстів пропозицій. Часто їх експертна оцінка стає у нагоді членам Рад.

Головне завдання СР полягає у підтримці РЄС та ЄР [370, р. 2]. Відповідну підтримку від СР отримує й Голова. Для суб'єктів лобістської діяльності СР цікавий ще й тим, що його існування є незмінним впродовж багатьох років, і, відповідно, інформація, що там зберігається, нікуди не зникає і може стати у нагоді при спробі вплинути на певне рішення. У той же час, якщо позитивний контакт з працівниками СР вже мав місце, шанси на повторний успішний контакт значно підвищуються. Як правило, розмова між лобістами та працівниками СР є скоріше монологом, ніж діалогом. У той же час, якщо суб'єкта лобістської діяльності визнано дійсно цінним експертним джерелом у питанні, то він може претендувати навіть на участь у дискусії, хоча, як правило, навіть листування з працівниками СР є скоріше винятком, ніж постійною практикою [371, р.20].

Як вже зазначалося, найлегше впливати на Голову, але через те що Голова змінюється доволі часто, то здійснення на нього впливу є справою аж ніяк не простою. Якщо суб'єкт лобістської діяльності спромігся налагодити контакт, то він має розраховувати на те, що об'єкт буде змінений всього-на-всього через півроку й контакт потрібно буде вже налагоджувати з новим Головою. Теж саме стосується й ключових членів РЄС та меншою мірою ЄР.

Складність, що виникає, в першу чергу позначається на менш фінансово та ресурсно забезпечених суб'єктах лобістської діяльності. Як правило, лобістська діяльність проводиться на основі повної довіри учасників, яка може будуватися роками, а за такої постійної існуючої ротації у РЄС та ЄР побудувати довірливі відносини не є справою легкою, лише якщо сторони до цього не знали один одного.

Як і в багатьох інституціях, процес прийняття рішень регулюється не тільки спеціальними угодами та юридичними документами, але й певними неформальними правилами, які створювалися роками і на сьогоднішній день представляють з себе невід'ємну частину процесу прийняття рішень. Суб'єкти лобістської діяльності намагаються використовувати ці неформальні правила у своїй діяльності на одному рівні з формальними правилами прийняття рішень.

Формально зустрічі РЄС є форумом для проведення зустрічей між міністрами, які приймають рішення на рівні ЄС з тих чи інших питань [373, р. 3]. Відповідно до процедури, задля підвищення ефективності розгляду питань у учасників форуму є два списки питань, що мають розглядатися. Перший список розглядається безпосередньо міністрами, коли другий вже розглядався на нижчому рівні та приймається міністрами без додаткових обговорень. Наявність другого списку часто грає лобістам на руку, адже результати внутрішніх обговорень певних питань не виносяться на публіку, і вони можуть бути прийняті без додаткового розголосу, за умови наявності напрацьованих контактів з співробітниками.

Природа РЄС та ЄР передбачає створення середовища, у якому відбувається зіткнення національних інтересів та інтересів рівня інституцій. У цьому середовищі відбувається представлення певного інтересу, який вже є опрацьованим ЄК, ЄП та має бути скорегований відповідно до загальних інтересів ЄС. Лобіювання РЄС та ЄР є складним завданням з огляду на їх організаційні особливості. Збираються вони тільки з метою проведення засідань тому їх відкритість до суспільства і суб'єктів лобістської діяльності є мінімальною. Зазначена закритість РЄС та ЄР підштовхує лобістів до

використання методу дистанційної комунікації. Зрештою, існує певний перелік суб'єктів лобістської діяльності, які все ж таки мають доступ до РЄС та ЄР. Прикладом можуть служити засідання Ради з питань сільського господарства та рибальства, які часто запрошують суб'єктів лобістської діяльності на спеціально влаштовані вечери, де вони мають можливість спілкуватися з міністрами [374].

Прикладом дистанційної комунікації може слугувати організація демонстрацій та привертання уваги за допомогою різних ЗМІ до певної проблеми. Такі методи є доволі ефективними, якщо їх застосовують щодо питань, котрі непокоять суспільство. Найбільш ефективними ці методи є, якщо питання доходить до посадовців найвищого рівня. Так, швидка ескалація конфлікту на території України, починаючи з останніх днів жовтня 2013 року привернула до себе чималу увагу світової громадськості, включно з увагою європейців. За цих обставин ефективне лобіювання ухвалення санкцій українськими опозиційними лідерами разом з представниками громадськості було питанням часом. Задля всебічного інформування громадськості були створені сайти, що фокусувалися переважно на англомовних користувачах та демонстрували корупційні схеми певного кола осіб [375].

У зв'язку з тим, що учасниками РЄС та ЄР є саме представники країн-учасниць, то, відповідно, національний лобізм є невід'ємною частиною комунітарного існування ЄС. Існує чимало прикладів, коли лобіювання на національному рівні дало можливість вплинути на рішення на рівні інституцій. Наприклад, в 90-х роках в ЄС були розроблені зміни, що мали на меті зменшити кількість реклами тютюнових виробів. Водночас тютюнові компанії шляхом впливу на основні держави-виробники тютюнових виробів змогли пом'якшити заборону на свою користь [376]. Іншим прикладом може служити лист від 16 грудня 2014 року однієї української особи з санкційного списку відповідно до рішення РЄС №2014/119/CFSP від 5 березня 2014 року. В своєму листі особа відображає позицію щодо обвинувачень, які висунуті щодо неї та звертається напряду до кожного з міністра іноземних справ країн-

членів ЄС, які входять до складу РЄС, з метою лобіювання незастосування щодо неї обмежувальних заходів [347]. Зрештою подібна тактика виявилася успішною і санкції поновлено не було [378].

Інколи лобістським групам можуть навіть надати місце у національній делегації, що займається певними питаннями [379]. Загалом, якщо вплив на національний уряд є дійсно можливим, то суб'єкти лобістської діяльності намагаються не нехтувати їм та використовувати всі можливі засоби задля переконання посадових осіб взяти до уваги їх позицію.

Перевага національним лобістам надається перед лобістами рівня інституцій, коли голосування має відбутися одногосно, тоді достатньо лише переконати свій чи чужий уряд у необхідності блокування рішення під час голосування. Цей спосіб часто використовується асоціаціями та потужними суб'єктами лобістської діяльності.

Іншим шляхом для здійснення лобістської діяльності є лобістська діяльність щодо **КОРЕПЕР**. Цей комітет є відповідальним за підготовку зустрічей РЄС та грає вагомую роль, адже його учасники представляють країни-члени ЄС. Водночас, КОРЕПЕР координує роботу 250 комітетів та робочих груп, що складаються із цивільних службовців з країн-членів ЄС. Ці групи працюють над різноманітними питаннями, включно із питаннями технічного характеру, які пізніше обговорюються із РЄС.

Після консультацій, які проводяться в рамках КОРЕПЕР, предмет обговорення потрапляє до першого або другого списку, в залежності від того чи є необхідним подальше обговорення або рішення є готове до прийняття. КОРЕПЕР є зручним форумом для обговорення і представлення інформації суб'єктами лобістської діяльності. Обов'язковим є надання інформації співробітнику КОРЕПЕР, який перебуває у тісних взаєминах з відповідним міністром чи високопосадовцями країн ЄС [372, р. 100].

Члени КОРЕПЕР виконують дві функції: по-перше, дипломатичне представництво, за призначенням країни-походження; та, по-друге, вони виконують обов'язки співробітників інституції ЄС, що означає працю на

користь всього ЄС та тягне за собою необхідність знаходження компромісу між країнами-членами ЄС [372., р. 100]. Мультинаціональність КОРЕПЕР дає змогу суб'єктам лобістської діяльності здійснювати лобіювання міністрів декількох країн-членів учасниць одночасно. Так, якщо позиція суб'єкта лобістської діяльності підтримується декількома представниками в КОРЕПЕР, то такий суб'єкт матиме кращі шанси на прийняття до уваги його пропозицій щодо рішення РЄС.

Загалом, для Ради Європейського Союзу та Європейської Ради характерним є корпоративізм, адже діяльність суб'єктів лобістської діяльності має непрямий характер по відношенню до обох інституцій. Часто задля здійснення впливу суб'єктам лобістської діяльності необхідно звертатися до повноважних органів на національному рівні, які згодом мають можливість винести певні питання на рівень інституцій ЄС. Варто відзначити, що природа обох розглядуваних органів передбачає зіткнення національних інтересів та інтересів рівня інституцій ЄС, а організаційні особливості РЄ та РЄС тільки ускладнюють можливість здійснення лобістської діяльності щодо обох. Також для них характерною є певна закритість по відношенню до суб'єктів лобістської діяльності та суспільства, що сильно ускладнює можливість здійснення прямого та безпосереднього лобіювання.

Верховний представник з міжнародних справ та безпеки вирізняється поміж інших, адже призначається та звільняється ця особа за поданням Європейської ради та за наявності погодження з ЄК. Повноваження Високого представника поширюються на ЄК та Європейську раду в частині зовнішніх зносин.

Однією з характеристик Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС перед Лісабонською угодою було те, що радше країни-члени виступали двигуном співробітництва в цій галузі, аніж ЄК. Країни-члени хотіли зберегти контроль за зовнішньою політикою, а порядок денний визначався країною, головуючою в РЄС протягом 6 місяців.

Лісабонський договір мав на меті вирішити проблему необхідності проведення довгострокової зовнішньої політики, що була б заснована не на шестимісячному порядку денному, та була б представлена як на рівні ЄР, так і на рівні Ради міністрів закордонних справ. Таким чином, окрім головування у Раді міністрів закордонних справ, Верховний представник з міжнародних справ та безпеки є й віце-президентом Європейської Комісії. Водночас, Верховний представник з міжнародних справ та безпеки має свій адміністративний склад – Європейську службу з зовнішніх справ. Як і країни-члени, Верховний представник з міжнародних справ та безпеки наділений правом ініціювати рішення СЗБП та має право виконувати представницьку роль.

Водночас, наявність формального права ініціативи є вагомим здобутком, але він не гарантує успішні політичні ініціативи. Також успішність залежить від інституційних правил та налаштованості інших акторів дійти згоди. Верховний представник має у своєму розпорядженні потужне джерело інформації та експертизи ЄСЗС. Окрім того, до складу ЄСЗС входять 139 делегацій по всьому світу, що регулярно звітують про розвиток подій в третіх країнах, включно з Україною, та міжнародних організаціях на кшталт ООН [336]. Також, будучи головою робочих груп СЗПБ, Комітету з питань політики та безпеки та РЕС, Верховний представник з міжнародних справ та безпеки має вагомий вплив для здійснення ініціювання обговорення своїх пропозицій. Іншою перевагою є термін перебування на посаді, що сягає п'яти років [337] і надає можливість проводити послідовну зовнішню політику від імені ЄС.

Для суб'єктів лобістської діяльності важливо, що багато з колишніх ГД Комісії та Секретаріату РЕС, які перейшли до складу ЄСЗС, не є професійними дипломатами. Вважається, що колишні працівники ЄК не мають відповідного досвіду роботи, а працюють скоріше у якості проектних менеджерів. Інша частина співробітників, що приходить з національного рівня, може мати дуже високу дипломатичну кваліфікацію, але не має досвіду

роботи у Брюсселі. З цього випливає, що існує необхідність посилення фахових якостей співробітників ЄСЗС.

У той же час, для суб'єктів лобістської діяльності знайти прямий контакт з співробітниками ЄСЗС є серйозним викликом, адже як правило склад робочих груп має відповідний рівень секретності “UESECRET”, що відповідає рівню «може завдати серйозної шкоди інтересам», а також «створити міжнародну напруженість, загрожувати життю або публічному порядку». Для того, щоб ознайомитися з документами цього рівня секретності, необхідна перевірка службою безпеки країни походження ЄС. Подібні документи розповсюджуються у закодованому вигляді системою кодування, що має назву «Солан» (“Solan”) [338].

Таким чином, об'єктом здійснення лобістської діяльності може ставати Верховний представник з міжнародних справ та безпеки. У випадку запровадження санкцій його участь в процесі підготовки умов, строків застосування та обрання заходів є вирішальною, адже саме Робоча група з питань Східної Європи та Центральної Азії при ЄСЗС («КОЕСТ») та Дорадча робоча група з питань зовнішніх справ при ЄСЗС («РЕЛЕКС») під його головуванням здійснюють підготовку рішень та регулювань РЄС щодо СЗБП. Так, під час візиту у березні 2013 року, один з лідерів української опозиції направив листа до Високого представника ЄС з метою впровадження санкцій проти представників колишньої української влади через корупційні дії, порушення прав та свобод громадян, вибіркоче правосуддя та знищення парламентаризму [339]. Пізніше подібні заклики мали своє продовження, включно з публічними закликами до введення санкцій [340].

ЄСЗС перебуває у тісній співпраці з країнами-членами ЄС та з іншими інституціями ЄС. При впровадженні санкцій відповідальність за надання ідентифікаторів та причин застосування обмежувальних заходів здійснюється за поданням представників, що знаходяться у відповідних країнах [341, р.45]. Дане подання також може включати точку зору компетентних органів, агенцій та фінансових інституцій країни-члена ЄС. У той же час, ідентифікатори та

причини подаються й з боку ЄСЗС, з урахуванням точки зору ГМ у відповідних країнах [342, р. 5].

Таким чином, виноситься спільна пропозиція країн-членів та ЄСЗС щодо впровадження санкцій та лістингу окремих приватних чи юридичних осіб. Наступним етапом є розгляд у робочій групі з питань Східної Європи та Центральної Азії при ЄСЗС (КОЕСТ), що організовується за ініціативи голови КОЕСТ та є конфіденційною, а всі її члени мають допуск до рівня секретності “UESECRET”. Очолює її особа, уповноважена на це Високим представником ЄС. На цьому етапі залучається за необхідності Комітет з політичних питань та безпеки при ЄСЗС з метою обговорення пропозицій та надання політичних орієнтирів запровадження санкцій, включно з видом санкцій, які має бути запроваджено. Водночас, при потребі до участі в обговоренні можуть бути запрошені Голови місій ЄС та профільні ГД Комісії, щоб надати свої пропозиції та поради [341, р.47].

Після цього питання переходить на розгляд РЕЛЕКС, яка є дорадчою робочою групою з питань зовнішніх справ при ЄСЗС та відповідає за загальний огляд аспектів підготовки та імплементації рішення РЄС, зокрема щодо інституційного, юридичного та фінансового аспектів Спільної зовнішньої та безпекової політики. На цьому етапі представляються пропозиції щодо рішення РЄС та, за необхідності, питання переходить до КОРЕПЕР і водночас формально приймається РЄС. Далі питання повертається на розгляд до РЕЛЕКС, де відбувається обговорення [341, р.47].

Нарешті, пропозиції передаються до РЄС, де й приймається остаточне рішення про впровадження чи не впровадження рішення РЄС (законодавчий акт, що приймається одногосно) та регулювання РЄС (підзаконний акт, приймається кваліфікованою більшістю) щодо СЗПБ. У випадку прийняття, рішення публікується в офіційному віснику ЄС або, якщо список не може бути опублікований з причин приватності та безпеки, перелік направляється особам окремо в письмовому вигляді. Обмежені особи мають право надати свої роз'яснення і зробити запит щодо перегляду рішення РЄС. Поряд з цим, вони

мають право звернутися до Суду ЄС з метою оскарження. Так, одна з осіб з числа колишніх українських можновладців з санкційного списку РЄС за рішенням №2015/364/CFSP від 5 березня 2015 року, що не була включена до наступного оновленого списку та, відповідно, була виключена з нього, звернулася до Суду ЄС з метою оскарження обвинувачень. Перше слухання за справою було призначено на 21 травня 2015 року [343].

З метою забезпечення виконання обмежувальних заходів функціонує «Санкційний форум» РЕЛЕКС, до якого можуть звертатися країни-члени ЄС з метою отримання експертної думки та урегулювання спірних питань з інтерпретації та імплементації рішень. Також на сайті Єврокомісії діє консолідований реєстр осіб, груп та підприємств, що перебувають під фінансовими санкціями ЄС [344].

Перегляд рішень щодо запровадження обмежувальних заходів відбувається на регулярній основі та надає можливість збільшити санкційні заходи у разі необхідності [341, р.47]. Подібний перегляд здійснюється КОЕСТ та РЕЛЕКС за підтримки Європейської служби з зовнішніх справ, Європейської Комісії та Голів місії ЄС.

Процес делістингу часто є результатом індивідуального запиту особи щодо якої були застосовані санкції та направляється у секретаріат РЄС. Після цього запит перенаправляється до робочої групи КОЕСТ, яка одночасно з розглядом передає його на попередній аналіз до ЄСЗС та до Юридичного сервісу РЄС [341, р.49]. Згодом, питання переходить на розгляд РЕЛЕКС, що розглядає юридичні та технічні аспекти делістингу. Делістинг може застосовуватися у різних випадках, включно з випадками помилкового включення. Таким чином, інформація, що розглядається у РЕЛЕКС, не містить предметних обмежень [342, р. 9].

За результатами обговорення РЄС приймає рішення. У випадку, якщо рішення є негативним, заявник має право звернутися з позовом до Суду ЄС. У випадку позитивної відповіді подається пропозиція щодо делістингу, що має бути погоджена РЄС на цьому етапі.

Наступна процедура є схожою на процедуру лістингу, адже питання розглядається робочими групами ЄСЗС, а саме робочими групами КОЕСТ та РЕЛЕКС. До розгляду питання можуть бути залучені Голови місій ЄС. Наприклад, в процесі здійснення лобіювання рішення щодо делістингу відповідно до рішення РЄС №2014/119/CFSP від 5 березня 2014 року, один з суб'єктів лобістської діяльності здійснював вплив на Голову місії ЄС в Україні Яна Томбінські [345]. В листі була висвітлена позиція особи та зазначені факти неправомірності обвинувачень щодо нього, а саме зазначено, що рішення РЄС приймалося базуючись на недостовірній та неперевірній інформації.

За необхідності, питання може бути передане на розгляд КОРЕПЕР та потребує формального затвердження РЄС з мінімальною затримкою у часі [341, р.49]. У результаті приймається рішення РЄС щодо делістингу, разом з регулюванням РЄС. Так, 6 березня 2015 р. уже згадуваний суб'єкт лобістської діяльності, який лобіював рішення щодо делістингу згідно з рішенням РЄС №2014/119/CFSP від 5 березня 2014 року, отримав лист від РЄС з повідомленням у письмовій формі про зняття обмежувальних заходів щодо нього [346].

Цьому передувала активна лобістська діяльність щодо відміни санкцій, що мала, як відомо з відкритих джерел, переважно прямий характер. Об'єктами лобістської діяльності були обрані члени Ради міністрів закордонних справ та Верховний представник з міжнародних справ та безпеки ЄС. В листах до міністрів іноземних справ країн-членів ЄС [347; 348] суб'єкт лобістської діяльності обґрунтовував свою позицію, опираючись на свою минулу діяльність з реформування законодавчої системи України, з посиланням на визнання їх рівня європейськими експертами, включно з Венеціанською комісією. Крім того, заперечував обвинувачення проти себе та вказував на недостовірність ідентифікаторів.

Таким чином, при здійсненні лобістської діяльності щодо ЄСЗС, як правило, превалує лобіювання Високого представника ЄС. Лобістська

діяльність щодо робочих груп КОЕСТ та РЕЛЕКС фактично є неможливою через застосований рівень секретності в рамках ЄС – “UESECRET”. У той же час, прямий контакт з Головами місій ЄС може мати позитивний ефект на загальний процес лобістської діяльності.

Висновки до розділу II

На наднаціональному рівні в Європейському Союзі створені умови для лобіювання суб'єктами лобістської діяльності. В Європейській Комісії такою умовою є існування експертних груп та керівників відповідних генеральних директоратів, що приймають рішення на початкових стадіях розробки того чи іншого рішення. Європарламент є не менш відкритим для взаємодії з суб'єктами лобістської діяльності, а головним об'єктом лобіювання є доповідач, що може суттєво впливати на загальну позицію Європарламенту.

Незважаючи на дорадчий характер, ЄЕСК є ще одним об'єктом для лобіювання на наднаціональному рівні в ЄС. Суб'єкти лобістської діяльності використовують цей дорадчий орган з метою виявлення інтересів інших суб'єктів, блокування або приєднання до інших суб'єктів. У той же час, для суб'єктів з третіх країн тут є суттєві обмеження, адже членство в ЄЕСК можуть мати лише юридичні особи, що зареєстровані в межах ЄС. Іншою наднаціональною інституцією, що може розглядати рішення в межах юрисдикції ЄС є Європейський Суд, хоча на нього неможливе здійснення прямого впливу. Разом з тим, у разі об'єднання суб'єктів лобістської діяльності збільшуються шанси на прийняття судом необхідного рішення. Також суб'єкти лобістської діяльності використовують преюдициарний запит як спосіб здійснення лобістської діяльності в ЄС.

Для здійснення лобістської діяльності щодо ЄР та РЄС, як правило, необхідним є залучення національного рівня. Тут характерною є агрегація інтересів поміж суб'єктами лобістської діяльності та намагання вплинути однією силою. Більш відкритим для суб'єктів лобістської діяльності є КОРЕПЕР і, навпаки, закритістю для суб'єктів лобістської діяльності

відзначається орган Високого представника ЄС - ЄСЗС, адже функціонування його внутрішніх органів знаходиться під грифом секретності та є недоступним для суб'єктів лобістської діяльності. Таким чином, через КОРЕПЕР більшою мірою відбувається залучення національного рівня лобізму, що може ініціювати прийняття рішень СЗПБ. Окрім цього уряди країн-членів мають можливість ініціювати відміну та оновлення рішень СЗПБ, що створює великий простір при здійсненні лобістської діяльності.

РОЗДІЛ III.

ЛОБІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НА РІВНІ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС

У країнах з розвиненою демократією лобістська діяльність прямо пов'язана із такими цінностями як свобода думки та свобода звернення до державних органів влади. Лобіювання надає можливість багатьом групам інтересів представляти своє бачення повноважним органам та широкому загалу, а сам процес призводить до покращення якості прийняття рішень шляхом надання авторитетної експертної думки чи проведення відповідних експертиз.

Не дивлячись на існуючі скандали довкола цього процесу, інституціоналізація лобістської діяльності сприяє перш за все вибору повноважними органами найбільш оптимального рішення. Водночас, на національному рівні є важливі особливості, які підтверджують винятковість лобіювання в країнах-членах ЄС та дають змогу багатьом зацікавленим групам переходити з національного рівня на рівень інституцій ЄС.

3.1. Інституціоналізація лобістської діяльності в країнах-членах ЄС

Лобістська діяльність в межах Європейського Союзу на національному рівні є поширеним явищем. Суб'єкти лобістської діяльності намагаються завжди мати змогу впливати на рішення, що приймаються на національному рівні. Навіть у випадках коли обов'язкове рішення було прийнято на рівні інституцій ЄС, роз'яснення на національному рівні може мати вирішальне значення та бути бажаною метою для суб'єктів лобістської діяльності. Водночас, для такого лобіювання важливою є наявність норм та правил, що регулювали б лобіювання в кожній окремій країні-члені ЄС. Таким чином відбувається інституціоналізація лобіювання та формується певна уявна «арена» для здійснення легальної лобістської діяльності. Відсутність подібного регулювання не означає відсутність лобіювання, а скоріше встановлює його тіньове існування.

Сама по собі лобістська діяльність на національному рівні є відмінною від лобістської діяльності на рівні інституцій в першу чергу в силу обмеженості в інституціональному плані поля діяльності суб'єктів лобістської діяльності. На найвищому рівні Союзу об'єктами лобістської діяльності часто слугують декілька інституцій одночасно, тоді коли для рівня країн-членів характерною є лобістська діяльність в більшості випадків лише щодо одного органу, законодавчого. Звичайно, лобістська діяльність щодо виконавчого органу та судового органу в процесах лобіювання має місце, однак у випадку з виконавчими органами весь спектр можливостей суб'єктів лобістської діяльності зазвичай обмежується лише дозволом на відвідання певного органу, а у випадку з судовим органом взагалі мова може йти лише про непрямий вплив, який регулювати на законодавчому рівні неможливо. Як правило, коли мова йде про лобістську діяльність на національному рівні, то йдеться насамперед про лобіювання саме законодавчого органу країни.

Для ґрунтовного дослідження лобістської діяльності у країнах-членах ЄС насамперед необхідним є здійснення аналізу сучасної нормативно-правової бази регулювання лобістської діяльності та визначення ступеня інституціоналізації лобістської діяльності у кожній окремій країні-члені ЄС. Це має надати можливість зрозуміти які існують умови для здійснення лобістської діяльності в країнах-членах ЄС і що представляє з себе уявна «арена» для здійснення лобістської діяльності в країнах ЄС. Також це має продемонструвати відкритість чи закритість країн-членів ЄС до здійснення лобістської діяльності щодо них. Власне 28 країн-членів ЄС не становлять уніфіковану одноманітність організації і можливостей лобістської практики, а тому в нашому дослідженні доречним є розгляд цього питання в кожній окремо взятій країні-члену ЄС.

Донедавна в **Австрії** суб'єкти лобістської діяльності та зацікавлені особи офіційно іменувалися тільки як групи соціального партнерства. Існуванню тісних взаємин з більшістю депутатів та експертних комітетів групи соціального партнерства завдячують десятиліттям тісної співпраці.

Залучення груп соціального партнерства до співпраці з Федеральною Радою та Національною Радою закріплені на законодавчому рівні (Секція 40, п 1 Правил та процедур Національної Ради Австрії та секція 33, п.1 Правила та процедури Федеральної Ради Австрії) [62]. Більш того, в процесі підготовки законів має місце атестаційна процедура за участі вищезгаданих груп. Доволі прагматичною є позиція й щодо інших зацікавлених осіб, адже участь в підготовці законів на ранніх етапах можуть брати не тільки встановлені законодавством спеціальні групи, але й всі інші групи шляхом використання політичних зв'язків та звертаючись напяму до парламентарів. Наявність тісної взаємодії пов'язана з неокорпоративістською моделлю існування Австрії, яка є досить поширеною серед традиційно нейтральних та малих країн Європи.

Невід'ємною частиною є Економічна палата Австрії. Загалом, соціальне партнерство є неформальним консультуванням та перемовинами між владою, приватним сектором та представниками суспільства. Інституціоналізація лобістської діяльності у формі соціального партнерства не обмежується питаннями регулювання трудової політики та включає в себе соціальну та економічну сфери [226]. Тому соціальне партнерство вважається характерним прикладом неокорпоративізму, в якому представництво інтересів має широкий спектр дії та відзначається координованістю.

Інститут соціального партнерства є дещо схожим на французьку Економічну та Соціальну Раду, хоча остання не здійснює такого впливу на прийняття рішень, який здійснює перший.

Починаючи з 1 січня 2013 року в Австрії вступив в силу акт, що регулює лобістську діяльність [227], який, водночас, пришвидшив процес інституціоналізації лобіювання. Відповідно до цього акту обов'язковим є реєстрація лобістів при здійсненні їх професійної діяльності. Всі лобісти, які отримують компенсацію за здійснення лобістської діяльності щодо законодавства Австрії та адміністративних політик, як і інші суб'єкти лобістської діяльності, мають надавати про себе інформацію до спеціального

реєстру. Реєстр є публічно доступним в мережі Інтернет та ведеться Міністерством юстиції Австрії. Розповсюджена інформація має включати дані щодо імені лобістів, їх клієнтів, з приводу чого конкретно було здійснено лобістську діяльність, вартість лобістського договору та інформацію щодо контактів з державними посадовцями. Також зареєстровані суб'єкти лобістської діяльності мають гарантувати дотримання кодексу поведінки лобістів. Ця інформація розповсюджується у відкритих джерелах інформації та в всесвітній мережі Інтернет [229].

Станом на січень 2015 року за три роки з моменту запровадження реєстру в ньому було зареєстрована не більше 300 суб'єктів лобістської діяльності [230]. Публічними є лише категорія «лобістські компанії» та «компанії», а категорія «організації» та «групи інтересів» доступні лише частково. У той же час, за наявною статистикою в Австрії діють понад чотири тисячі суб'єктів лобістської діяльності [229, р. 31].

Сприяє процесу інституціоналізації лобістської діяльності в Австрії не тільки формування нормативно-правовою регуляторною системи, але й потяг до саморегуляції, хоча й не такий явний як у Німеччині. Існують три організації («Austrian Public Affairs Association», «Austrian Lobbying and Public Affairs Council», «Austrian Public Relations»), що є провідними в країні. Перші дві пропонують суб'єктам лобістської діяльності власні добровільні реєстри лобістів, коли остання у 2012 році опублікувала керівництво з лобіювання [230].

У **Великій Британії**, тенденція до інституціоналізації лобіювання почала проявлятися з 1990-х років, коли Палата громад неодноразово висловлювалася про необхідність введення реєстру лобістів. Перший крок для втілення у життя відбувся 1995 році зі створенням Палатою лордів Реєстру інтересів учасників, у трьох секціях якого відзначалися особисті та фінансові інтереси лордів. Якщо лорд є зацікавленим у певній справі, то йому забороняється висловлюватися та голосувати з цього приводу в парламенті. Реєстр поділив лордів на три категорії: ті, що отримують компенсацію за

консалтинг; ті, що мають фінансові або не фінансові інтереси, які мають бути зареєстровані; ті, що здійснюють лобістську діяльність в інтересах третіх осіб. За діями зареєстрованих парламентарів наглядає Комітет з привілеїв.

У 2009 році комітет Палати громад надав рекомендацію щодо впровадження обов'язкової реєстрації суб'єктів лобістської діяльності. Водночас, проявом саморегульованої інституціоналізації стало створення альтернативного добровільного реєстру лобістів трьома найбільшими лобістськими асоціаціями Великої Британії, а саме Інститутом зі зв'язків з громадськістю [69], Асоціацією професійних політичних консультантів [70] та Асоціації консультантів з зв'язків з громадськістю [233]. Згодом було створено Комітет з публічних питань Великої Британії, який заохочував суб'єктів лобістської діяльності зареєструватися та прийняти кодекс поведінки лобістів [71].

У Великій Британії, як і в багатьох інших європейських країнах, впродовж довгого часу регулятивна система мала певні недоліки, а інституціоналізація лобістської діяльності мала обмежений характер. Наприклад, зареєструватися могли лише ті суб'єкти, що входять до трьох найбільших асоціацій. Ті, хто обрав шлях не реєструватися відповідно до пропозицій Комітету з публічних питань Великої Британії або трьох найбільших асоціацій, не мали змогу до останнього часу зареєструватися взагалі. Такі суб'єкти лобістської діяльності, як науково-дослідницькі інститути, юридичні та консалтингові компанії, в багатьох випадках реєстрацію не здійснювали. За такої ситуації суспільству ставало дуже важко побачити та оцінити реальну картину лобістської діяльності в країні.

Для парламенту Великої Британії характерна певна закритість від зовнішнього оточення, що компенсується готовністю парламентаріїв обговорювати нагальні питання в рамках позапарламентських міжпартійних груп, які створюються представниками приватного сектору. Така можливість встановлення контактів говорить про наявність плюралізму під час процесу інституціоналізації тау відносинах між законодавчим органом Великої

Британії та суб'єктами лобістської діяльності. До міжпартійних груп входять члени Палати громад та Палати лордів, що об'єднуються за спільними інтересами та діють у якості суб'єктів лобістської діяльності. Також до них можуть входити не тільки парламентарі, але й відомі особистості, вчені та експерти. Процедурні правила Палати громад встановлюють обов'язковість реєстрації подібних суб'єктів, якщо до їх складу входить більше однієї партії, та хоча б одна повноважна особа з Палати громад. Існує важливе обмеження для міжпартійних груп, що полягає у необхідності включення до складу не менше п'яти членів владної партії та не менше п'яťох членів опозиційної партії. Обмеження щодо максимальної кількості членів відсутнє. Міжпартійні групи не можуть брати участь в офіційному процесі прийняття рішень та не можуть звітувати у парламенті. Фінансування їх здійснюється з приватних джерел, які встановлюються при реєстрації у реєстрі Комітету зі стандартів та привілеїв Палати громад. Станом на 17 січня 2014 року в реєстрі нараховувалось 131 міжпартійна група, орієнтована на міждержавні відносини та 462 орієнтовані на будь-які питання, починаючи від питань, пов'язаних з відеоіграми, та закінчуючи пенсійним забезпеченням [235]. За своєю роботою міжпартійні групи при британському парламенті схожі на депутатські об'єднання при Європейському Парламенті.

Прикладом лобістської діяльності шляхом використання у стратегії міжпартійної групи може слугувати діяльність Міжпартійної фармацевтичної групи, що спонсорувалася всього на всього однією компанією «Лютер Пендрагон» (“Luther Pendragon”), що відповідно до поданих даних здійснювала лише адміністративну підтримку. Цікаво, що згадана компанія стала просто інструментом Асоціації аптечних компаній, що об'єднувала понад 4000 аптек по всій Великій Британії, Королівське фармацевтичне об'єднання Великої Британії, Фармацевтичний комітет щодо проведення перемовин та Національну фармацевтичну асоціацію. Така потужна підтримка та обрана потаємна стратегія надали можливість у 2000 році здійснити в Палаті громад доповідь, що вплинула на відміну обмежень при продажі

препаратів контрацепції. З огляду на специфіку предмету обговорень, стратегія була обрана вірно, адже розголос міг надати негативного забарвлення обговорюваній темі.

У 2013 році у Великій Британії було розпочато консультації, а вже у 2014 представлено нове законодавство (“The Transparency of lobbying, Non-Party Campaigning and Trade Union Administration Bill”), що пришвидшило інституціоналізацію лобістської діяльності в країні. Так, на сьогоднішній день в міністерствах Британії діє дворічна заборона на вхід до приміщень для екс-міністрів. Найбільшою мірою нове законодавство спрямоване на обмеження для політичних партій у передвиборний час та на запровадження обов’язкового реєстру суб’єктів лобістської діяльності. Відповідно до закону консультанти-лобісти мають бути зареєстрованими (п.12 закону) та несуть відповідальність за внесення неправдивих чи недостовірних даних. Звіти необхідно надавати один раз в квартал та необхідно зазначити ім’я особи від імені якої здійснюється лобіювання. У випадку юридичних осіб необхідно подавати назву компанії, імена директорів та партнерів, але не співробітників.

За інформацією Альянсу за прозоре лобіювання в Британії налічується близько 4 тисяч професійних лобістів, а обіг сягає 2 мільярдів фунтів стерлінгів [236]. Водночас, за даними недержавної організації “whoslobbying.com” у 2011 році було проведено більше 6,5 тисяч міністерських зустрічей з суб’єктами лобістської діяльності [237].

Інституціоналізація лобістської діяльності в **Литві** відбулася ще у 2001 році шляхом прийняття відповідного закону [238]. Лобісти в Литві також зобов’язані реєструватися та надавати інформацію щодо своїх клієнтів, предмету лобіювання та бажаних цілей. Лобістська діяльність визначається у вигляді послуги, що підлягає компенсації, та полягає у здійсненні впливу з приводу ініціації, внесення змін, або відміни законодавчих актів. Сприймається ця діяльність як така, що має здійснюватися, не порушуючи публічні та державні інтереси, а суб’єкт лобістської діяльності визначається як особа, компанія, підприємство або інституція. В країні існує реєстр суб’єктів

лобістської діяльності, але кількість зареєстрованих осіб незначна і не відображає реальної картини.

Зареєстровані лобісти в Литві подають щорічний звіт щодо їх лобістської діяльності [239]. У звіті необхідно декларувати дохід та витрати від лобістської діяльності. Звіти підлягають опублікуванню в офіційному виданні під назвою “Official Gazette”.

Загалом, сфера лобіювання врегульована в Литві досить добре, однак на думку деяких експертів, навіть занадто [240]. Реєстр лобістів не відображає реальної кількості лобістів у країні. На практиці в країні існують близько 300 суб’єктів лобістської діяльності. Сам термін лобістської діяльності має негативну конотацію та використовується у випадках необхідності натяків на наявність впливу.

Серед усіх країн ЄС **Словенія** відзначається як країна, де інституціоналізація лобістської діяльності відбулася досить успішно [241]. Так, відповідно до Ст. 56 словенського антикорупційного акту «Акт чесності та попередження корупції» (“Integrity and Prevention of Corruption Act”) [242], лобістська діяльність може здійснюватися лише зареєстрованими лобістами. Зареєструватися можуть тільки фізичні особи і, відповідно до Ст. 58, тільки фізичні особи можуть здійснювати лобістську діяльність в інтересах юридичної особи. Така ситуація спонукає суб’єктів лобістської діяльності до пошуку приватних лобістів та їх наймання, а не до використання внутрішнього ресурсу працівників.

Акт створює спеціальну Комісію з попередження корупційних дій [64], що здійснює контроль за виконання акту. Застосовується акт до законодавчої та виконавчої гілок влади. Так само він застосовується й до місцевих владних органів Словенії.

Після змін 2011 року зі списку суб’єктів лобістської діяльності, що знаходяться під контролем Комісії були виключені особи, неформальні групи, групи інтересів, що здійснюють систематичний вплив на прийняття рішень з метою встановлення верховенства права та фундаментальних прав та свобод.

Це було зроблено з метою полегшити роботи недержавних організацій, етнічних меншостей, наукових центрів, тощо. Водночас, для обов'язкового реєстрування залишилися професійні та непрофесійні лобісти, особи, що здійснюють лобіювання для приватних організацій.

Значна частина інформації з реєстру є публічною та доступною для широкого загалу. Як і в Польщі, повноважні особи мають вести журнали з реєстрацією контактів із суб'єктами лобістської діяльності. На сайті навіть є можливість продивитися заповнені звіти лобістської діяльності [244]. Вся інформація про лобістів та їх діяльність вважається публічною інформацією, але звіти лобістів та детальна інформація про їх контакти не підлягає опублікуванню. Зрештою, вона є доступною за письмовим запитом [245].

У **Польщі** інституціоналізація лобістської діяльності відбулася завдяки прийняттю закону щодо регулювання лобістської діяльності у березні 2006 року. Цей закон містить широке визначення лобіювання, але регулює лише деякі аспекти, не включаючи функції уряду поза межами законотворення [246]. Одночасно з законом була прийнята резолюція відносно правил Сейму Республіки Польщі.

Закон про лобіювання має двоякий характер, адже з одного боку він застосовується до доволі широкого кола діяльностей, включаючи професійну лобістську діяльність. З іншого боку закон визначає, що об'єктами лобістської діяльності можуть бути лише Сейм та міністерства, коли Сенат Польщі, органи місцевого самоврядування та деякі інші державні органи не включені до дозвільного переліку. Загалом, впровадження закону про лобіювання у Польщі не дало очікуваних результатів і у 2010 році на державному рівні було визнано необхідність внесення змін до закону [247]. Причиною актуалізації теми регулювання лобістської діяльності у Польщі послужив скандал за участі представників ігорного бізнесу, які намагалися вплинути на поліпшення умов регулювання ігорного бізнесу в Польщі, незважаючи на суспільну думку [72]. Зрештою, у 2011 році були внесені зміни з метою поліпшення законодавства [248].

Надані для реєстрації дані є публічною інформацією, яку можна отримати публічному інформаційному бюлетені Міністерства внутрішніх справ та адміністрування Польщі. До розповсюджуваних даних належать імена лобістів або імена працівників організацій, що займаються лобістською діяльністю та предмет лобіювання.

У Польщі існує добровільний публічний реєстр професійних лобістів, який на сьогодні складається з понад 350 суб'єктів лобістської діяльності [249].

Особливістю тут є обов'язок державних посадовців ведення журналу контактів з суб'єктами лобістської діяльності. Ця інформація підлягає опублікуванню кожного року. Водночас, не надто прозорою є перевірка отриманих даних, адже процедура перевірки не встановлена.

В Німеччині система представництва інтересів була встановлена ще у 1871 році, але на час двох світових війн система практично не працювала. Перший сучасний закон був розроблений у 1951 році, і основна мета його полягала у інституціоналізації участі потужних торгівельних асоціацій та німецьких професійних спілок у формуванні державної політики країни. Головною метою спілок та асоціацій були парламент та уряд, тому потік експертної інформації був направлений саме на них. На початку 1980-х років стало очевидним, що зростаюча кількість необхідних рішень та їх складність зробила парламентарів та посадовців залежними від суб'єктів лобістської діяльності. Це призвело до виникнення бартерної системи, коли в обмін на інформацію суб'єкти отримували політичну підтримку.

У 1990-х роках виникла нова тенденція в процесі інституціоналізації лобістської діяльності Німеччини. Приватний сектор почав контактувати з рядом парламентарів Німеччини напряду, оминаючи спілки та асоціації [250]. Зрештою, ця тенденція була характерна не тільки для Німеччини, але й для інших країн-членів ЄС. Іншою тенденцією стала участь в політичному процесі суспільства [251]. Реєстрація суб'єктів лобістської діяльності в Німеччині є не обов'язковою. Однією з головних цілей реєстрації є прозоре надання

можливості відвідувати державні будівлі в Німеччині. Реєстрація є щорічною для зацікавлених в участі у процесі прийняття рішень Бундестагом та Федеральною владою (Додаток 2 до Правил Процедури Бендестагу) [63]. Реєстр містить детальну інформацію про роль та структуру організації чи групи, але він покликаний регулювати лише внутрішній аспект взаємодії державних органів з суб'єктами лобістської діяльності та покликаний скоріше здійснювати реєстрацію організацій, ніж конкретних осіб. Відповідно до рішення Бундестага від 25 вересня 1979 року зареєстрованими можуть бути лише союзи [252]. Такі структури як корпорації, фонди та публічні установи зареєстровані бути не можуть, адже вони не є союзами відповідно до Регламенту. Першочерговим завданням реєстрації було визначено інформування влади щодо їх інтересів та організаційної структури, а не контроль за діяльністю. Під час реєстрації союз повинен повідомити свою адресу, назву, контактну інформацію установи, інформацію щодо керівного складу, кількість членів та сферу діяльності та інтересів.

Головне призначення реєстрації полягає у намаганні зробити прозорим представництво інтересів та зробити доступною інформацію щодо організацій, які здійснюють вплив на прийняття рішень. Представники союзів після реєстрації отримують доступ до Бундестагу, однак Бундестаг має право в односторонньому порядку відмовити в доступі зареєстрованим союзам. Незареєстровані суб'єкти лобістської діяльності також можуть отримати можливість потрапити у Бендестаг за запрошенням окремих комітетів чи депутатів. Загалом, практика використання зовнішніх осіб є нормальною для Бендестагу, адже власні служби не завжди встигають вивчити певну проблематику та надати оцінку відповідного експертного рівня. На практиці експерти та спеціалісти союзів надають оцінку оперативніше. Разом з тим, в Німеччині діє принцип необхідності врахування всіх інтересів при прийнятті політичних рішень. Останній принцип став реальним завдяки рішенням Федеративного конституційного суду від 1992 року, який зобов'язав

законодавців діяти на основі фактичних даних, отриманих з достовірних джерел інформації.

Починаючи з 2007 року, депутати Бундестагу повинні декларувати свою паралельну зайнятість, яка до цього часу декларувалася конфіденційно. Так, суспільству стало відомо про надзвичайну кількість сумісників у Бундестазі. Лідером серед сумісників виявився депутат від ХДС. Р. Гьонер, який впродовж 23 років отримував зарплатню директора Німецького союзу працедавців [253]. Іншим прикладом сумісництва, що могло впливати на позицію депутата, можуть служити виплати німецької компанії “Hunzinger AG” депутатові Р. Шарпінгу у 1999 році. Він отримав більше 70 тисяч євро за публікацію своїх мемуарів та декількох доповідей. Окрім цього він отримав близько 30 тисяч євро на купівлю особистих речей [254]. Згадані доходи не були вказані в його декларації, і це потягло за собою багато запитань, коли інформація стала публічною.

Щодо Верхньої палати німецького парламенту, Бундесрату, то не існує ні правил відвідувань суб'єктами лобістської діяльності, ні реєстру.

Починаючи з 2009 року, у **Франції** процес інституціоналізації лобістської діяльності виражався у наявності добровільного реєстру суб'єктів лобістської діяльності. Станом на 2011 рік у реєстрі було зареєстровано близько 120 організацій. Однак, за інформацією незалежних організацій «Трансперенсі Інтернешнл Франс» (“Transparence International France”) та «Регар Сітоєн» (“Regards Citoyens”) контакти з депутатами мали більше 9 300 організацій [68]. Таке невтішне неспівпадіння може свідчити про недостовірність даних добровільного реєстру.

Варто сказати, що інституціоналізація лобістської діяльності у Франції знаходиться на початковому етапі розвитку. Правила щодо здійснення нагляду за лобістською діяльністю були введені у Національній Асамблеї у липні 2009 року, а у Сенаті у жовтні того ж року. Як в Сенаті, так і в Національній Асамблеї діє Кодекс поведінки лобістів. Задля набуття статусу лобіста необхідною є реєстрація імені, адреси, імені, або назва особи, в чийх інтересах

проводиться діяльність, та запит на отримання доступу до парламенту. У той же час надання цієї інформації при реєстрації не означає її публічного розкриття. Реєстрація встановлює обов'язок виконувати принципи поведіння, прозорості та етики.

Суб'єкти лобістської діяльності також можуть звернутися до Президента Сенату з метою отримання спеціальних посвідчень для роботи в парламентських групах. Задля отримання доступу лише до Зали засідань існує можливість звернутися до Колегії квесторів. На практиці доступ таким шляхом мають близько двадцяти суб'єктів лобістської діяльності, одним з яких є «Електроенергетична компанія Франції» (“Electricité de France”) [60, р. 47] Впродовж року Колегія квесторів видає приблизно 20 дозволів, у той же час кількість виданих дозволів за погодженням Президента Сенату сягає не більше 10. Така мала кількість пояснюється тим, що задля отримання такого дозволу організація має бути дійсно значною і має бути важливою як вже зазначено «Електроенергетична компанія Франції» або «Енергетична та газова компанія Франції» (“GDF Suez”). Ця тенденція є скоріше послабленням, ніж визнанням серйозності ролі суб'єктів лобістської діяльності, адже відповідно до Правил Процедури Сенату Франції (ст.5(6)), утворення будь-яких груп з метою захисту приватних інтересів заборонено. За умови отримання дозволу у профільних комітетах та Бюро Національних зборів чи Бюро Сенату можливе створення дослідницьких груп, що складаються з членів парламенту.

Для Франції характерна статична політична культура, відповідно до якої влада діє, виходячи з національних інтересів країни. Тенденція до залучення суб'єктів лобістської діяльності часто здійснюється тільки з метою отримання інформації, з невеликим урахуванням інтересів суб'єктів лобістської діяльності. У Франції існує тенденція до інституціоналізації лобістської діяльності, хоча й відбувається вона лише в односторонньому порядку, незважаючи на існування у Франції Економічної та Соціальної Ради, що стала моделлю створення подібного інституту на рівні інституцій ЄС.

В **Нідерландах** також присутня тенденція до саморегульованої інституціоналізації та нормативно-правового закріплення процесу взаємодії лобістів та їх об'єктів. 1 липня 2012 року був представлений добровільний Реєстр суб'єктів лобістської діяльності. Відповідно до нього в Нідерландах існує 3 категорії лобістів: працівники зі сфери PR, представники суспільних організацій, представники муніципальних органів влади та провінцій.

Інституціоналізація у парламенті Нідерландів виражається у наявності затвердженої процедури видачі добових перепусток Другою Палатою нідерландського парламенту для зацікавлених осіб з метою проведення зустрічей з депутатами парламенту. Порядок видачі цих перепусток не є складним, тому користується популярністю у суб'єктів лобістської діяльності. Задля отримання доступу до нідерландського парламенту може бути використаний і зворотній механізм, що полягає у запрошенні будь-якої особи депутатом парламенту. За такої ситуації навіть видача спеціального посвідчення не є обов'язковою [257].

В **Ірландії** тенденція до інституціоналізації лобістської діяльності проявляється не так яскраво, а регулювання лобіювання на законодавчому рівні відсутнє. Об'єктами лобістської діяльності можуть бути не лише депутати ірландського парламенту ("Oireachtas"), а й високопосадовці інших гілок влади. Як і у багатьох інших країнах, в Ірландії слово «лобіювання» сприймається як синонім корупції та скандалу. Суспільство бачить необхідність у врегулюванні лобістської діяльності. Вважається, що самі лобісти дотримуються такої ж точки зору.

У той же час, тенденцію до інституціоналізації можна простежити за рахунок прийняття весною 2013 року концепції щодо регулювання лобістської діяльності урядом Ірландії [258]. Проект закону передбачає обов'язкову реєстрацію суб'єктів лобістської діяльності у публічному реєстрі, де буде вказаний окрім іншого об'єкт лобістської діяльності та предмет. Концепція не оминула увагою й обмеження та умови щодо офіційних посадовців, які займають керівні посади, та у яких може виникати конфлікт інтересів.

Згідно з підрахунками 2010 року, в Ірландії існують близько 100-200 консультантів з лобіювання. Розміри всього сектору лобістської діяльності в Ірландії навіть призводять до включення його до сфери PR [63].

В Італії йдуть серйозні дебати з приводу інституціоналізації лобістської діяльності та запровадження регулювання цієї сфери. На сьогоднішній день суб'єкти лобістської діяльності діють в Італії відповідно до звичаєвих правил, здебільшого не демонструючи свої дії суспільству [73].

Одна з найпомітніших спроб інституціоналізації лобістської діяльності в Італії відбулася в 2007 році, ініціатором якої виступив Р. Проді разом з Дж. Сантагата. Закон передбачав публічний реєстр суб'єктів лобістської діяльності, а також штрафні санкції до осіб, які не були зареєстровані і здійснювали лобістську діяльність. Однак, цей проект не знайшов підтримки в італійських депутатах.

У травні 2013 року відбулася нова спроба інституціоналізації лобістської діяльності шляхом ухвалення закону про лобіювання за ініціативою Е. Летта. Тому що не знайшов підтримки серед посадовців, закон не був прийнятий. Рік по тому здійснена нова спроба запровадження керівником уряду Італії М. Ренці. Станом на грудень 2014 року розглядалося декілька проектів закону [266; 267; 268; 269].

Водночас, незважаючи на невдалу спробу прийняття законів на рівні держави, тенденція до інституціоналізації лобістської діяльності в Італії яскраво проявилася на регіональному рівні. Так, лобістська діяльність є врегульованою на регіональному рівні у Тоскані [270], Молізе [271] та Аbruццо [272]. Регулювання, що були запроваджені у Тоскані та Молізе, є дуже схожими. Обидва мають кілька недоліків, основними з яких є невизначеність поняття лобістів і, як наслідок, замала кількість внесених суб'єктів лобістської діяльності у реєстр, що наврядчи відповідає дійсності. Регулювання, що діє в Аbruццо, було розроблене ще у 2010 році, але вступило в силу лише у 2012. У Тоскані та Молізе був запроваджений реєстр суб'єктів

лобістської діяльності. Перевагою перед першими двома можна вважати наявність дефініції суб'єкта лобістської діяльності.

В Італії спостерігаються поодинокі випадки до інституціоналізації лобістської діяльності на міністерському рівні. Наприклад, в Міністерстві сільського, продовольчого та лісового господарства (“Ministry of Agriculture, Food and Forestry”) у 2012 році був виданий наказ про регулювання участі груп інтересів у процесі прийняття рішень міністерством [273]. Згідно з цим наказом суб'єкти лобістської діяльності, які хотіли внести свої пропозиції, могли брати участь у консультаціях, але мали бути занесені до публічного реєстру. Був навіть створений спеціальний департамент, що контролював виконання наведених вище умов. До суб'єктів лобістської діяльності в міністерстві віднесли представників груп інтересів та недержавних організацій. Недоліком можна вважати відсутність асоціацій сільськогосподарської сфери.

Тенденція до інституціоналізації лобіювання проявляється й в потязі суб'єктів лобістської діяльності до саморегулювання. Італійська асоціація лобістів “Il Chiostro” ставить перед собою мету запровадження прозорої системи регулювання лобіювання [274]. Вона об'єднала в собі лобістів, лобістські фірми, науковців та експертів. На добровільних засадах був запроваджений кодекс поведінки лобістів, що вимагає надання інформації стосовно клієнтів лобістів.

Законодавча система **Бельгії** так само не містить жодних норм, які б надавали переваги суб'єктам лобістської діяльності. У той же час, кодекс етики фламандського парламенту згадує про можливість контакту суб'єктів лобістської діяльності з парламентаріями [275]. Валлонський кодекс поведінки подібних згадувань не містить [276].

Бельгію можна віднести до тих країн, які знаходяться на перехідному етапі інституціоналізації лобіювання шляхом саморегулювання. Завдяки самоорганізації бельгійським представникам інтересів вдалося створити добровільний кодекс поведінки та реєстр [277]. Станом на 6 січня 2014

зареєструвались та приєднались до вказаного кодексу поведінки Бельгійська асоціація рекламистів (“The Belgian Association of Advertisers”) та Бельгійська асоціація консультування у сфері зв’язків з громадськістю (“Belgian Public Relations Consultants Association”).

В **Латвії** немає сформованого інституту лобістської діяльності. Водночас, інституціоналізація знаходиться на перехідному етапі становлення. Так, у квітні 2002 року був прийнятий закон щодо попередження конфліктів інтересів в публічних органах влади. Закон встановив обмеження щодо отримання доходів, комерційної діяльності, впливу під час підготовки законодавчих актів, обмеження щодо отримання подарунків та отримання коштів посадовцями [65].

Починаючи з березня 2006 року, до депутатів латвійського Сейму застосовується Кодекс Етики, що забороняє використовувати вплив депутатів з метою прийняття певного рішення. В Латвії існує спеціальне антикорупційне бюро «Бюро попередження та боротьби з корупцією» (“the Corruption Prevention and Combating Bureau”). Саме з ініціативи цього органу в Латвії здійснюються основні кроки до збільшення прозорості лобістської діяльності в країні.

Починаючи з 2012 року, у парламенті Латвії обговорюється проект закону про лобіювання [261]. У той же час, спостерігається ініціативність з боку органів виконавчої влади. Міністерство навколишнього середовища та регіонального розвитку та декілька державних агенцій публікують інформацію щодо усіх контактів з суб’єктами лобістської діяльності в мережі Інтернет на офіційних сторінках. При опублікуванні даних вони керуються внутрішніми кодексами поведінки [262].

У **Румунії** також спостерігається перехідний етап становлення інституціоналізації. У державі було дві спроби врегулювати лобістську діяльність у 2000 та 2001 році, що були відхилені у 2004 році [74].

Наступна спроба запровадити хоч якийсь регулювання мала місце у 2010 році, коли була створена Асоціація лобістів Румунії (“Romanian Lobbying

Association”). Головна мета цієї організації полягає у розповсюдженні ідей етичної лобістської діяльності та запровадженні системи саморегуляції суб’єктів лобістської діяльності.

Водночас, часто лобіюванням займаються представники PR індустрії та юридичний компаній, а сама лобістська діяльність полягає у здійсненні прямого впливу на офіційних осіб. Надання лобіюванню публічності є досить рідкісним явищем, тому переважно лобіювання відбувається шляхом дослідження певної проблематики та надання експертного висновку. Часто найголовнішим критерієм при прийнятті на роботу є наявність великої кількості контактів серед посадовців, а не високий професійний рівень лобіста.

Сьогодні лобіювання, як правило, здійснюється щодо середньої урядової ланки на рівні департаментів. Подібна тактика надає більшої легітимності діям лобістів. Варто звернути увагу на те, що специфікою публічних інституцій Румунії є значний вплив певних ключових фігур, які й приймають рішення, тому лобісти намагаються виявляти таких осіб та приділяти їм якомога більше уваги.

У парламенті Румунії існують так звані парламентські Наглядові комітети, які надають можливість суб’єктам лобістської діяльності здійснювати безпосередній вплив на румунських парламентарів. За такої ситуації однією з цілей лобістів у Румунії є потрапляння до згаданого комітету, що надає можливість здійснювати безпосередній вплив зсередини.

В **Угорщині**, як і в багатьох інших східних європейській країнах, бурхливий розвиток громадського суспільства припав на 80-і роки минулого століття. Це призвело до створення у 1988 році Ради погодження інтересів (“Interest Reconciliation Council”). Рада була покликана об’єднати найрізноманітніші групи інтересів починаючи від культурних програм, закінчуючи економічними питаннями та пришвидшити процес інституціоналізації лобіювання в країні. На ділі найважливіші сектори суспільства Угорщина не сприйняли цю ідею. Рада фактично перетворилася на

об'єднання з питань культури та спорту. Таке ставлення було спричинено історичним минулим Угорщини, адже економічному сектору було важко повірити в можливість діалогу з владними органами, незважаючи на те, що це вже не були представники комуністичної партії.

У 1990-і роки ситуація дещо змінилася і довіра в суспільстві зросла. Співпраця між суб'єктами лобістської діяльності з повноважними органами відбувалася через раніше створену Раду та давала свої позитивні результати. Почали створюватися торгівельні союзи та асоціації.

У 2000-і роки інституціоналізація лобістської діяльності в Угорщині зазнала свого розквіту. Цікаво, що Угорщина була однією з небагатьох країн, де лобістська діяльність щодо виконавчого органу влади превалювала над лобіюванням законодавчої гілки влади. У цей час в Будапешті навіть була відкрита школа професійного лобіювання [264, р. 5].

У 2006 році було створено реєстр суб'єктів лобістської діяльності, що мав добровільний характер. Як і багато інших подібних реєстрів, угорський реєстр надавав можливість суб'єктам лобістської діяльності отримувати легкий доступ до державних будівель. У той же час, відповідно до правил, існувала необхідність у наданні щоквартальної інформації про лобістську діяльність, включаючи кількість контактів, будь-які подарунки зроблені публічним офіційним особам та необхідність надавати інформацію з приводу чого здійснюється лобістська діяльність. Особливість угорської системи полягала у відсутності необхідності розповсюджувати інформацію щодо клієнтів лобістів. На офіційному сайті міністерства юстиції Угорщини реєстр був у вільному доступі.

У 2011 році добровільний реєстр втратив силу. Він був визнаним неефективним та таким, що не полегшує відносини суспільства, бізнесу та владних органів. У лютому 2013 року була представлена нова спроба інституціоналізації лобістської діяльності в Угорщині [66], але на даний момент успішною вона не стала.

У Чехії інституціоналізація лобістської діяльності також знаходиться на перехідному етапі. Лобіювання в цій країні сприймається як синонім корупції, а не як невід’ємна частина політичного процесу будь-якої сучасної європейської політичної системи, адже законодавець просто фізично може не мати всієї необхідної інформації для прийняття рішення. На відміну від інших європейських країн, що не мають законодавчого регулювання лобістської діяльності, в Чехії існує чітка тенденція до інституціоналізації лобістської діяльності, що виражається у чотирьох спробах впровадження регулювання лобістської діяльності.

Перша спроба була здійснена у 2004 році після гучної корупційної справи «Корістка» (“Koristka”), що призвела до ініціації запровадження Парламентерського кодексу етики, однак зрештою він не був прийнятий.

У травні 2009 року був запропонований законопроект щодо лобіювання лобістської діяльності. Законопроект був спрямований врегулювати процес лобіювання щодо суб’єктів лобістської діяльності та її об’єктів[75]. У якості об’єктів лобістської діяльності розглядалися депутати парламенту, голови органів влади, керівники Чеського національного банку та інші. У якості лобістських акторів розглядалися особи, що здійснюють професійну лобістську діяльність з метою здійснення впливу на законодавчий процес.

Також були здійснені спроби врегулювати реєстрацію лобістів, що могла б надати чітку статистичну картину. Мали місце спроби встановити штрафні санкції у грошовому еквіваленті за здійснення неправомірної лобістської діяльності.

Зрештою, у січні 2010 року за поданням опозиційних депутатів Чехії був розширений список об’єктів лобістської діяльності до представників місцевого самоврядування та інших; були збільшені вимоги щодо подання інформації про лобістських акторів; була збільшена сума штрафних санкцій.

Остання спроба була здійснена у 2011 році й мала певні покращення у порівнянні з попередніми спробами. Було здійснене доопрацювання термінології, посилені позиції щодо реєстрації суб’єктів лобістської діяльності

та позицій щодо надання інформації та інші. Ця спроба не мала успіху, а серед головних причин відмови було визнано неефективний механізм накладення штрафних санкцій, неопрацьованість термінологічної бази, привілейованість лобістів у порівнянні з громадянами населення у відносинах з владними органами [75].

У **Словаччині** станом до 19 вересня 2013 року інституціоналізація лобістської діяльності активізувалася, однак не змогла отримати юридичне закріплення. Не був прийнятий довгоочікуваний закон про лобіювання, який пройшов не одне доопрацювання та навіть отримав погодження у першому читанні Народної Ради [278].

Прийняття подібного закону є одним з двох найголовніших способів втілення в життя існуючої тенденції до інституціоналізації лобістської діяльності у Словаччині, де часто лобіювання пов'язують з корупцією. За даними недержавної організації Трансперенсі Інтернешнл ("Transparency International") Словаччина перебуває на 61 місці за рівнем корупції в світі, що не є досить гарним результатом для країни члена ЄС [248]. Іншим шляхом регулювання є запровадження обов'язкового кодексу поведінки суб'єктів лобістської діяльності з обов'язковою реєстрацією [76].

У 2005 році проект закону про лобістську діяльність був вироблений Антикорупційним комітетом Міністерства юстиції Словаччини. Суб'єкти лобістської діяльності мали б реєструватися та отримувати дозвіл для здійснення профільної діяльності. Об'єктом лобістської діяльності повинні були стати органи як центральної влади, так і місцевої. Звіти щодо проведеної роботи мали подаватися на щоквартальній основі, а суми отриманих компенсацій декларувалися б на щорічній основі [281].

У **Фінляндії** існує тенденція лише до розгляду суб'єктів лобістської діяльності в якості зовнішніх експертів. Така позиція надає можливість законодавчо їх не обмежувати. Загалом, участь зовнішніх експертів у нормотворчому процесі є цілком прийнятною для Фінляндії ситуацією. Разом з цим, у Фінляндії відсутнє профільне законодавство, яке б регулювало

діяльність суб'єктів лобістської діяльності. Також відсутній і добровільний реєстр лобістів.

Подібна ситуація характерна і для ряду інших країн ЄС. Так, в **Іспанії** інституціоналізація лобістської діяльності не закріплена законодавчими актами. Відсутній обов'язків реєстр лобістів як і звітність суб'єктів лобістської діяльності перед державними повноважними органами влади. У той же час, в парламенті Іспанії була задекларована мета прийняти закон щодо лобістської діяльності та зробити більш транспарентною активність груп інтересів в країні [282].

У **Греції** відсутні норми, що регулюють здійснення лобістської діяльності, та такі, що сприяють інституціоналізації лобіювання. Також відсутні норми, які б дозволяли лобістам відвідувати парламенти країн за спрощеною схемою. Зрештою, тенденція до інституціоналізації проявляється у тому, котрі при парламенті Греції існують спеціальні групи співробітництва, що покликані підтримувати взаємодію з іншими парламентами шляхом поглиблення співпраці [283].

Тенденція до інституціоналізації лобістської діяльності в **Португалії** не є надто явною. Необхідність існування професійних лобістів в Португалії вважається не обов'язковою, адже, як зазначає М. Лампрей, який є одним з трьох акредитованих лобістів Португалії при ЄП, керівники компаній або інших суб'єктів лобістської діяльності ніколи не мали проблем з прямим доступом до високопосадовців в Португалії [284]. У той же час, вільний доступ до депутатів в будівлі португальського парламенту є забороненим.

У **Швеції** тенденція до інституціоналізації лобістської діяльності також проявляється не надто яскраво. В останні роки були спроби прийняти закон про здійснення реєстрації лобістів, але успіху вони не мали [285]. Загалом у Швеції існує переконання, що лобіювання у тій формі, яка зараз існує, є нормальним явищем, невід'ємним від існуючих політичних процесів. Головне побоювання у суспільстві щодо лобістської діяльності полягає у тому, що існують випадки, коли депутати Ріксдагу були одночасно й представниками

груп інтересів, а це неминуче призводить до посилення позицій окремих груп у порівнянні з іншими.

У Данії також відсутні правила та норми, що регулюють лобістську діяльність, хоча практика свідчить про визнання тенденції до існування лобістської діяльності. Зацікавлені особи мають змогу формувати спеціальні делегації та подавати прохання або заяви у постійні комітети при парламенті Данії («Фолькетинг»). При здійсненні зазначених дій імена заявників та організацій, які вони представляють, заносяться в архіви комітетів та при публікації доповідей щодо того чи іншого питання підлягають публікації у офіційному віснику Данії [67].

Відповідно до законодавства Данії, суб'єкти лобістської діяльності можуть подавати заяви з проханнями про офіційну присутність у складі делегації з метою отримання можливості знаходитися на слуханні. Слухання не є зустріччю або дебатами, тому учасники делегації не мають можливості задавати питання членам профільного комітету при Фолкетингу. Як правило, подібні зустрічі тривають не довше 15-20 хвилин та полягають у висловленні позицій доповідачем, що і вважається позицією делегації. Члени профільного комітету можуть уточнювати деталі та задавати питання як доповідачу, так і членам делегації у разі необхідності. Існує практика надіслання не менше півсотні копій матеріалів, підготовлених делегацією для профільного комітету, з метою завчасної підготовки до зустрічі з останніми.

Загалом, відповідно до Датського законодавства, громадськість має доступ до всіх офіційних документів будь-якого комітету Фолькетингу. Для Данії, як і для Австрії є характерною неокорпоративістська модель інституціоналізації лобістської діяльності, що полягає у тісній взаємодії між зацікавленими групами та у наявності стійких традицій, що створювалися десятиліттями.

У Люксембурзі тенденція до інституціоналізації лобістської діяльності проявляється в тому, що представники парламентських комітетів Люксембургу мають право заслуховувати та запрошувати зацікавлених осіб

[287], хоча саме по собі законодавство Люксембургу не дозволяє суб'єктам лобістської діяльності брати участь у законодавчому процесі.

Певні тенденції існують до інституціоналізації лобістської діяльності в **Хорватії**, хоча зобов'язання суб'єктів лобістської діяльності реєструватися відсутнє, так само відсутні будь-які критерії транспарентності. Водночас, лобістська діяльність в Хорватії схильна до саморегуляції. Нині там функціонує Хорватське товариство лобістів ("Croatian Society of Lobbyists"), до складу якого входить понад сімдесят членів. Головне завдання товариства полягає у популяризації етики прозорості при здійсненні лобістської діяльності, а також запровадження добровільного реєстру лобістів [18].

В **Естонії** лобістська діяльність не врегульована на законодавчому рівні, хоча деякі джерела [78, р.11] говорять, що вплив на депутатів парламенту в законотворчому процесі є значним. Розповсюджується лобіювання, як правило, на найбільш важливі сфери державного регулювання. У суспільстві існує думка про необхідність запровадження законодавства з метою створення прозорої системи регулювання лобіювання.

Деякі тенденції до інституціоналізації лобістської діяльності помічені у **Болгарії**. У лютому 2005 року Форум бізнес лідерів Болгарії, Болгарська міжнародна бізнес асоціація, Офіс туризму та конгресів Болгарії виступили з ініціативою створення механізмів для зменшення рівня корупції та її запобігання шляхом прийняття Акту щодо лобіювання [288].

На **Мальті**, як і на **Кіпрі**, тенденція до інституціоналізації лобістської діяльності проявляється у тому, що, відповідно до мальтійського парламентського кодексу етики, посадовці мають інформувати секретаріат парламенту про всі контакти з групами інтересу або суб'єктами лобістської діяльності [289].

Власне, шляхи здійснення лобістської діяльності в кожній окремій країні-члені ЄС є особливими та по-своєму унікальними. Якщо в Польщі та Словаччині процес інституціоналізації лобістської діяльності знаходиться на високому рівні, то в Фінляндії та Іспанії спостерігається лише тенденції до

інституціоналізації. За такої ситуації суб'єкти лобістської держави в деяких країнах намагаються ініціювати запровадження регулювання своїми силами та, навіть, своїм прикладом. Зрештою, на національному рівні суб'єкти лобістської діяльності часто намагаються виконувати свою роль у якості радників або представників різноманітних суспільних кіл.

Таким чином, країни-члени Європейського Союзу різняться за рівнем інституціоналізації лобістської діяльності. В таких країнах як Австрія, Велика Британія, Литва, Словенія, Польща, інституціоналізація лобістської діяльності проходила більш активно і знайшла своє законодавче закріплення. Досить активно, але менш результативно процес інституціоналізації проходить в Німеччині, Бельгії, Франції, Нідерландах, Ірландії, Італії, Латвії, Румунії, Угорщині, Чехії та Словаччині. В третій групі країн присутня лише певна тенденція до інституціоналізації лобістської діяльності (Фінляндія, Іспанія, Греція, Португалія, Швеція, Данія, Хорватія, Люксембург, Естонія, Болгарія, Кіпр, Мальта).

3.2. Особливості лобіювання в країнах-членах ЄС

У кожній країні Європейського Союзу інституціоналізація лобістської діяльності знаходиться на різних рівнях. Як вже було встановлено, в одній групі країн-членів ЄС лобістська діяльність є регульованою, в іншій спостерігається перехідний етап, у третій інституціоналізація лобістської діяльності взагалі відсутня. Визначення рівня інституціоналізації лобістської діяльності закладає основу для встановлення особливостей лобістської діяльності

Загалом, будь-який процес діяльності, як лобістської, так і не лобістської, є направленим на досягнення певної мети. Слово «діяльність» походить від слова «діяти, дія», що може використовуватися для позначення будь-яких змін. Це стосується й лобістської діяльності, адже ця діяльність є об'єктивною реальністю та є дійсно необхідною у всіх сучасних європейських країнах задля підтримання певного рівня розвитку держав та суспільств.

Об'єктивним явищем є й процес використання лобіювання суб'єктами на національному рівні в контексті міжнародно-політичних процесів.

Відповідно до визначення, представленого на початку дослідження, лобістська діяльність спрямована на здійснення впливу з метою зміни тієї чи іншої політики або намагання запобігти зміні. За такої ситуації особливістю лобістської діяльності на національному рівні є те, що об'єктом лобістської діяльності в першу чергу стають національні законодавства країн-членів ЄС та, відповідно, законодавчі органи країн-членів ЄС.

Так, законодавчі органи постійно знаходяться у фокусі суспільно-політичного життя та є місцем перетину всіх існуючих інтересів суспільства, а лобістська діяльність є важливим атрибутом парламентського життя. Водночас, запровадження певних рамок, з метою регулювання лобістської діяльності, дає змогу суспільству здійснювати контроль над діяльністю суб'єктів лобіювання.

Яскравим прикладом лобіювання в законодавчих органах країн-членів ЄС є процес ратифікації Угоди України з ЄС, який має відбутися у кожній країні задля остаточного набуття чинності угоди. Станом на 11 червня 2015 року Угода про асоціацію з Україною була ратифікована у 19 країнах членах ЄС, зокрема у Німеччині, Іспанії, Португалії, Люксембурзі, Фінляндії, Ірландії, Великій Британії, Угорщині, Польщі, Хорватії, Данії, Естонії, Швеції, Словаччині, Болгарії, Мальті, Латвії, Литві та Румунії. У 5 країнах Угода пройшла ратифікацію в одній з палат парламенту. Такими країнами є Італія, Франція, Бельгія, Нідерланди та Чехія. Не провели жодного засідання щодо ратифікації три країни – Австрія, Греція та Кіпр.

Президент РФ та високопосадовці цієї країни неодноразово в свої виступах та заявах говорили про протидію підписанню Угоди на Вільнюському саміті та значні економічні та міжнародно-політичні втрати, які будуть понесені цією країною у разі посилення співпраці між Україною та ЄС [416; 417]. Таким чином, очевидним є намагання запобігти усіма можливими

методами поглиблення співпраці України із ЄС, в тому числі шляхом впливу на законодавчі органи країн-членів ЄС.

Як вже було зазначено, процес ратифікації Угоди в парламенті Італії відбувається повільніше за парламенти в інших країнах-членах ЄС, адже Італія має доволі тісні зв'язки із РФ, що виражаються як у загальнодержавних інтересах, так і у особистих зв'язках керівництва Італії та РФ. Станом на 20 травня 2015 року, Італія є третім торговельним партнером РФ з поміж усіх країн-членів ЄС і четвертим загалом [209]. В енергетичному питанні Італія є надзвичайно залежною від Росії, тому що російський «Газпром» та італійський головний національний концерн ENI і його дочірня компанія Saipem мають тісні стосунки, засновані на спільних проектах, проти реалізації яких виступає ЄС [207].

Водночас керівництво Італії та РФ завжди мало тісні дружні відносини. С. Берлусконі в одному зі своїх інтерв'ю Die Welt зробив заяву, що його пов'язують із президентом РФ давні дружні відносини, на які не вплинули ніяким чином події в Україні та міжнародна ізоляція РФ [197]. Хоча й політична вага колишнього керівника уряду Італії зменшилася за останні роки, він все ще є лідером партії «Вперед, Італія» (“Forza, Italia”), яка присутня у італійському парламенті. Саме ця партія разом із партіями «Трьохкольорове полум'я», «Ліга Півдня» та «Північна Італія» надала своїх спостерігачів під час проведення псевдо референдуму у Криму на початку 2014 року [196]. Згодом, керівник РФ та С. Берлусконі неодноразово проводили зустрічі, що створює гарне підґрунтя для подальшого лобювання інтересів РФ в Італії, зокрема й щодо нинішнього керівництва Італії [195].

Так, у 2015 році неодноразово проводилися зустрічі лідера «Демократичної партії», нинішнього голови уряду Італії М. Ренці з керівником РФ [188]. На подібних зустрічах лунають заяви про поглиблення взаємовідносин в обхід санкцій ЄС [185]. Результатом таких зустрічей стали проросійські заяви МЗС Італії, в яких зазначається, що необхідним є повернення до докризових відносин Італії із РФ та заява про те, що Італія не

буде голосувати у РЄС про продовження санкцій щодо РФ [178], а також затримка ратифікації Угоди про асоціацію з Україною.

Ще однією країною, де прослідковуються намагання лобіювати рішення на користь РФ, є Франція. Лідер французької націоналістичної партії «Національний фронт» М. Ле Пен мала зустрічі з високопосадовцями РФ, зокрема зі спікером Думи РФ [177] та іншими посадовцями [176]. Водночас, М. Ле Пен відома своїми заявами проти європейської інтеграції України. Сьогодні її партія ще не має широкої підтримки населення і навряд неповна ратифікація є результатом її дій, але у майбутньому ця політична сила має всі шанси на здобуття політичного лідерства, а тісні взаємини із керівництвом РФ може надати шанс ефективніше лобіювати свою політику у Франції в майбутньому.

Наявність погодження з суспільством може стати істотним аргументом у всіх країнах ЄС. Особливо явним це стає, якщо враховувати, що найчастіше виконавча влада є підзвітною законодавчій, яку й формує виборець. Роль виконавчої влади може зводитися не тільки до виконання й підзвітності, а інколи вона має особливі відносини з законодавчою, що дає їй можливість підштовхнути законодавчий орган до ініціації, внесення певних змін або взагалі відміни закону чи підзаконного акту.

Ще однією країною, де існує потужне російське лобі, є Чехія. У травні 2015 року депутати від Комуністичної партії Чехії і Моравії вєтували пропозицію ратифікувати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. З цієї причини розгляд питання пройшов лише одну стадію та навіть не вносився до порядку денного нижньої палати парламенту Чехії [175]. За інформацією з відкритих джерел чеська комуністична партія має тісні взаємини з нинішнім керівництвом РФ, а рішення щодо накладення вето на розгляд ратифікації було пролобійовано керівництвом РФ [170].

У Бельгії та Нідерландах затримка з ратифікацією пов'язана скоріше із внутрішніми процедурними питаннями, а не з лобістською діяльністю нинішнього керівництва РФ. Водночас, це зовсім не означає, що відсутні

намагання Кремля лобіювати свої інтереси за допомогою місцевих політичних партій. Якщо в Нідерландах поки що жодна з політичних партій не була помічена у зв'язках із Кремлем, то, за інформацією газети «The Times», бельгійська партія «Фламандський інтерес» (“Vlaams Belang”) отримує фінансування від РФ та знаходиться під контролем останньої [169].

Як вже зазначалося, трьома країнами, що не провели жодного засідання для ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС залишалися Австрія, Греція та Кіпр. Всі три країни є об'єктами для здійснення лобістської діяльності зі сторони РФ. Так, інтереси РФ в Австрії просуває Австрійська партія свободи (“Freiheitliche Partei Österreichs”) та Альянс за майбутнє Австрії (“Bündnis Zukunft Österreich”)[159]. Перша на останніх парламентських виборах із 21,4% зайняла високе третє місце. Окрім того, успішні лобістські дії призвели до блокування підготовки до ратифікації правлячою коаліцією Австрії, що має більшість у обох палатах Австрії [158].

Потужна російська лобістська діяльність спостерігається на Кіпрі, де формальними підставами для затягування процесу ратифікації є мовні помилки у тексті Угоди про асоціацію [157]. Таким чином виникає бюрократична тяганина, зумовлена необхідністю звернення до Генерального Секретаріату РЄС з метою вирішення проблеми.

Здійснення лобістської діяльності щодо законодавчого органу Греції прямим чином пов'язане з глибокими внутрішніми проблемами цієї країни. Так, на хвилі внутрішніх складностей в лідери на політичну арену країни вийшла «Коаліція радикальних лівих» або ж «СІРІЗА», під головуванням А. Ципраса [156]. На початку 2015 року керівництво РФ активно лобіювало прихильність цієї сили до політики РФ. Питання ратифікації Угоди про асоціацію стає предметом торгів для грецького уряду і правлячої політичної партії з метою отримання найкомфортніших умов вирішення економічних проблем. Ще однією грецькою партією, що перебуває під впливом ідейних натхненників «відродження Росії» є ультраправа партія «Золотий світанок»

(“Χρυσή Αυγή”), яка має тісні взаємини із російськими правими партіями і отримує фінансування своєї діяльності від РФ [154].

Лобістська діяльність щодо органів виконавчої влади в країнах-членах ЄС також має місце, хоча й варто відзначити певну закритість подібного лобіювання. На цьому рівні існує взаємодія між виконавчою владою та суб'єктами лобістської діяльності. Так Г. Шредер, який перед тим як посісти пост канцлера Німеччини був прем'єр міністром Нижньої Саксонії та членом наглядової ради «Фольксваген» (“Volkswagen”). Тоді уряд Нижньої Саксонії володів 18% акцій концерну. За цей період між концерном та паном Шредером з'явилися доволі приязні стосунки, які втілилися у, по суті, представництво на найвищому рівні. Зайнявши пост канцлера, Г. Шредер зміг заблокувати намагання Єврокомісії відмінити закон, який спрощував можливість викупу акцій концерну третіми особами, а також захистити інтереси концерну при встановленні термінів зменшення шкідливих вихлопів дизельних легкових автомобілів. Такі автомобільні концерни як «Рено» (“Renault”) та «Фіат» (“Fiat”) намагалися зменшити цей строк, адже їх двигуни, що відповідали необхідному рівню, вже стояли на серійному виробництві. Німецький концерн просив ще часу, адже працював над більш економічним двигуном, що мав надати йому перевагу, але потребував більше часу для впровадження у виробництво. Нарешті, термін був встановлений до 2010 року, що було цілком прийнятне для «Фольксваген», а ключову в цьому роль зіграв Г. Шредер [312]. Так власне простежується перехід від місцевого рівня лобіювання на рівень інституцій ЄС і фактично лише за рахунок приязних відносин, які склалися між виконавчим органом влади та приватною структурою.

Лобістська діяльність щодо впровадження санкцій у листопаді 2013 року мала більш публічний характер. Українські опозиційні сили обрали шлях публічного звернення до керівників країн-членів ЄС та їх урядів із закликом ввести персональні санкції [310]. Згодом, після сильної ескалації конфлікту, публічні заклики перейшли на інший рівень і, в рамках лобістської діяльності

щодо впровадження санкцій, лідери української опозиції 17 лютого 2014 року мали зустріч з канцлером Німеччини, де обговорювалися заходи стосовно деескалації конфлікту та можливе формування нового уряду України. Водночас, були проведені зустрічі з лідерами ХДС/ХСС в Бундестазі [311].

Судова гілка влади є значно обмеженою у можливостях лобіювання в країнах ЄС. Спричинено це тим, що суди не є місцем для дискусії, обговорення чи артикуляції інтересів. Не зважаючи на це, в судах постійно здійснюється інформаційний обмін серед суддів, захисників, обвинувачення, учасників процесу та присяжних. Також всі вони знаходяться під впливом ззовні. Це може бути вплив ЗМІ, друзів, колег чи навіть всього суспільства. У разі, якщо суб'єкт лобістської діяльності обирає стратегію залучення суспільства та ЗМІ, пікетування та проведення масових акцій з метою зміни рішення, то такі дії можуть принести успіх суб'єкту. Резонансні справи завжди привертають увагу суспільства: справи щодо захисту прав релігійних громад часто привертають увагу значної частини суспільства.

Іншою особливістю лобістської діяльності на національному рівні є залежність форми лобістської діяльності від державного устрою країни-члена ЄС, в якому здійснюється лобіювання. Варто зауважити, що принцип організації законодавчої влади багато в чому визначає систему лобістської діяльності в кожній окремій країні. Інтереси суб'єктів лобістської діяльності, починаючи від локальних і закінчуючи галузевими, можуть проявлятися на всіх організаційних рівнях певної країни.

У Німеччині для суб'єктів лобістської діяльності, окрім Бундестагу, важливими є законодавчі органи кожної окремої землі. Також в кожній землі є земельний уряд, що працює під головуванням земельних міністрів. Для суб'єктів цікавою є компетенція подібних локальних органів, що сягає публічного управління та місцевого самоврядування. Водночас, в Німеччині рішення імплементуються на федеральному, земельному на муніципальному рівнях.

При здійсненні лобювання в Австрії необхідно брати до уваги, що Австрія поділена на дев'ять федеральних округів, законодавство яких може відрізнятися від загальнодержавного законодавства. Таким чином, при лобюванні інтересів важливо брати до уваги всі рівні на яких відбувається обговорення законодавчих актів.

Здійснення лобістської діяльності в Іспанії відбувається з огляду на кількох рівневу автономію регіонів. До рівня з найбільшою автономією відносяться Андалусія, Галісія, Каталонія та Країна Басків. Регіонами з меншим рівнем автономії є Валенсія, Наварра та Канарські острови. Для суб'єктів лобістської діяльності є важливим, що обидва рівні мають право законодавчої ініціативи, а також мають право приймати участь у роботі органів центральної влади. Наприклад, при лобюванні рішення щодо отримання політичного притулку в Валенсії, що часто носить саме міжнародно-політичний характер, суб'єкт має спочатку звернутися до органів місцевої влади міста, у якому він перебуває. На цьому ж рівні проводиться найперше інтерв'ю з представниками Офісу з питань надання притулку, після чого впродовж 30 днів визначається, чи відповідає це звернення вимогам законодавства Іспанії. У випадку позитивної відповіді, місцевий Офіс питань надання притулку готує звіт для спеціальної міжміністерської Комісії з питань надання притулку, яка є підзвітною міністру внутрішніх справ Іспанії та, відповідно, передає розгляд справи на найвищий рівень Іспанії. Ця комісія розглядає звернення впродовж 6 місяців та надає на розгляд безпосередньо міністру внутрішніх справ, який її приймає рішення щодо надання політичного притулку в результаті політичного переслідування [234]. Водночас, у випадку, якщо на місцевому рівні особа отримає відмову, то процес зупиниться вже на початковій стадії.

При добре продуманій стратегії лобювання рішення міністра внутрішніх справ Іспанії можна обійти. Особа має право подати апеляцію на рішення у міністерство внутрішніх справ (така апеляція забезпечує неможливість екстрадиції) або звернутися до суду, апеляційного суду і,

зрештою, касаційного суду Іспанії. Втім, така процедура носить не виключно юридичний характер, але й лобістський, адже підготовка позиції особи переходить й в лобістську площину. Громадянин Казахстану О. Павлов зміг обійти відмову міністра внутрішніх справ саме у такій спосіб, звісно пройшовши всі вищезазначені стадії, та будучи успішним у касаційному суді [232].

В Італії надзвичайно велика роль відведена регіональному рівню, адже з поміж 20 регіонів в Італії 5 мають спеціальний статус, а інші 15 мають звичайний статус. При здійсненні лобістської діяльності в Італії варто звертати увагу, що Сицилія, Сардинія, Південний Тіроль, Фриулі-Венеція-Джулія та Валле д'Аоста мають як законодавчі, так і адміністративні повноваження.

Іншою країною, де варто серйозно зважати на локальну організацію влади, є Польща. В цій країні велику роль грають місцеві воєводства, якими керує місцева адміністрація, що нерідко перебуває під впливом з боку суб'єктів лобістської діяльності [225]. Таких воєводств у Польщі налічується 16. Ці утворення мають широкі повноваження у сфері охорони здоров'я, безпеки громадян, діяльності спеціальних контролюючих служб, тощо.

У Франції ситуація є протилежною, адже тут простежується сильна централізація влади. Водночас, на регіональний рівень варто також звертати увагу, адже існує регіон Корсика, який має ширші повноваження за інші регіони, що виражається у наявності колегіального виконавчого органу влади.

При здійсненні лобістської діяльності у Великій Британії є сенс зважати на регіони, які не закріплені законодавством як «регіони», але історично мають сильний потяг до децентралізації. Не так давно відбувся референдум у Шотландії [231] і, незважаючи на негативну відповідь більшої частини населення, компетенція місцевої влади посилюються із року в рік. Уельс також наділений правом мати власний представницький орган. Їх повноваження починаються від політичних питань та закінчуються питаннями охорони здоров'я.

У невеликих країнах ЄС суб'єкти лобістської діяльності, зазвичай, не делегують своїх членів до владних інституцій, а намагаються побудувати «гарні відносини» на відстані. Демократичні системи країн ЄС створюють всі передумови для успішного застосування цієї стратегії.

Історичний досвід демонструє, що взаємодія між суспільством та державою здійснюється через спеціальні інститути. У випадку держави участь у взаємодії беруть державний апарат та органи державної влади, якщо з боку суспільства діють організовані групи або будь-які інші об'єднання, що складають його інституційну структуру. В системному плані ця структура розподіляється на два різних за своєю природою об'єднання: на політичні партії та суб'єкти лобістської діяльності. Кожне об'єднання функціонує відповідно до своїх наявних каналів та власних методів. Суб'єкти лобістської діяльності діють через безпосередній контакт з політичними партіями. Таким чином, ще однією особливістю лобістської діяльності на національному рівні в ЄС є те, що існуючі обмеження щодо фінансування партій нерідко уникаються та ігноруються при їх лобіюванні.

Одним з варіантів формування моделі взаємодії між державою та суб'єктами лобістської діяльності є корпоративістська модель, суть якої полягає у наявності специфічного соціально-політичного процесу, в ході якого суб'єкти лобістської діяльності вступають у взаємодію з повноважними органами для напрацювання та прийняття політичних рішень з подальшою їх реалізацією. Наприклад, сформована після Другої світової війни корпоративістська модель в Австрії мала за мету консолідацію політичних сил з метою відбудови країни. До цього процесу були залучені великі приватні організації, що згодом створило тісну взаємодію між урядом, парламентом та асоціаціями. На сьогоднішній день домінуючими в Австрії залишились Економічна палата ("Chamber of Economics"), Трудова палата ("Chamber of Labour"), Сільськогосподарська палата ("Chamber of Agriculture").

Завдання, що постало перед цими групами соціального партнерства дуже схоже на завдання, що сьогодні постає перед суб'єктами лобістської

діяльності у будь-якій країні ЄС. Вони надавали рекомендації, вносили правки в нормативно-правові акти та брали участь у законотворчій діяльності країни [291]. У той же час, подібна участь суб'єктів з країн поза їх межами великою мірою залежить від предмету обговорення та його міжнародно-політичної ваги.

Основою лобістської діяльності в законодавчих органах у країнах з регульованою лобістською діяльністю часто є політична партія [299]. Так, на початку дев'яностих років минулого століття в Словенії були проведені дослідження щодо впливу груп інтересів та лобістів на політичні партії, які мають вирішальну роль в процесі прийняття рішень [300, р. 280]. Головна роль партії полягає у посередництві у відносинах між суспільством та державною владою, що забезпечує врахування інтересів суспільства в діяльності політичних інститутів.

При здійсненні лобістської діяльності в першу чергу постає запитання, яка партія може артикулювати певний інтерес та запровадити його в життя. Важливо, щоб партія сама зрозуміла необхідність впровадження, що може створити прямий інтерес з боку партії. Зворотній зв'язок партії з зацікавленими особами залежить від проблематики, що розглядається, та її мотивації. У разі, якщо суб'єкт лобістської діяльності зможе аргументувати наявність зиску для політичної партії, користь проекту для суспільства та для її безпосередніх виборців, то це може створити пряму зацікавленість партії, а слідом й ефективне сприяння проекту.

Наведене вище підтверджується прикладом, пов'язаним з пропозицією польської партії «Право і справедливість», очолюваною Ярославом Качинським, ухвалити рішення про «солідарність з Україною». Ключовими пунктами цього документу від 5 лютого 2015 року було розширення санкцій щодо Росії та призупинення всіх політичних контактів з нею [301]. Такий заклик є наслідком не тільки бажання посприяти стабілізації в Україні, але й задовольнити запит польського суспільства на підтримку державництва України [302].

У країнах ЄС існують партії, які не спираються на економічні або мовні ознаки. Така ситуація характерна для молодих європейських партій, які ще не встигли завоювати довіру певної групи населення. У цьому випадку пропозиція втілення в життя певного проекту на основі вищезгаданих принципів дозволяє партії створити нову виборчу групу та посилити її позиції. Часто партії зацікавлені у співпраці з надійними суб'єктами, розраховуючи на довгострокове співробітництво.

Партійна система в країнах ЄС не є ідеальною. Коло ж лобістів, що намагаються діяти через політичні партії, як правило, представляє з себе колишніх посадовців або людей, що якимось чином були пов'язаними з політичною сферою. Національний рівень у порівнянні з рівнем інституцій є більш спрощеним, адже тут часто лобіюються окремі особи.

Деякі європейські партії мають спеціальні консультативні органи, що складаються з зацікавлених осіб, або ж проводять спеціальні політичні конференції. Так у Німеччині ХДС та СДПН мають спеціальні консультативні ради, що носять назву Економічна рада (ХДС) та Фонд Фрідріха Ерберта (СДПН). Подібні консультативні органи часто залучаються при розробці, внесенні змін або відміні чинного законодавства. У Великій Британії популярними є політичні конференції, на яких суб'єкти лобістської діяльності отримують можливість доступу до посадовців [304]. Як правило, на таких зустрічах присутні парламентарі, члени уряду, члени тіньового уряду. На таких зустрічах з'являється можливість домовлятися щодо внесків до партій, які потім можуть матеріалізуватися у політичну підтримку.

Загалом, в багатьох країнах ЄС діють обмеження щодо надання політичним партіям внесків. В Словенії обмеження сягає десяти середніх заробітних плат з подальшим опублікуванням цієї інформації в щорічних звітах [306]. В Австрії внески більше ніж 3 500 євро на рік підлягають обов'язковій реєстрації, а внески більше 50 000 євро перевіряються Судом аудиторів як і в Словенії [307]. В Німеччині внески понад 50 000 євро мають публікуватися на офіційному сайті Бундестагу, про внески менше 50 000 євро

необхідно просто звітувати, а про внески менше 10 000 євро взагалі нема необхідності надавати інформацію[308].

У Франції діє обмеження щодо надання внесків політичним партіям у розмірі 7 500 ЄВРО на рік. Також, спеціальний моніторинговий орган відслідковує усіх осіб, що зробили внесок на понад 3 000 ЄВРО [154]. На практиці цієї норми не дотримуються, адже існують фінансові інструменти для того, щоб обійти ці норми і надати кошти в обхід норм законодавства, одним з яких є надання кредиту.

Так, у квітні 2015 французька газета Le Monde розповсюдила інформацію про злам хакерами електронного листування лідера «Національного фронту» М. Ле Пен. У листуванні йшлося про необхідність визнання законності приєднання Криму Росією, що й було погоджено М. Ле Пен. Окрім цього, М. Ле Пен впродовж 2014 року мала численні зустрічі з російськими високопосадовцями у Москві [149].

Пізніше, у лютому 2015 року, М. Ле Пен в інтерв'ю польській газеті «Do Rzeczy» зробила заяву про необхідність визнання Францією Криму територією РФ. За три місяці до цього вона заявила, що «Національний фронт» отримав кредит у розмірі 9 млн. ЄВРО від російського банку, створеного спільно з чеською юридичною особою [139].

При здійсненні лобістської діяльності шляхом використання політичних партій характерною є відсутність мобільності, що полягає у повільній зміні цілей та пріоритетів процесу. Мобільність партії у цьому сенсі залежить напряду від партійної верхівки. За цим аспектом партії програють безпартійним депутатам, над якими не тяжіє тягар ієрархічної відповідальності, і які в змозі реагувати набагато швидше на зміни обставин. Також важливо розуміти, до якого напрямку тяжіє система лобістської діяльності певної країни. В країнах з плюралістичною системою лобістської діяльності безпартійні депутати можуть бути доволі ефективними. Разом з тим, в країнах, яким притаманний некорпоративізм, ситуація, зазвичай, є протилежною.

Для суб'єктів лобістської діяльності характерною є координація, що покликана використати якомога більшу кількість різносторонніх каналів лобіювання. Таким чином між суб'єктами лобістської діяльності в процесі лобіювання досягається баланс. При цьому кількість їх модифікацій може різнитися. Так, під час лобіювання санкцій у лютому 2014 року українською опозицією проти діючої на той момент влади, окрім політичних фігур, брали участь й публічні особи, що влаштовували турне країнами-членами ЄС, зокрема в Польщу з метою надання інформації у цих країнах [297].

Лобістською діяльністю на національному рівні в ЄС часто займаються суб'єкти лобістської діяльності у складі комбінованих об'єднань (можуть включати громадські об'єднання), приватний сектор, авторитетні особи, різноманітні асоціації та професійні спілки. Німеччину можна описати як суспільство, що складається з асоціацій, адже там існують близько шестисот об'єднань з метою встановлення та налагодження соціальних зв'язків [303, р. 69]. Авторитет суб'єкта лобістської діяльності часто може мати вирішальне значення при лобіюванні на національному рівні.

Суб'єкти лобістської діяльності на національному рівні намагаються консолідувати свої інтереси та об'єднуватися у більш універсальні організації. Ці організації можуть навіть об'єднувати суб'єктів з кількох сфер діяльності з метою артикуляції інтересів перед повноважними органами влади. У той же час суб'єкти лобістської діяльності намагаються формувати власні аналітичні, інформаційні, експертні структури, хоча й це може потребувати потужної ресурсозабезпеченості, а це не кожний може дозволити собі на національному рівні [296]. Здійснюється постійний збір та узагальнення інформації, що звісно включає в себе інформацію зі всесвітньої мережі Інтернет та офіційних публікацій державних органів.

Процес погодження ініціатив суб'єктів лобістської діяльності, що направляється до державних органів, як правило, є погодженою позицією всіх зацікавлених акторів. Тим самим здійснюється агрегація інтересів усіх суб'єктів лобістської діяльності. В процесі лобіювання дуже великої ваги

набирає формування кадрових ресурсів, але тут мова йде не тільки про людей з наявними зв'язками, але й з людьми професійними та підготовленими.

При здійсненні лобістської діяльності на рівні інституцій, національний рівень національний грає надзвичайно важливу роль, адже особливістю лобіювання на національному рівні в ЄС є те, що залучення цього рівня є неминучим при здійсненні лобістської діяльності щодо інституцій ЄС.

Вплив на Єврокомісію країнами-членами та просування своїх представників до її лав є одними з можливостей реалізації країнами-членами власних інтересів. Сьогодні спостерігається політизація Єврокомісії, адже в функціях Єврокомісії існують деякі протиріччя. Єврокомісія є політичною інституцією, яка має право законодавчої ініціативи та практично виконує функцію посередництва між країнами-членами. У той же час, Єврокомісія є технократичним органом, що встановлює правила гри та веде перемовини від імені країн-членів у самому Союзі. Таким чином, коли Франція отримує від Єврокомісії додаткових два роки для урегулювання питання з пороговим значенням дефіциту бюджету у 3%, яке країни-члени не мають права перевищувати, постає питання, чи це об'єктивний економічний аналіз ситуації у Франції [133], чи це результат лобістських дій владних французьких політичних сил, які знайшли можливість вплинути на уряди інших країн-членів.

Вплив національного рівня при лобіюванні Єврокомісії виявляється у тому, що нерідко ця інституція сприяє певним політичним силам з країн-членів. Так, існує думка, що сьогодні в Єврокомісії відбувається потурання прем'єр-міністру Угорщини В. Орбану, політика якого в Угорщині призводить до зменшення вільної конкуренції серед політичних партій в Угорщині на користь його політичної сили [133]. Лояльність Єврокомісії до В. Орбана ґрунтується на тому, що Європейська народна партія («European People's Party»), до якої належить його політична сила є найбільш чисельною у Європарламенті (217 депутатів), водночас ця партія є потужною силою й у самій Єврокомісії.

Поширеною практикою є залучення національних політичних сил, які представлені у Європарламенті до процесу лобіювання рішень на рівні інституцій ЄС. У червні 2015 року в Європарламенті було створено групу «Європа націй і свобод» (“Europe of Nations and Freedom”) під головуванням лідера французької політичної сили «Національний фронт» М. Ле Пен. До складу групи входить 37 депутатів, включно із представниками таких радикальних партій як, зокрема, Партія незалежності Великої Британії, угорська партія «Йоббік», бельгійська «Фламандський інтерес» (“Vlaams Belang”), Австрійська партія свободи (“Freiheitliche Partei Österreichs”), італійська «Ліга Півдня» (“Lega Nord”) [136]. З огляду на заяви та дії цих політичних сил на національному рівні можна зробити припущення, що їх дії будуть знаходитися у руслі політики нинішнього керівництва РФ.

Більше того, не поодинокі випадки, коли члени національних парламентів здійснюють лобістську діяльність на рівні інституцій ЄС шляхом участі у національній делегації. Так, у березні 2011 австрійський парламентар Е. Страссер мав розмову з репортером газети “Sunday Times”, що діяв під прикриттям. За суму у сто тисяч європарламентар погодився прощтовхнути вигадані інтереси і, навіть, представився діючим лобістом, що захищає інтереси ще п’ятох клієнтів. Ця ситуація привернула увагу Європейського антикорупційного бюро (“European Anti-Fraud Office”) та призвела пізніше до вироку у 4 роки ув’язнення для Е. Страссера [305].

При здійсненні лобістської діяльності щодо ЄЕСК також важливим є рівень країн-членів ЄС, адже саме уряди країн-членів пропонують кандидатури на посади представників у ЄЕСК. Затверджує кандидатури РЄС, хоча на практиці таке затвердження є радше формальністю. Країни-члени, як правило, публікують свої кандидатури на сайтах уряду [132].

При лобіюванні певного рішення РЄС без національного рівня просто не обійтися. У цьому випадку саме лобісти на національному рівні мають більше можливостей для впливу на осіб, що займають вирішальні посади в інституціях ЄС та приймають необхідні рішення. Так, в силу нормативно-

правового регулювання запровадження, зміни та відміни персональних санкцій в рамках Європейського Союзу, країни-члени ЄС беруть безпосередню участь у впровадженні санкцій та мають виняткову роль у тлумаченні санкцій на локальному рівні країни. Тому високопосадовці країн-членів ЄС привертають особливу увагу суб'єктів лобістської діяльності, що виступали за впровадження санкцій та за їх відповідне оновлення з метою недопущення відміни, так і суб'єктів лобістської діяльності, які намагалися переконати згаданих високопосадовців у безпідставності запровадження політичного рішення щодо санкцій та їх відміни.

Сьогодні в країнах ЄС існує чітке розмежування між владою та ЗМІ. Не дивлячись на це, бачення подій в світі є завжди суб'єктивним, незважаючи на авторитетність такої організації, саме тому ще однією особливістю лобіювання на національному рівні є залучення ЗМІ до процесу. Разом з тим, маніпуляції з громадською думкою можуть мати місце навіть у розвинутих демократіях ЄС. За цих умов прикладом може слугувати інформаційний супровід лобістської діяльності щодо запровадження санкцій, так і лобіювання майбутньої їх відміни. Починаючи з 2013 року було створено англійськомовні інтернет-ресурси, на яких розповсюджувалася інформація, направлена на впровадження та поновлення санкцій згідно з рішенням РЄС №2014/119/CFSP від 5 березня 2014 року [315]. Водночас, суб'єкти лобістської діяльності, зацікавлені у відміні санкцій, вдалися до викладення своєї позиції на особистих сайтах. Так, один з вищих посадовців колишнього українського уряду виклав у відкритий доступ рішення українських судів на його користь, відповіді українських повноважених органів на адвокатські запити та кореспонденцію, в якій його позиція визнавалася вірною [316]. Зрештою, обмежувальні заходи щодо цієї особи не були продовжені.

Іншим прикладом лобіювання, що мав місце у 2010 році у Словенії, коли потужна промислова група вкладала великі кошти у замовні статті в одну з найпопулярніших газет країни з повідомленнями про необхідність внесення змін до законодавства, що регулює альтернативні джерела електроенергії.

Водночас, всі інші автори газети, які мали іншу точку зору, отримували повідомлення з погрозами [313]. Таким чином, суб'єкт лобістської діяльності намагався вплинути на процес прийняття рішення шляхом непрямого лобіювання, з метою отримання вигідного для нього перерозподілу державних коштів [314]. Більше того, не є секретом існування потужної наукової бази для здійснення маніпуляцій. Ключову роль тут грає слабка емоційна стійкість людей. Так, створення в суспільстві атмосфери страху, впровадження в обіг тих чи інших слів з негативної конотацією можуть стати вирішальними у формуванні громадської думки. Якщо ж приводиться ще й наукова аргументація, то маніпулювання значно полегшується.

Висновки до розділу III

Виходячи з існуючих тенденцій в країнах-членах Європейського Союзу, кожна окрема країна може бути класифікована за рівнем інституціоналізації у трьох основних категоріях: країни, де відбулася інституціоналізація лобістської діяльності, країни перехідного типу та країни, в яких існує лише тенденція до інституціоналізації. В країнах з наявною інституціоналізацією існує нормативно-правова база, яка посилює інституціоналізацію лобістської діяльності. Водночас, існує й потяг до саморегуляції самими ж суб'єктами. З метою контролю суспільства за діяльністю таких суб'єктів функціонують відкриті реєстри лобістів, однак вони не завжди відображають реальний стан речей. Водночас, спостерігається відсутність регулювання безкоштовних консультацій, що часто надаються суб'єктами лобістської діяльності політичним діячам, та немає необхідності повідомляти ініціаторів лобіювання. До країн із наявною інституціоналізацією лобістської діяльності відносяться Австрія, Велика Британія, Литва, Словенія, Польща.

У країнах з перехідним рівнем інституціоналізації зазвичай існує запит суспільства на інституціоналізацію лобістської діяльності або ж лобіювання є саморегульованим. У той же час відсутній публічний реєстр суб'єктів

лобістської діяльності, не надається широка інформація щодо діяльності та суб'єктів лобіювання. Як правило в таких країнах мали місце спроби запровадження регулювання, хоча вони не досягли бажаної мети. До таких країн відносяться Німеччина, Бельгія, Франція, Нідерланди, Ірландія, Італія, Латвія, Румунія, Угорщина, Чехія, Словаччина.

У країнах, де повністю відсутня інституціоналізація лобістської діяльності, зазвичай немає реєстрації суб'єктів лобістської діяльності, або існує лише індивідуальна реєстрація в окремих випадках. У таких країнах деякі суб'єкти лобістської діяльності можуть бути відомі широкому загалу, але інформація є обмеженою і рідко включає в себе звітність суб'єктів лобістської діяльності. Також відсутня відповідальність суб'єктів лобістської діяльності за ненадання інформації щодо лобіювання. До цієї групи відносяться Фінляндія, Іспанія, Греція, Португалія, Швеція, Данія, Хорватія, Люксембург, Естонія, Болгарія, Кіпр, Мальта.

Для лобістської діяльності на національному рівні в першу чергу характерним є вплив щодо законодавчої гілки влади. Водночас, на національному рівні має місце й лобістська діяльність по відношенню до судової та виконавчої гілок влади. Наразі велике значення в організації такої діяльності для суб'єктів лобіювання мають політичні партії, які зазвичай мають спеціальні консультативні органи задля створення арени для діалогу з суб'єктами лобістської діяльності. У той же час, в процесі лобістської діяльності для партій характерною є відсутність мобільності, що полягає у швидкій зміні пріоритетів та орієнтирів. Самі ж політичні партії досить часто не дотримуються фінансових обмежень щодо них, які встановлені з метою недопущення упереджених дій з їх боку. Для суб'єктів лобістської діяльності є характерною агрегація інтересів, що призводить до досягнення балансу між ними. В той же час, національний рівень тісно пов'язаний із рівнем інституцій ЄС при здійсненні лобістської діяльності. Нерідко до процесу лобіювання залучаються засоби масової інформації, які можуть суттєво впливати на кінцевий результат лобіювання.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження стало основою для вирішення важливого наукового питання, що полягає в дослідженні міжнародно-політичного аспекту здійснення лобістської діяльності на рівні країн-членів та на рівні інституцій в рамках Європейського Союзу та дозволило дійти таких висновків:

1. Здійснивши аналіз теоретичних поглядів на сутність лобістської діяльності в ЄС, можна зробити висновок, що лобістська діяльність в ЄС є активною, цільовою та усвідомленою взаємодією суб'єкта лобістської діяльності з об'єктом. Лобістській діяльності притаманна структурованість та чітке розмежування місця суб'єктів, об'єктів та інших елементів. Між усіма елементами виникає взаємозв'язок, а існування лобістської діяльності зумовлено метою суб'єкта. Водночас при лобіюванні суб'єкти різняться за ступенем впливу між собою. Різниця між ними зумовлена використанням таких елементів як техніка, тактика, план, прогноз, стратегія та ресурсозабезпеченість лобіювання. Технікою лобістської діяльності є сукупність технічних засобів, за допомогою яких суб'єкти лобістської діяльності в процесі здійснення впливу на повноважні органи забезпечують досягнення необхідного їм результату. В той же час, тактика включає в себе як техніку лобістської діяльності, так і шляхи її здійснення і є їх сукупністю. Не менш важливими елементами є план та прогноз лобістської діяльності. Перший спирається на прогноз майбутнього та є намаганням вплинути на його розвиток, а другий використовується для визначення засобів, прийомів та методів здійснення лобістської діяльності в певний момент часу. Стратегія лобістської діяльності включає в себе основні цілі та завдання, що визначають загальний напрям здійснення лобістської діяльності. Ресурсозабезпеченістю є матеріальні, фінансові, наукові, трудові, експертні, юридичні та інші витрати під час лобіювання. У той же час ресурсозабезпеченість напряму залежить від професіоналізму суб'єктів лобістської діяльності, можливості здійснювати

вплив на повноважні органи влади, цілей та завдань інших суб'єктів лобістської діяльності, важкості виконання конкретних завдань та цілей, що стоять перед суб'єктом лобістської діяльності.

2. Лобістська діяльність в Європейському Союзі передбачає взаємозалежність національного рівня із рівнем інституцій та органів ЄС. У випадку із Єврокомісією взаємозалежність проявляється у її зацікавленості підтримувати контакти із суб'єктами лобістської діяльності з національного рівня, адже ресурси, що отримуються від суб'єктів, дають змогу Комісії ефективніше виконувати свою інституційну роль. Для суб'єктів лобістської діяльності найголовнішим ресурсом є «доступ» до Єврокомісії, який вони отримують в обмін на експертні знання та визнання її ролі у процесі загальної життєдіяльності ЄС. У випадку з Європарламентом взаємозалежність спостерігається під час читань та голосувань в Європарламенті, що перебувають під контролем політичних груп, та представлені як на національному рівні, так і на рівні інституцій ЄС.

Як і Європарламент, який обирається шляхом прямого голосування на національному рівні, членів Єдиного економічного та соціального комітету так само висувають на рівні країн-членів ЄС. Таким чином забезпечується перехід інтересів з національного рівня на рівень органів ЄС. При здійсненні лобістської діяльності щодо РЄС та ЄР прослідковується взаємозалежність із національними урядами, що надає переваги суб'єктам лобістської діяльності з рівня-країн членів при лобюванні цих інституцій. Взаємозалежність при ухваленні рішень щодо Спільної зовнішньої та безпекової політики проявляється у тому, що такі рішення ініціюються країнами-членами, які передають їх для детального оброблення на рівень інституцій, а саме до Європейської служби зовнішніх справ, яка здійснює підготовку до ухвалення рішення Радою Європейського Союзу. Оскільки остання складається із представників урядів країн-членів ЄС, це визначає необхідність здійснення лобістської діяльності як на рівні інституцій ЄС, так і на рівні країн-членів, тим самим підтверджуючи взаємозалежність обох рівнів.

3. Відкритість для лобіювання притаманна Європарламенту, Єврокомісії та Єдиному економічному та соціальному комітету. Так, Європарламент є відкритим для здійснення впливу ще на ранніх стадіях розгляду питань, а саме під час визначення доповідача, а його фактичний вплив виходить за межі його формальних повноважень. Важливою є й наявність функціональної, секторальної та ієрархічної фрагментації, що використовується суб'єктами лобістської діяльності. Не останню роль грають читання та голосування на пленарних засіданнях, що часто стають важливими при здійсненні лобістської діяльності як внутрішніми, так і зовнішніми суб'єктами. Відкритість Єврокомісії визначається потребою у великій кількості експертної та іншої інформації. Сама ж Єврокомісія зацікавлена у підтримці відносин з суб'єктами лобістської діяльності, адже отримані від них ресурси дають їй змогу ефективніше виконувати свою інституційну роль. Єдиний економічний та соціальний комітет є одним з найбільш відкритих органів ЄС для суб'єктів лобістської діяльності, адже має можливість вступати у процес прийняття рішень на ранніх етапах. ЄЕСК також може надавати технічну підтримку та ініціювати висловлення власної експертної думки з будь-яких питань. Серед інших переваг для суб'єктів є те, що експертна оцінка ЄЕСК з можливими наслідками та шляхами вирішення певної проблеми обов'язкова для розгляду відповідними інституціями.

Закритими для здійснення лобістської діяльності є Європейська служба зовнішніх справ, Суд ЄС, Європейська Рада та Рада ЄС, хоча це не означає, що їх лобіювати неможливо. Лобіювання Європейської Ради та Ради ЄС можливе шляхом впливу на різних рівнях та різними шляхами на самому початку розгляду певного питання обома Радами, адже, якщо Радами попередньо прийнятий проект певного рішення, його вже досить важко змінити. Водночас закритість Європейської Ради для суб'єктів підсилює привабливість відкритого до лобіювання Комітету постійних представників. Останній є зручним форумом для обговорення і представлення інформації суб'єктами лобістської діяльності його співробітникам, що мають тісні

взаємини з відповідними міністрами чи високопосадовцями країн ЄС. Незважаючи на те, що Європейська служба зовнішніх справ надає змогу суб'єктові прийняття рішення надати свою позицію, цей орган є одним з найбільш закритих для здійснення лобістської діяльності в ЄС. Це зумовлено закритістю внутрішніх підрозділів ЄСЗС та встановленим рівнем секретності при здійсненні їх безпосередніх функцій. За таких умов об'єктом для здійснення лобістської діяльності стає Верховний представник з міжнародних справ та безпеки ЄС разом з Радою ЄС, яка ухвалює рішення, що розробляються підрозділами ЄСЗС. Суд ЄС є також закритим для суб'єктів лобістської діяльності, хоча й існують певні можливості для здійснення впливу, зокрема, за допомогою подачі виправдальних позовів, що успішно використовується суб'єктами лобістської діяльності в залежності від юридичного обґрунтування. Рішення суду в ЄС є потужним інструментом в рамках Європейського Союзу та часто використовується як внутрішніми, так і зовнішніми суб'єктами лобістської діяльності.

4. У всіх країн-членах Європейського Союзу існує тенденція до інституціоналізації лобістської діяльності, хоча вони й різняться за рівнем інституціоналізації лобіювання. Серед країн-членів ЄС за рівнем інституціоналізації лобістської діяльності насамперед виділяються Австрія, Велика Британія, Литва, Словенія, Польща, в яких лобістська діяльність є інституціоналізованою найбільшою мірою, відіграє помітну роль в системі прийняття рішень, та існують інструменти забезпечення прозорості функціонування суб'єктів.

В іншій групі країн, до якої належать Німеччина, Бельгія, Франція, Нідерланди, Ірландія, Італія, Латвія, Румунія, Угорщина, Чехія, Словаччина, інституціоналізація лобістської діяльності знаходиться на перехідному етапі. В цих країнах участь суб'єктів лобістської діяльності в процесі прийняття рішень є визнаним явищем, що зумовлює спроби врегулювати лобістську діяльність оптимальним чином та здійснювати контроль за транспарентністю лобіювання. Водночас, в цих країнах, як правило, відсутнє законодавче

регулювання, але наявні спроби саморегуляції та ініціативи щодо прийняття відповідних законів.

До групи країн, де існує лише тенденція до інституціоналізації лобістської діяльності належать Фінляндія, Іспанія, Греція, Португалія, Швеція, Данія, Хорватія, Люксембург, Естонія, Болгарія, Кіпр, Мальта. В цих країнах інституціоналізація лобістської діяльності знаходиться на початковому етапі становлення, відсутнє законодавче регулювання лобістської діяльності та не спостерігається потяг до саморегуляції суб'єктів лобістської діяльності.

5. Лобістська діяльність на рівні країн-членів ЄС має ряд особливостей, які є визначальними при здійсненні лобістської діяльності в ЄС у цілому. Так, об'єктом лобістської діяльності на національному рівні в першу чергу є законодавчі органи країн-членів ЄС, щодо яких здійснюється вплив як внутрішніми суб'єктами лобіювання, так і зовнішніми, включно із третіми країнами. Водночас простежується залежність форми лобістської діяльності від державного устрою країн-членів ЄС, адже в ЄС є країни-члени із сильно централізованою системою влади, що існують поряд із країнами-членами, де спостерігається сильна децентралізація.

Іншою особливістю при здійсненні лобістської діяльності в країнах-членах ЄС є те, що політичні партії в багатьох випадках не дотримуються обмежень щодо свого фінансування при лобіюванні їх третіми країнами. За цієї ситуації з'являються широкі можливості у суб'єктів лобістської діяльності з третіх країн, які не є обмеженими у фінансових ресурсах та мають змогу використовувати політичні партії у своїх інтересах при лобіюванні необхідних їм рішень.

Для лобіювання на рівні країн-членів ЄС характерним є досягнення балансу між суб'єктами, що полягає в агрегації інтересів суб'єктів і спільне їх втілення у життя. Іншою особливістю є те, що національний рівень часто залучається в процес здійснення лобістської діяльності щодо інституцій ЄС. Таким чином, рівень країн-членів та рівень інституцій ЄС тісно пов'язані в

процесі лобіювання в ЄС. Також до особливостей лобіювання на національному рівні варто віднести залучення ЗМІ до цього процесу. Інформаційний супровід лобіювання сприяє маніпуляціям з громадською думкою, що може мати місце навіть у розвинутих демократіях ЄС.

6. Україна може ефективно впливати на рішення ЄС, які мають вагомe значення для нашої держави за умови консолідації позиції зацікавлених суб'єктів лобістської діяльності в самій Україні. Задля здійснення ефективного впливу на прийняття зовнішньополітичних рішень ЄС українські суб'єкти лобістської діяльності повинні здійснювати вплив не лише на інституції, що беруть участь у розробці та прийнятті рішень, але й на інституції та органи ЄС, які опосередковано відносяться до процесу прийняття рішень та залучати до процесу суб'єктів лобістської діяльності з країн-членів ЄС. Водночас ефективний вплив українських суб'єктів лобістської діяльності на прийняття рішень на національному рівні потребує врахування всіх вищезгаданих особливостей здійснення лобістської діяльності на рівні країн-членів та врахування взаємозалежності національного рівні та рівня інституцій ЄС. Лобіювання зовнішньополітичних рішень ЄС Україною у довгостроковій перспективі може бути ефективним тільки за наявності фактологічного та нормативно-правового підґрунтя, а не їх імітації з метою задоволення лише короткострокових цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гамильтон А. Федералист. Политические эссе / А. Гамильтон, Д. Мэдисон, Д. Джей. – М. : Издательская группа «Прогресс» – «Литера», 1994. – 592 с.
2. Политология : хрестоматия / сост. проф. М. А. Василик, доц. М. С. Вершинин. – М. : Гардарики, 2000. – 843 с.
3. Bentley A. F. The process of government : a study of social pressures / Arthur Fisher Bentley. – Chicago : The University of Chicago press, 1908. – 491 с.
4. Левенець С. В. Лобізм як механізм досягнення групових інтересів : теоретичні засади / С. В. Левенець. // Політологічний вісник. – №54. – С. 403–412.
5. Цвих В. Ф. Профспілки у громадянському суспільстві : теорія, методологія, практика : Монографія / В. Ф. Цвих. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2002. – 376 с.
6. Key V. O., Jr. Politics, Parties and Pressure Groups. / V. O. Key Jr. – New York : Crowell. 1942. – 767 p.
7. Truman D. The Governmental Process : Political Interests and Public Opinion. / Truman D. – New York : Alfred A. Knopf. – 1971. – 544 p.
8. Farnel F. J. Le lobbying : un mouvement en constante evolution // Revue de la Recherche Juridique, Droit prospectif . – Presses Universitaires d'Aix-Marseille, 1993 – 120 p.
9. Zetter L. Lobbying. The Art of Political Persuasion // L. Zetter. – Great Britain : Harriman House LTD, 2008. – 454 p.
10. Зотов С. В. Лоббизм как институт политического представительства интересов в современной России [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 23.00.02 / Зотов Сергей Владимирович. – М., 1997. – 182 с.
11. Лепехин В. А. Лоббизм в России и проблемы его правового регулирования / В. А. Лепехин // Политические исследования. – 1998. – № 4. – С. 119–121.

12. Сумська В. Теоретичні підходи до визначення поняття «лобіювання» [Електронний ресурс]. – В. Сумська – Режим доступу : www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/4/03.pdf. – Назва з екрана.
13. Українська дипломатична енциклопедія [Текст] : у 2 т. / Редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. . – К. : Знання України, 2004. – Т. 1. – 760 с.
14. Anderson J. E. Public Policymaking. An introduction / J. E. Anderson. – Third ed. – Boston-New York : Houghton Miffling Company, 1997. – 332 p.
15. Kurczewska U. Lobbying w Unii Europejskiej / U. Kurczewska, M. Mołęda-Zdziech // Instytut Spraw Publicznych. – Warszawa, 2002. – 228 p.
16. Milbrath, Lester W. The Washington Lobbyists / Lester W. Milbrath. - Chicago, 1963. – 353 p.
17. Chabanet D. The Regulation of Interest Groups in the European Union [Електронний ресурс]. – Didier Chabanet – Режим доступу : www.academia.edu/1312109/The_Regulation_of_Interest_Groups_in_the_E_U.
18. European Transparency Initiative. A Green Paper [Електронний ресурс] // European Parliament and European Commission. – 2006. – Режим доступу : europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_194_en.pdf.
19. Towards Responsible Lobbying : Leadership and public policy [Електронний ресурс] // Account Ability – Режим доступу : www.accountability.org/images/content/0/7/079/Responsible%20Lobbying%20Full%20Report.pdf.
20. Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів» [Електронний ресурс]. – Розпорядження від 22 квітня 2009 р. № 448-р // Кабінет Міністрів України. – 2009. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/448-2009-%D1%80.
21. Lobbyists, governments and public trust [Електронний ресурс] // OECD. – 2012. – Режим доступу : www.keepeek.com/Digital-Asset-Management

- /oecd/governance/lobbyists-governments-and-public-trust-volume-2_9789264084940-en#page25.
22. Любимов А. История лоббизма в России / А. П. Любимов. – М. : Фонд «Либеральная миссия», 2005. – 208 с.
 23. Митчем К. Что такое философия техники? / К. Митчем. – М. : Аспект Пресс, 1995. – 66 с.
 24. Ясперс К. Смысл и предназначение истории / К. Ясперс. – М. : Политиздат, 1991. – 117 с.
 25. Greene R. The 48 Laws of Power [Электронный ресурс]. – Greene R. // Profile Books Ltd. – 2000. – Режим доступа : www.fichier-pdf.fr/2011/10/18/the-48-laws-of-power-robert-greene/the-48-laws-of-power-robert-greene.pdf.
 26. Miller C. Practical techniques for effective lobbying [Электронный ресурс] : (Hawksmere Special Briefing) / Charles Miller // Thorogood. – 1998. – Режим доступа : bookfi.net/dl/1037502/06e5c8.
 27. Van Schendelen R. More Machiavelli in Brussels : The Art of Lobbying the EU / Rinus Van Schendelen. – Amsterdam : Amsterdam University Press, 2010. – 382 с.
 28. 1995 – Shell reverses decision to dump the Brent Spar [Электронный ресурс] // Greenpeace. – 1995. – Режим доступа : www.greenpeace.org/international/en/about/history/Victories-timeline/Brent-Spar. – Назва з екрану.
 29. Dostal J. Campaigning of expertise : the OECD in JEPP / J. Dostal. // OECD. – 2004. – №13. – С. 440–460.
 30. Musicians Changing «Charity» [Электронный ресурс] // 93XRT. – 2013. – Режим доступа : wxrt.cbslocal.com/2013/10/03/musicians-changing-charity.
 31. Cawson A. Big Firms as Political Actors / A. Cawson. – Oxford : Wallace and Young, 1997. – 205 с.

32. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс] : Словник української мови (1970–1980). – Режим доступу до словника : sum.in.ua/s/plan.
33. Berkowitz L. Transnational Diaspora Lobbying : Europeanization and the Kurdish Question / L. Berkowitz, L. Mügge. // Journal of Intercultural Studies. – 2014. – №35. – С. 74–90.
34. Яблоков Н. Криміналістика [Електронний ресурс]. – Н. П. Яблоков // Юристь. – 2001. – Режим доступу до журналу : [bibliotekar.ru/criminalistika-3 /index.htm](http://bibliotekar.ru/criminalistika-3/index.htm).
35. Chandler A. Strategy and Structure [Електронний ресурс]. – А. Chandler – Режим доступу : ssr1.uchicago.edu/NEWPRE/Orgs2 /chandler.html.
36. Conversation with Gary Hamel [Електронний ресурс] : (інтерв'ю). – Режим доступу : www.ottoscharmer.com/docs/interviews/Hamel_interview.pdf.
37. Зонова Т. В. Новые проблемы дипломатии // Современные международные отношения и мировая политика / под ред. А. В. Торкунова. – М. : Просвещение, 2005. – С. 467-491.
38. Платон. Диалоги. Книга вторая [Електронний ресурс]. – Платон. – Режим доступу : royallib.com/book/platon/dialogi.html.
39. Transparency Register [Електронний ресурс] : (Transparency and the EU). – Режим доступу : ec.europa.eu/transparencyregister/info/homePage.do.
40. Baloşin M. Analyzing EU's lobbying [Електронний ресурс]. – Miruna Andreea Baloşin // Universitatea «Babes-Bolyai». – Режим доступу : www.upm.ro/facultati_departamente/stiinte_litere/conferinte/situl_integrare_europeana/Lucrari3/istorie/121_Miruna%20Balosin%20articol.pdf.
41. European Anti Poverty Network [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.citizensforeurope.eu/org-393_en.html.
42. ECAS [Електронний ресурс] : (European Citizen Action Service). – Режим доступу : www.ecas-citizens.eu/content/view/261/215/.

43. Code of Conduct for interest representatives [Электронный ресурс]. – Режим доступа : europa.eu/rapid/press-release_IP-08-809_en.pdf.
44. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского [Электронный ресурс]. – Томас Гоббс – Режим доступа : www.lib.ru/FILOSOF/GOBBS/leviafan.txt_with-big-pictures.html. – Назва з екрану.
45. European Parliament decision on conclusion of an interinstitutional agreement between the European Parliament and the Commission on a common Transparency Register [Электронный ресурс]. – 2011. – Режим доступа : www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2011-0222+0+DOC+XML+V0//EN.
46. Greenwood J. The Transparency Register : A European vanguard of strong lobby regulation? Interest Groups & Advocacy [Электронный ресурс]. – J. Greenwood, J. Dreger. – 2013. – Режим доступа : www.palgrave-journals.com/iga/journal/v2/n2/full/iga20133a.html.
47. Rescue the Register! How to make EU lobby transparency credible and reliable [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа : www.alter-eu.org/sites/default/files/documents/Rescue_the_Register_report_25June2013.pdf.
48. European Public Affairs Consultancies' Association [Электронный ресурс] // ЕРАСА – Режим доступа : www.erasa.org/about-erasa/about-erasa-2.
49. Measuring the Size and Scope of the EU Interest Group Population [Электронный ресурс]. – A. Wonka, F. Baumgartner, C. Mahoney, J. Berkhout. – 2009. – Режим доступа : www.unc.edu/~fbaum/papers/ECPR-2009-IG-Population.pdf.
50. Mahoney C. The Power of Institutions. State and Interest Group Activity in the European Union. / C. Mahoney. // European Union Politics 5(4). – 2004. – P. 441–446.
51. Кикель П. Краткий философский словарь [Электронный ресурс]. – П. Кикель – Режим доступа : terme.ru/dictionary/176/word/celostnost.

52. Лебедев С. Философия науки : Словарь основных терминов / С. А. Лебедев. – М. : Академический Проект, 2004. – 320 с.
53. Single European Act [Электронный ресурс] // European Commission. – 1986. – Режим доступа : ec.europa.eu/archives/emu_history/documents/treaties/singleeuropeanact.pdf.
54. Договір про Європейський Союз [Електронний ресурс] : (текст с изменениями и дополнениями от 13 декабря 2007 года). – 1992. – Режим доступа до документу : zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
55. Consolidated version of the Treaty on the functioning of the European Union [Электронный ресурс]. – Режим доступа : eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ : C : 2008 : 115 : 0047 : 0199 : en : PDF.
56. European Governance A White Paper [Электронный ресурс] // Commission of the European Communities. – 2001. – Режим доступа : europa.eu/rapid/press-release_DOC-01-10_en.htm. – Назва з екрану.
57. Maydan 2013-2014 : role of social media in societal transformation [Электронный ресурс]. – Режим доступа : euromaidan-researchforum.ca/affiliated-projects/maydan-2013-2014-role-of-social-media/.
58. Маковський С. О. «Європейська регіоналізація» як елемент розбудови системи багаторівневого управління в ЄС [Текст] : автореф. дис. канд. політ. наук : спец. 23. 00. 04 "Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку" / Маковський Сергій Олегович – Київ, 2015. – 24 с.
59. Макаренко Є. А. Європейська інформаційна політика / Є. А. Макаренко. – К. : Наша культура і наука, 2000. – 368 с.
60. Lehmann W. Lobbying in the European Union : Current rules and practices / W. Lehmann, L. Bosche. – Luxembourg : Directorate-General for Research, 2003. – 47 p.
61. Rules of Procedure of the German Bundestag and Rules of Procedure of the Mediation Committee [Электронный ресурс] // German Bundestag. – 2014. – Режим доступа : www.btg-bestellservice.de/pdf/80060000.pdf.

62. Rules of Procedure for Parliamentary Investigation Committees [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.parlament.gv.at/ENGL/PERK/RGES/UAUS/vo_ua02.shtml.
63. Regulation of Lobbying Policy Proposals [Электронный ресурс] // Department of Public Expenditure and Reform. – 2012. – Режим доступа : per.gov.ie/wp-content/uploads/Regulation-of-Lobbying-Policy-Proposals-3.pdf.
64. Commission for the prevention of corruption Integrity and prevention of corruption act [Электронный ресурс] : (Commission for the Prevention of Corruption of the Republic of Slovenia). – Режим доступа : www.kpk-rs.si/upload/datoteke/ZintPK-ENG.pdf.
65. The Saeima Law on Prevention of Conflict of Interest in Activities of Public Officials [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.knab.gov.lv/uploads/eng/on_prevention_of_conflict_of_interest_in_activities_of_public_officials.pdf.
66. Magyar Közlön 50 / 2013. (II. 25.) [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа : www.kozlonyok.hu/nkonline/index.php?menuindex=200&pageindex=kozltart&ev=2013&szam=30.
67. The Standing Orders of the Danish Parliament [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.thedanishparliament.dk/Publications/Standing%20Orders%20of%20the%20Folketing/Chapter%2017.aspx.
68. Répartition par catégorie des organismes auditionnés à l'Assemblée nationale [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.regardscitoyens.org/transparence-france/etude-lobbying/.
69. Chartered Institute of Public Relations [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.cipr.co.uk/content/about-us/our-organisation.
70. Association of Professional Political Consultants [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.appc.org.uk/about-us/.

71. UK Public Affairs Council [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.publicaffairscouncil.org.uk/.
72. Makowski G. Regulation of lobbying in Poland [Электронный ресурс]. – Grzegorz Makowski. – Режим доступа : www.europeum.org/doc/pdf/makowski_PL.pdf.
73. Bortoluzzi A. Lobbying : The Italian Regulatory Framework under the Comparative Perspective [Электронный ресурс]. – Andrea Bortoluzzi // Universita' del l'Insubria. – 2012. – Режим доступа : papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2183217.
74. Oancea D. Lobbying in Romania [Электронный ресурс]. – D. Oancea, L. Mihaileanu, A. Hotja. – 2012. – Режим доступа : mgmtblog.files.wordpress.com/2012/01/lobbying-in-romania-2012-english-version.pdf.
75. Špok R. Regulation of Lobbying in the Czech Republic [Электронный ресурс]. – R. Špok, T. Weiss, J. Kříž // Institute for European Policy. – 2011. – Режим доступа : pasos.org/wp-content/uploads/2011/10/EUROPEUM_PASOS_lobbying.pdf.
76. Levcikova E. Lobbying in Slovakia [Электронный ресурс]. – E. Levcikova, I. Zary // The College of Management. – 2007. – Режим доступа : www.cutn.sk/Library/Thesis/2007/Levcikova.pdf.
77. Bribery : Nothing Justifies It! [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.bbfbg.org/uploads/files/file_37.pdf.
78. Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors [Электронный ресурс] // GRECO. – 2013. – Режим доступа : [www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round4/GrecoEval4\(2012\)_5_Estonia_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round4/GrecoEval4(2012)_5_Estonia_EN.pdf).
79. Lobbyists, Government and Public Trust, Volume 1 [Электронный ресурс] // OECD. – 2009. – Режим доступа : www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/governance/lobbyists-governments-and-public-trust-volume-1_9789264073371-en#page1.

80. Крушинський, В. Ю. Великобританія і Договір Ніцци в контексті розширення Європейського Союзу [Текст]. – В. Ю. Крушинський // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2009. – Вип. 86, ч. 2. – С. 234–240.
81. Lobbyists, Government and Public Trust, Volume 3 [Електронний ресурс] // OECD. – 2014. – Режим доступу : www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/governance/lobbyists-governments-and-public-trust-volume-3_9789264214224-en#page4.
82. Яковенко Н. Л. Проблеми реалізації культурної політики Європейського Союзу в контексті європейської інтеграції [Текст]. – Н. Л. Яковенко, Т. І. Ковальчук // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. – К., 2008. – Вип. 75, ч. 2. – С. 46–50.
83. Рижков М. М. Забезпечення національних інтересів України в контексті використання несилових впливів [Текст]. – М. М. Рижков, Г. А. Піскорська // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка. Ін-т міжнар. відносин, 2011. – Вип. 100, ч. 1. – С. 59–69.
84. Україна – ЄС : на шляху до нового формату відносин : матеріали міжнар. круглого столу, (Київ, 24 квіт. 2008 р.) ; ред. : Б. О. Парахонський. – К. : Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки, 2008. – 160 с.
85. Effective Lobbying in Europe [Електронний ресурс] // Burson Marsteller. – 2013. – Режим доступу : lobbyingsurvey.burson-marsteller.eu/wp-content/uploads/2013/05/european_lobbying_survey_2013.pdf.
86. Сапсай А. П. Співвідношення міжурядового та наднаціонального управління в європейських інтеграційних процесах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23. 00. 04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Сапсай Артем Петрович – Київ, 2009. – 21 с.

87. Bursting Brussels Bubble [Электронный ресурс] // ALTER-EU. – 2010. – Режим доступа : www.alter-eu.org/sites/default/files/documents/bursting-the-brussels-bubble.pdf.
88. Wiener A. European Integration Theory / Wiener, A. , Diez T. – Oxford : Oxford University Press. 2009. – 312 p.
89. Pollack M. Theorizing EU Policy-making / Pollack M. and others. – Oxford : Oxford University Press. 2010. – 640 p.
90. Chryssochaou D. Theorizing European Integration / Dimitris Chryssochaou. – London : Routledge, 2008. – 224 с.
91. Rosamond B. Theories of European Integration / B. Rosamond. – London : Palgrave Macmillan, 2000. – 240 p.
92. Hix S. The Political System of the European Union // Hix S. and Hoyland B. – London : Palgrave Macmillan. 2011. – 448 p.
93. Coen D. The European business interest and the nation state : large-firm lobbying in the European Union and member states / David Coen. // Journal of Public Policy. – 1998. – №18. – P. 75–100.
94. Eising R. Multilevel governance and business interests in the European Union / Eising. // Governance. – 2004. – №17. – P. 211–246.
95. Beyers J. Voice and access : political practices of European interest associations / Beyers. // European Union Politics. – 2004. – №5. – P. 211–240.
96. Beyers J. Critical resource dependencies and the Europeanization of domestic interest groups / J. Beyers, B. Kerremans. // Journal of European Public Policy. – 2007. – №14. – P. 31–45.
97. Eising R. The access of business interests to EU institutions : towards elite pluralism? / R. Eising // Journal of European Public Policy. – 2007. – №14. – P. 384–403.
98. Broscheid A. Lobbying activity and fora creation in the EU : empirically exploring the nature of the policy good / A. Broscheid, D. Coen. // Journal of European Public Policy. – 2007. – №14. – P. 346–365.

99. Hamada Y. The impact of the traditional business-government relationship on the Europeanization of Japanese firms / Y. Hamada. // *Journal of European Public Policy*. – 2007. – №14. – P. 404–421.
100. Цивілізаційні концепції європейської інтеграції / І. Піляєв // *Дослідж. світ. політики : зб. наук. пр.* – 2002. – Вип. 21. – С. 14–26.
101. Schneider G. With a little help from the state : interest intermediation in the domestic pre-negotiations of EU legislations / G. Schneider, D. Finke, K. Baltz. // *Journal of European Public Policy*. – 2007. – №14. – P. 444–459.
102. Nugent N. *Government and Politics of the EU* / N. Nugent. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2006. – 432 p.
103. Kohler-Koch B. *Linking EU and National Governance* // Kohler-Koch B. – Oxford : Oxford University Press. 2003. – 256 p.
104. Eilstrup-Sangiovanni M. *Debates on European Integration : A Reader* // M. Eilstrup-Sangiovanni. – Basingstoke : Palgrave Macmillan. 2006. – 582 p. .
105. Brandsma G. *Backstage Europe : Comitology, accountability and democracy* // G. Brandsma. – Utrecht University. 2010. –143 p.
106. König T. *Analysing the Process of EU Decision-making* / T. König. // *EUP*. – 2008. – №9. – С. 145–165.
107. Kohler-Koch B. *Organised Interests in the EU and the EP* [Електронний ресурс]. – Beate Kohler-Koch. – 1997. – Режим доступу : eiop.or.at/eiop/texte/1997-009a.htm.
108. Van Schendelen R. *EU Committees as Influential Policymakers* / Rinus Van Schendelen. – Aldershot : Ashgate, 1998. – 294 с.
109. Копійка В.В. *Україна та Європейський Союз* / В. В. Копійка, В. А. Манжола, Н. М. Весела. – К. : Знання, 2012. – 78 с.
110. Копійка В. В. *Європейський Союз на сучасному етапі : структурні зміни та стратегія розвитку* / В. В. Копійка, М. А. Миронова, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2010. – 94 с.
111. Schattschneider E. *The Semi-Sovereign People* / E. Schattschneider. – New York : Holt, Rinehart and Winston. – 1960. – 147 p.

112. Dahl R. A Preface to Democratic Theory. / R. Dahl. – Chicago : University of Chicago Press. – 1956. – 155 p.
113. Mills C. The Power Elite. / C. Mills. – New York : Oxford University Press. – 1956. – 448 p.
114. Lowi Th. The end of liberalism. / Th. J. Lowi. – New York : Norton. 1969. – 336 p.
115. Lindblom Ch. E. Politics and Markets. / Ch. E. Lindblom. – New York : Basic Books. – 1977. – 403 p.
116. Семенов И. С. Группы интересов на Западе и в России / И. С. Семенов. – Москва : ИМЭМО РАН, 2001. – 97 с.
117. Interest Groups and Political Systems [Электронный ресурс]. – Режим доступа : xroads.virginia.edu/~ma98/pollklas/thesis/groupth.html.
118. Clive T. First World Interest Groups : A Comparative Perspective / T. Clive. – Praeger. 1993. – 288 p.
119. Биковець В. Лобізм у системі представництва інтересів / В. Биковець. // Політичний менеджмент. – 2006. – №5. – С. 49–56.
120. Schmitter P. Still the Century of Corporatism / P. Schmitter. // The Review of Politics. – 1974. – №36. – С. 85–131.
121. Mazey S. Lobbying in the European Community / S. Mazey, J. Richardson. – Oxford : Oxford University Press, 1993. – 263 p.
122. Gorges M. Euro-Corporatism? : Interest Intermediation in the European Community / M. Gorges. – University Press of America. 1996. – 264 p.
123. Schmitter P. From National Corporatism to Trans-national Pluralism : Organised Interests in the Single European Market / P. Schmitter, W. Streeck. // Politics and Society. – 1991. – №19. – P. 133–164.
124. Schmidt V. National Patterns of Governance under Siege : the Impact of European Integration / V. Schmidt. – Routledge. 1999. – 155–172 p.
125. Michalowitz I. Beyond Corporatism and Pluralism : Towards a New Theoretical Framework / I. Michalowitz. – London, Europa Publications. 2002. – P. 35–53.

126. European Confederation of Executives and Managerial Staff [Электронный ресурс]. – Режим доступа : csdle.lex.unict.it/docs/activities/European-Confederation-of-Executives-and-Managerial-Staff-CEC/2307.aspx.
127. Greenwood J. Interest Representation in the European Union / J. Greenwood. – Basingstoke : Palgrave. 2003. – 288 p.
128. Europeanization of Japanese firms / C. Woll // *Jahrbuch der Europäischen Integration*. – Baden-Baden : Nomos, 2006. – 173 p.
129. Schmidt V. Procedural democracy in the EU : the Europeanization of national and sectoral policy-making processes / V. Schmidt. // *Journal of European Public Policy*. – 2006. – №13. – 670 p.
130. Majone G. Two logics of delegation. Agency and fiduciary relations in EU governance / G. Majone. // *European Union Politics*. – 2001. – №2. – P. 103–122.
131. Scharpf F. Legitimacy in the multi-actor European polity / F. W. Scharpf. // *Organizing Political Institutions*. – 1999. – №4. – P. 261–288.
132. Statement on Nominations to the European Economic and Social Committee (EESC) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.taoiseach.gov.ie/eng/News/Archives/2010/Government_Press_Releases_2010/Statement_on_Nominations_to_the_European_Economic_and_Social_Committee_EESC_.html.
133. Grant C. What is wrong with the European Commission? [Электронный ресурс]. – Charles Grant // *Euroactiv*. – 2013. – Режим доступа : www.euractiv.com/future-eu/wrong-european-commission-analysis-528937.
134. Coen D. Business interests and integration / D. Coen. – Science-Po Press, 2002. – 225–272 p.
135. Greenwood J. Organized Interests and the European Community / J. Greenwood, J. Grote, et al. – London. 1992. – 288 p.
136. Europe of Nations and Freedom [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.europarl.europa.eu/meps/en/search.html?politicalGroup=4907.

137. Van Schendelen R. National Public and Private Lobbying / Van Schendelen R. – Aldershot : Dartmouth. 1993. – 360 p.
138. Greenwood J. European Casebook on Business Alliances / J. Greenwood. – London : Prentice Hall. 1995. – 299 p.
139. Hackers Leak Messages «Between Kremlin and France's Front National» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : europe.newsweek.com/hackers-claim-leak-messages-between-kremlin-and-frances-front-national-319442.
140. Various Interests – Group III [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.eesc.europa.eu/resources/docs/en--10.pdf.
141. Claeys P. Lobbying, Pluralism and European Integration / Claeys P., Gobin, C., et al. – Peter Lang Publishing. 1999. – 455 p.
142. Pedler R. European Union Lobbying : Changes in the Arena / R. Pedler. – Basingstoke : Palgrave. 2002. – 344 p.
143. Butt Philip A. Pressure group power in the European Community / A. Butt Philip A. // *Intereconomics*. – 1987. – №6. – P. 282–289.
144. Andersen S. EU lobbying : the new research agenda / S. Andersen, K. Eliassen. // *European Journal of Political Research*. – 1995. – №27. – P. 427–441.
145. Woll C. Lobbying in the European Union : From sui generis to a comparative perspective / C. Woll. // *Journal of European Public Policy*. – 2006. – №13. – P. 456–469.
146. Eising R. Interessenpolitik im europaischen Mehrebenen system / R. Eising, B. Kohler-Koch. // *Interessenpolitik in Europa*. – 2005. – №12. – P. 11–79.
147. Richardson J. Government, Interest Groups and Policy Change [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.nuffield.ox.ac.uk/People/sites/Richardson/Publication%20Files/Government%20Interest%20Groups%20and%20Policy.pdf.

148. Coen D. The evolution of the large firm as a political actor in the European Union / David Coen // *Journal of European Public Policy*. – 1997. – №4. – P. 91–108.
149. Putin Seeks to Influence Radical Parties in Bid to Destabilise Europe [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.newsweek.com/2015/01/16/putins-envoys-seek-influence-european-radicals-297769.html.
150. Kohler-Koch B. The transformation of Governance in the European Union // B. Kohler-Koch, R. Eising R. – London : Routledge, 1999. – 336 p.
151. Grande E. The state and interest groups in a framework of multi-level decision-making / E. Grande. // *Journal of European Public Policy Volume*. – 1996. – №3. – P. 318–338.
152. Bouwen P. Corporate lobbying in the European Union : the logic of access / P. Bouwen. // *Journal of European Public Policy*. – 2002. – №9. – P. 365–390.
153. Bouwen P. The logic of access to the European Parliament : business lobbying in the Committee on Economic and Monetary Affairs // Bouwen P. - *Journal of Common Market Studies*. – 2004. – №42(3). – P. 473-495.
154. France to the EU Anti-Corruption Report [Электронный ресурс]. – Режим доступа : ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/corruption/anti-corruption-report/docs/2014_acr_france_chapter_en.pdf.
155. Saurugger S. Governing by informal networks? Nuclear interest groups and the Eastern enlargement of the EU / S. Saurugger // *Informal Governance in the European Union*. – Cheltenham : Edward Elgar. 2003. – P. 207-225.
156. Ультраправые стран ЕС поддержали Путина в Крыму – Foreign Affairs [Электронный ресурс]. – Режим доступа : news.liga.net/news/politics/1155560-ultrapravye_stran_es_podderzhali_putina_v_krymu_foreign_affairs.htm.

157. Кремль ошибся в греческих леваках [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.dsnews.ua/politics/putin-oshibsya-v-grecheskih-levakah-26012015111000.
158. В «проблемной» Австрии ратификация ассоциации Украина-ЕС сдвинулась с места [Электронный ресурс]. – Режим доступа : zn.ua/POLITICS/v-problemnoy-avstrii-ratifikaciya-associacii-ukraina-es-sdvinulas-s-mesta-181036_.html.
159. Брак по расчёту : Кремль и европейские ультраправые [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.opendemocracy.net/%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD-%D1%88%D0%B5%D1%85%D0%BE%D0%B2%D1%86%D0%BE%D0%B2/brak-po-raschetu.
160. Council Decision (CFSP) 2015 / 364 [Электронный ресурс] : (5 March 2015) – Режим доступа : eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D0364&from=EN.
161. Maloney W. Interest groups and public policy : the insider / outsider model revisited / W. A. Maloney, G. Jordan, A. M. McLaughlin // *Journal of Public Policy*. – 1994. №14(1)ю – P. 17-38.
162. Geddes A. Lobbying for migrant inclusion in the European Union : new opportunities for transnational advocacy? / A. Geddes // *Journal of European Public Policy*ю – 2000. – № 7(4). – P. 632-649.
163. Warleigh A. The hustle : citizenship practice, NGOs and «policy coalitions» in the European Union – the cases of Auto Oil, drinking water and unit pricing / A. Warleigh // *Journal of European Public Policy*. – 2000. – №7(2) – P. 229-243.
164. Franchino F. The study of EU public policy : a survey European Union Politics [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/22885/ssoar-eup-2005-2-franchino-the_study_of_eu_public.pdf?sequence=1.

165. Young A. Regulatory Politics in the European Union : Weighing Civic and Producer Interests / A. Young, H. Wallace. – Manchester : Manchester University Press, 2000. – 192 p.
166. Salisbury R. An Exchange Theory of Interest Groups / R. Salisbury // *Midwest Journal of Political Science*, Vol. 13. – 1969. – №1. – P. 1–32.
167. Радченко Л. М. Групи інтересів та їх вплив на політичний процес // *Науковий часопис*. – К., 2011, вип. 6. – С. 47-52.
168. Council Decision 2014/119 / [Електронний ресурс] : (CFSP of 5 March 2014). – Режим доступу : eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2014:066:0026:0030:EN:PDF.
169. French far-right signs up to take Putin's shilling [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.thetimes.co.uk/tto/news/world/europe/article4277142.ece.
170. На шкоду Україні. Чеські комуністи – п'ята колона Кремля? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.radiosvoboda.mobi/a/27027466.html.
171. Report of the International Advisory Panel on its review of the Maidan Investigations [Електронний ресурс] // The International Advisory Panel. – 2015. – Режим доступу до ресурсу : rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f038b.
172. Radaelli C. The Role of Knowledge in the Policy Process / C. Radaelli // *Journal of European Public Policy*. – 1995. – №2. – P. 159–183.
173. Pappi F. U. The Organization of Influence in the European Agricultural Policy : A Network Approach / F. U. Pappi, C. A. Henning // *European Journal of Political Science Research*. – 1999. – №36. – P. 257-281.
174. Michalowitz I. EU Lobbying. Principals, Agents and Targets : Strategic Interest Intermediation in EU Policy-Making / I. Michalowitz. – Munster : LIT, 2004. – 328 p.
175. У Чехії комуністи вєтували ратифікацію асоціації Україна-ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : tsn.ua/article/print/svit/u-

- chehiyi-komunisti-vetuvali-ratifikaciyu-asociaciyi-ukrayina-yes-428378.html.
176. Путінофонія та українофобія Марін Ле Пен [Електронний ресурс]. – Режим доступу : osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/putinofoniya_ta_ukrainofobiya_marin_le_pen/.
 177. Марин Ле Пен проводит закрытую встречу с Сергеем Нарышкиным [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.tvc.ru/news/show/id/69084.
 178. Друзі Кремля. У МЗС Італії заявляють, що Україна має дати автономію окупованим Росією територіям Донбасу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.aratta-ukraine.com/news_ua.php?id=24952.
 179. Roose J. Die Europaisierung von Umweltorganisationen / J. Roose. – Wiesbaden : Westdeutscher Verlag, 2003. – 316 p.
 180. Drahooupil J. Towards a Critical Political Economy of European Governance [Електронний ресурс]. – Jan Drahooupil. – Режим доступу : [static.sdu.dk/mediafiles//E/5/1/%7BE5156EB8-A5F8-42BF-9134-FD3A4F4CD521%7DDrahooupil,%20Van%20Apeldoorn%20and%20Horn%20\(2008\)%20Towards%20a%20Critical%20Political%20Economy%20of%20European%20Integration.pdf](http://static.sdu.dk/mediafiles//E/5/1/%7BE5156EB8-A5F8-42BF-9134-FD3A4F4CD521%7DDrahooupil,%20Van%20Apeldoorn%20and%20Horn%20(2008)%20Towards%20a%20Critical%20Political%20Economy%20of%20European%20Integration.pdf).
 181. Шевченко В. О. Цивілізований лобізм в Європі / В. О. Шевченко // Дослідження світової політики. – К. , 2009. – № 47. – С. 143-167.
 182. Imig D. Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity / / D. Imig, S. Tarrow. – Lanham : Rowman & Littlefield. 2001. – 293 p.
 183. Mazey S. Interest groups and EU policy-making : organizational logic and venue shopping / / S. Mazey, J. Richardson. – London and New York : Routledge. 2006. – 247 p.
 184. Baumgartner F. and Jones B. Agendas and Instability in American Politics. – Chicago : Chicago University Press. 1993. – 312 p.

185. Кремль рассказал о планах расширения связей с Италией в обход санкций [Электронный ресурс]. – Режим доступа : lenta.ru/news/2015/06/10/italia/.
186. Войнич О. М. Цивілізований лобізм як чинник політичної культури : концептуальний та прикладний виміри [Текст] : дис. ... канд. політ. наук : спец. : 23.00.03 / Войнич Оксана Михайлівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. , 2009. – 198 с.
187. Мошенець О. В. Особливості взаємозв'язку інститутів лобізму, логролінгу та корупції в економіці України / О. В. Мошенець // Економіка та держава. – 2008. – №2. – С. 27–30.
188. Путин и Ренци обсудили в Кремле Украину, ЕС и итальянских женщин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ntv.ru/novosti/1351856/.
189. Мацкевич Р. М. Лобізм як засіб зв'язку державної влади з суспільством / Р. М. Мацкевич // Актуальні проблеми політики. – О. , 2007. – № 30. – С. 364-368.
190. Недюх М. Лобізм як соціально-політичний феномен : сутність і засоби впливу / М. Недюх, М. Федорін // Віче . – 2010. № 4. – С. 12-15.
191. Єфименко О. Г. Позапартійні посередники між народом та владою : групи інтересів, групи тиску та групи підтримки // Вісник. – Х. , 2002. – №555, вип. . 4 : Питання політології. – С. 126–131.
192. Лісничук О. Групи інтересів в етнополітичному процесі : спроба інтерпретації / О. Лісничук // Інститут нац. Відносин і політології НАН України. Наукові записки. Сер. «Політологія і етнологія». – К. , 1998 – Вип. 6. – С. 41–51.
193. Демченко О. Лобізм в системі представництва групових інтересів : можливості й напрямки регулювання // Вісник. – Д. , 2006. – Вип. 14. – С. 291-299.
194. Телешун С. Політико-економічні інтереси «груп впливу» та «лобізм по-українськи» (окремі аспекти) / С. Телешун, І. Рейтерович // Право України. – 2008. – №3. – С. 105–110.

195. Песков рассказал о совместном уикенде Путина и Берлускони на Алтае [Электронный ресурс]. – Режим доступа : lenta.ru/news/2015/06/29/peskov/.
196. Евронаци : кто на Западе поддерживает Путина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.unian.net/politics/911313-evronatsi-kto-na-zapade-podderjivaet-putina.html.
197. Die Welt : Берлускони не отрёкся от дружбы с Путиным из-за Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : russian.rt.com/inotv/2014-05-18/Die-Welt-Berluskoni-ne-otreknya.
198. Марченко В. В. Лобізм – методи легального впливу : зб. наук. пр. – Х. , 2005. – Вип. 5. – С. 141–144.
199. Баришевська М. А. Політичний лобізм : сутність та функції у сучасному суспільстві / М. А. Баришевська // Науковий вісник. – О. , 2008. – № 3(59). – С. 183–191.
200. Гричина Н. А. Лобізм як інститут сучасної демократії [Текст] : дис. ... канд. політ. наук : спец. : 23.00.02 / Гричина Наталія Анатоліївна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. , 2009. – 186 с.
201. Базілевич Д. Лобіювання в Україні та за кордоном : досвід, проблеми і перспективи : інформ. -аналіт. матеріали до круглого столу, 26 лют. 2009 р. , Київ / Прогр. акад. обмінів ім. Фулбрайта. – К. : Москаленко О. М., 2009. – 36 с.
202. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові аспекти лобіювання у правотворчому процесі України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : спец. : 12.00.02 / Нестерович Володимир Федорович ; Луганський держ. ун-т внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ, 2008. – 212 с.
203. Сікора І. Лобізм у трикутнику бізнес-уряд-парламент. Практика «тіньового» та цивілізаційного лобіювання / І. Сікора // Професіонал. – 1998. – №2. – С. 14-17.

204. Голишев В. Парламентські об'єднання : досвід демократичних країн Заходу та України / В. Голишев // Людина і політика. – 2003. - №3. – С. 13-19.
205. Лобізм та його інституційні форми. Україна і зарубіжний досвід : аналіт. матер. / Наук. Т-во «Гуманітарна Колегія» ; упоряд. : М. Розумний, В. Холод. – К. : УФПР, 2005. – 40 с.
206. Розенфельд Ю. М. Лобізм – політико-правовий інститут демократичної держави / Ю. М. Розенфельд // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2004. – Вип. 8. – С. 16–25.
207. Італія допомогла Путіну покласти кінець міжнародній ізоляції Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : geostrategy.org.ua/ua/komentari-ta-ocinki/item/812-italiya-dopomogla-putinu-poklasti-kinets-mizhnarodniy-izolyatsiyi-rosiyi.
208. Бикова С. Вплив європейських лобі груп на прийняття рішень ЄС : технології PR/ С. Бикова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К. , 2006. – Вип. 59, ч. 2. – С. 188–191.
209. Russia's Top Import Partners [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.worldstopexports.com/russias-top-import-partners/2338.
210. Дягілев О. В. Конституційно-правовий інститут лобізму : вітчизняний та зарубіжний досвід [Текст] : монографія / О. В. Дягілев. – Х. : Майдан, 2011. – 251 с.
211. Голіченко О. Механізми впливу недержавних організацій на державні структури / О. Голіченко // Політичний менеджмент. – 2005. – №4. – С. 27–34.
212. Демченко О. А. Групи інтересів в засобах масової інформації : вплив на політичний процес в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. : 23.00.02. / О. А. Демченко 4 Дніпропетр. Нац. . ун-т. – Д. , 2007. – 18 с.
213. Тихомирова Є. Б. Зв'язки з громадськістю : навчальний посібник. – К. : НМЦВО, 2001. – С. 337-364.

214. Тихомирова Є. Б. Лобізм як складова міжнародного PR / Є. Б. Тихомирова // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1(10). – С. 143–151.
215. European Trade Union Confederation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.etuc.org/aims-and-priorities.
216. Peterson J. The Choice for EU Theorists / J. Peterson. – EJPR, Volume 39, 3. 2001. – Volume 39, 3. – P. 289-318.
217. Путін розповів, як асоціація України з ЄС підірве російську економіку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pravda.com.ua/news/2014/08/26/7035838/.
218. Haas E. The Uniting of Europe / E. Haas. – Stanford : Stanford University Press, 1958. – 568 p.
219. Lindberg L. The Political Dynamics of European Economic Integration // L. Lindberg. – Stanford CA : Stanford University Press, 1963. – 367 p.
220. Caporaso J. Structure and Function of European Integration / J. Caporaso. – PacificPalisades : Goodyear, 1974. – 214 p.
221. Rosenthal G. The Men Behind the Decisions / G. Rosenthal. – Lexington : Lexington Books, 1975. – 166 p.
222. Hurwitz L. Contemporary Perspectives on European Integration / L. Hurwitz. – London : Aldwyck, 1980. – P. 275-278.
223. Moravcsik A. Integration Theory / A. Moravcsik. – Dinan, 2000. – P. 278-291.
224. Виговський Д. Групи інтересів як центр політичного впливу на внутрішньодержавному рівні / Д. Виговський // Вісник. – Львів, 2008. – Вип. 11. – С. 202-211.
225. Wasil J. Lobbying at the Level of Local Self-Government : Case Study of Rural Municipalities in Poland / Justyna Wasil // Socialiniai tyrimai / Social Research. – 2013. – №3. – С. 17–27.
226. Ebbinghaus B. Sozialpartnerschaft in Europa : Die Rolle der Tarifparteien in der Fruehverrentungspolitik [Електронний ресурс]. – B. Ebbinghaus //

- Max-Planck-Institut fuer Gesellschaftsforschung. . – 2003. – Режим
 доступу :
sofis.gesis.org/sofiswiki/Sozialstaat_und_Sozialpartnerschaft_in_Europa :
_die_Rolle_der_Tarifparteien_in_der_Fr%C3%BCherverrentungspolitik.
227. Lobbying und Interessenvertretungs – Transparenz-Gesetz [Электронный
 ресурс]. – 2012. – Режим доступу :
www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2012_I_64/BGBLA_2012_I_64.pdf.
228. Lobbying- und Interessen vertretungs register [Электронный ресурс]. –
 Режим доступу : www.lobbyreg.justiz.gv.at.
229. Schickinger J. Lobbying in Austria. A theoretical and empirical examination
 of lobbying in Austria. [Электронный ресурс]. – Jasmin Stephanie
 Schickinger. – Режим доступу : www.ti-austria.at/uploads/media/Lobbying_in_Austria_english.pdf.
230. «Lobbying» Qualitätsstandards und Verhaltenskodex [Электронный
 ресурс]. – Режим доступу : prva.at/wissen/arbeitskreise/abgeschlossene-arbeitskreise/62-wissen/arbeitskreise/abgeschlossene-arbeitskreise/102-lobbying.
231. Guide to an Independent Scotland [Электронный ресурс]. – Режим
 доступу : www.gov.scot/resource/0043/00439021.pdf.
232. БЫВШИЙ глава охраны Аблязова получил политическое убежище в
 Испании [Электронный ресурс]. – Режим доступу :
ria.ru/world/20150225/1049615411.html.
233. Public Relations Consultants Association [Электронный ресурс]. – Режим
 доступу : www.prca.org.uk/AboutUs.
234. National asylum procedure in Spain [Электронный ресурс]. – Режим
 доступу : www.dublin-project.eu/fr/content/download/564/4518/version/3/file/Long_Brochure_Spain.pdf.

235. Register of All-Party Groups [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.publications.parliament.uk/pa/cm/smallparty/register/contents.htm.
236. Opening Up Lobbying [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.lobbyingtransparency.org/opening-up-lobbying.
237. Committee on Standards in Public Life, Strengthening Transparency Around Lobbying, [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/336925/2901376_LobbyingStandards_WEB.pdf.
238. Meierovica biedrības prioritāte – ētiskas un atklātas lobēšanas nostiprināšana [Электронный ресурс]. – Режим доступа : lietussargs.lv/meierovica-biedribas-prioritate-2013/.
239. Law on lobbying activities No. VIII-1749 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.vtek.lt/vtek/index.php?option=com_content&view=article&id=371&Itemid=41.
240. Kalnins V. Parliamentary lobbying between Civil Rights and Corruption [Электронный ресурс]. – Valts Kalnins. – Режим доступа : politika.lv/article_files/1882/original/parlob_eng.pdf?1339429243.
241. Money, Power and Politics : Corruption Risks in Europe [Электронный ресурс] // Transparency International. – 2012. – Режим доступа : www.transparency.org/enis/report.
242. Slovenia Overview [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.institut-primus.si/sites/default/files/dokumenti/clanki/pregled_davcne_zakonodaje-procilo_za_slovenijo_2011.pdf.
243. Лоббистские группы как институты гражданского общества [Электронный ресурс]. – Режим доступа : elib.bsu.by/bitstream/123456789/28878/1/6_%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.pdf.
244. Commission for Prevention of Corruption [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.kpk-rs.si/en.

245. Decision of the Commissioner for Access to Public Information [Электронный ресурс] // Information Commissioner. – 2012. – Режим доступа : www.ip-rs.si/informacije-javnega-znacaja/iskalnik-podlocbah/odlocbe-informacije-javnegaznacaja/?tx_jzdecisions_pi1%5BshowUid%5D=1697&cHash=d669f1d689a35299b9f4a1429feb3ab9.
246. Act on Lobbying Activities During Legislative Process [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.sejm.gov.pl/prawo/lobbying/kon12.htm.
247. Procesnowelizacjiustawy o grachizakładachwzajemnych w latach [Электронный ресурс] // Kancelaria Premiera Rady Ministrów. – 2010. – Режим доступа : bi.gazeta.pl/im/5/8194/m8194155.pdf.
248. Transparency International [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.transparency.org/country#SVK_DataResearch.
249. Działalność lobbingowa - informacje ogólne [Электронный ресурс]. – Режим доступа : mac.bip.gov.pl/prawo-i-prace-legislacyjne/dzialalnosc-lobbingowa_11_11_11_11_11_11_11_11_11_11.html.
250. Lobbyismus heute : Ein Gesamtkonzept [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.transparency.de/fileadmin/pdfs/Weitere_Termine/Veranstaltungsarchiv/Stein_Haus_Neuland_Bielefeld_14_05_14.pdf.
251. Öffentliche Liste über die Registrierung von Verbänden und deren Vertretern [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.bundestag.de/dokumente/lobbyliste/.
252. Bekanntmachung der öffentlichen Liste über die Registrierung von Verbänden und deren Vertretern [Электронный ресурс] // Bundesanzeiger. – 2006. – Режим доступа : webarchiv.bundestag.de/archive/2007/0206/wissen/archiv/sachgeb/lobbyliste/lobbylisteamtlich.pdf.
253. Goehner R. Als Lobbyistim Bundestag [Электронный ресурс] // Welt am Sonntag. – 2005. – Режим доступа до ресурсу : www.welt.de/printwams/article120744/Als-Lobbyist-im-Bundestag.html.

254. Affäre Hunzinger : Scharping wehrt sich gegen neue Vorwürfe [Электронный ресурс] // Die Welt. – 2002. – Режим доступа : www.welt.de/print-welt/article410535/Affaere-Hunzinger-Scharping-wehrt-sich-gegen-neue-Vorwuerfe.html.
255. Högenauer A. Formal Rules and Informal Cooperation : Intergovernmental Relations in Domestic European Policy Making in Comparative Perspective [Электронный ресурс] / Anna Högenauer. – Режим доступа : www.researchgate.net/publication/263703830_Formal_Rules_and_Informal_Cooperation_Intergovernmental_Relations_in_Domestic_European_Policy_Making_in_Comparative_Perspective.
256. What is multi track diplomacy [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.imtd.org/index.php/about/84-about/131-what-is-multi-track-diplomacy.
257. Regulation of Lobbyists in Developed Countries Current Rules and Practices [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.environ.ie/en/Publications/LocalGovernment/Administration/Download,2048,en.pdf.
258. General Scheme of the Lobbying Regulation Bill [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа : per.gov.ie/the-general-scheme/.
259. Judgments in Joined Cases T-35/10 and T-7/11 Bank Melli Iran [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.mcnaichambers.com/media/documents/201309/EUROPEAN_COURT_ANNULS_SANCTIONS_ON_SEVEN_IRANIAN_COMPANIES.pdf
260. Case T-24/11 Bank Refah Kargaran [Электронный ресурс]. – Режим доступа : curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=T-24/11.
261. Grozījums Ministru kabineta 2011.gada 12.decembra rīkojumā Nr.647 «Par koncesiju "Publiskās pieejamības nodrošināšana informācijai par lobētājiem"» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.likumi.lv/doc.php?id=255743.

262. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija. Par lobētāju sniedzamie dati. [Elektronний ресурс]. – Режим доступу : www.varam.gov.lv/lat/lidzd/informacija_par_lobijiem/.
263. Case T-110/12 Iranian Offshore Engineering & Construction Co. [Elektronний ресурс]. – Режим доступу : curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=T-110/12.
264. McGrath C. The development and regulation of lobbying in the new member states of the European Union [Elektronний ресурс]. – Conor McGrath // Journal of Public Affairs. – 2008. – Режим доступу : esi.praguesummerschools.org/files/esi/14esi.pdf.
265. Case T-493/10 Persia International Bank [Elektronний ресурс]. – Режим доступу : curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=T-493/10.
266. C.2196 (Marazziti) [Elektronний ресурс]. – Режим доступу : www.camera.it/leg17/126?PdI=2196.
267. S.806 (D'Ambrosio Lettieri), [Elektronний ресурс]. – Режим доступу : www.senato.it/leg/17/BGT/Schede/Ddliter/41268.htm.
268. C.724 (Sereniandothers) [Elektronний ресурс]. – Режим доступу : www.camera.it/leg17/126?idDocumento=724.
269. C.188 Pisicchio [Elektronний ресурс]. – Режим доступу : www.senato.it/leg/17/BGT/Schede/Ddliter/39716.htm.
270. Rules for transparency of political and administrative activity of Tuscany Regional Council [Elektronний ресурс]. – Режим доступу : www.parterre-project.eu/TuscanyRegionalLaw2007n69.pdf.
271. Rules for transparency of political and administrative activity of Molise Regional Council [Elektronний ресурс]. – Режим доступу : www.regione.molise.it/web/crm/lr.nsf/0/7D2CE6A5FCE7A618C1256F4E002EE067?OpenDocument.
272. Abruzzo, Regional Law : Provisions on transparency of political and administrative activity and on representation of particular interests. [Elektronний ресурс]. – Режим доступу :

- www.consiglio.regione.abruzzo.it/sites/crabruzzo.it/files/dup/2012/deliberazione-20121227-211.pdf.
273. Ministerial Decree n. 2284 of February 9th, 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.politicheagricole.it/flex/cm/pages/ServeAttachment.php/L/IT/D/a%252F8%252Fa%252FD.ef18ac9f11d70dfeb8b5/P/BLOB%3AID%3D5732>.
274. La lobby delle lobby [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ilchiostro.org/.
275. Deontologische code van de Vlaamse volksvertegenwoordigers inzake dienstverlening aan de bevolking, Gedr.Stuk, 7-A (1998-1999). [Электронный ресурс] : (Nr. 1). – Режим доступа : docs.vlaamsparlement.be/docs/stukken/1998-1999/g7a-1.pdf.
276. Charte de bonne conduite administrative [Электронный ресурс]. – Режим доступа : wallex.wallonie.be/PdfLoader.php?linkpdf=3640&mode=popup.
277. BPRCA Code of conduct [Электронный ресурс]. – Режим доступа : bprca.be/site/index.php?option=com_content&view=article&id=10&lang=en.
278. Parliament will not discuss lobbying bill 19 Sep 2013 Flash News [Электронный ресурс]. – Режим доступа : spectator.sme.sk/articles/view/51391/10/parliament_will_not_discuss_lobbying_bill.htm.
279. Joined Cases T-42/12 and T-181/12 Naser Bateni [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.mcnairchambers.com/media/documents/201309/EUROPEAN_COURT_ANNULS_SANCTIONS_ON_SEVEN_IRANIAN_COMPANIES.pdf.
280. Case T-57/12 Good luck Shipping and Export Development Bank of Iran [Электронный ресурс]. – Режим доступа : curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2013-09/cp130099en.pdf.

281. Regulatory Impact Analysis in relation to the Regulation of Lobbying Bill [Электронный ресурс]. – Режим доступа : per.gov.ie/wp-content/uploads/Lobbying-Regulatory-Impact-Analysis.pdf.
282. Notas Prensa [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.congreso.es/backoffice_doc/prensa/notas_prensa/18520_1361968355833.pdf
283. Rules on lobbying and intergroups in the national parliaments of the member states. directorate-general for research «National Parliaments» Series W-5/rev. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.europarl.europa.eu/workingpapers/pana/w5/default_en.htm#4.
284. Lobbying Portugal : When the PR industry doesn't succeed in producing social change [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.prconversations.com/index.php/2007/08/lobby-in-portugal-when-the-pr-industry-doesn%E2%80%99t-succeed-in-producing-social-change/.
285. Lobbyismens problem och möjligheter [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.precis.se/wp-content/uploads/2012/06/Rapport-Lobbyismens-problem-och-m%C3%B6jligheter.pdf.
286. Case T-12/11 Iran Insurance Company [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.mcnaichambers.com/media/documents/201309/EUROPEAN_COURT_ANNULS_SANCTIONS_ON_SEVEN_IRANIAN_COMPANIES.pdf
287. EU Anti-Corruption Report : Luxembourg [Электронный ресурс]. – Режим доступа : ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/corruption/anti-corruption-report/docs/2014_acr_luxembourg_chapter_en.pdf.
288. Bulgarian Business Leaders Forum, Bulgarian International Business Association, Bulgarian Convention and Visitors Bureau [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.bbhf.bg/uploads/files/file_37.pdf.
289. Code of Ethics of Members of the House of Representatives [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.parlament.mt/codeofethics-mp?l=1.

290. Case T-13/11 Post Bank Iran [Електронний ресурс]. – Режим доступу : curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=T-13/11.
291. The Austrian Social Partnership [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.sozialpartner.at/sozialpartner/Sozialpartnerschaft_mission_en.pdf.
292. Яценюк : Если ничего не изменится, санкции против Украины будут в этом году [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pravda.com.ua/rus/news/2013/03/14/6985499/.
293. Кличко обсудил с замгоссекретаря США санкции против властей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pravda.com.ua/rus/news/2013/03/14/6985500/.
294. Оппозиция просит ЕС о санкциях и готова поддержать законопроекты правительства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pravda.com.ua/rus/news/2013/04/6/6987555/.
295. Головним замовником узурпації влади є президент Янукович, - заява лідерів опозиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : batkivshchyna.com.ua/news/14441.html.
296. Центр протидії корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : antac.org.ua/.
297. Руслана назвала імена посадовців, проти яких Європі варто ввести санкції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : tsn.ua/politika/ruslana-nazvala-imena-posadovciv-proti-yakih-yevropi-varto-vvesti-sankciyi-333221.html.
298. Lobbying at the European Court of Justice? Yes, we can! [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pacteurope.eu/pact/wp-content/uploads/2012/06/Lobbying-at-the-European-Court-of-Justice.pdf.
299. The truth about lobbying : 10 ways big business controls government [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.theguardian.com/politics/2014/mar/12/lobbying-10-ways-corporations-influence-government.

300. Igliear A. Sociologija prava [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.worldcat.org/title/sociologija-prava/oclc/446958649.
301. Партія Качинського вимагає від Сейму Польщі оголосити солідарність з Україною [Електронний ресурс]. – Режим доступу : dt.ua/WORLD/partiya-kachinskogo-vimagaye-vid-seymu-polschi-ogolosit-solidarnist-z-ukrayinoyu-rzeczpospolita-163423_.html.
302. Киридон А. Сучасний етап українсько-польських відносин : дискурс взаємодії (2013 – 2014 рр.) [Електронний ресурс] / А. Киридон, С. Троян. – Режим доступу : uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/suchasnii-etap-ukrajinsko-polskikh-vidnosin-diskurs/#sthash.XPbrvYmL.dpuf. – Назва з екрану.
303. Bericht zur Lageundzuden Perspektiven des bürgerschaftlichen Engagements. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : bibliothek.wzb.eu/pdf/2013/v13-303.pdf.
304. BBC News : «Are lobbyists taking over party conferences?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bbc.com/news/uk-politics-24333351.
305. «Of course I am a lobbyist» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : orf.at/stories/2153074/2152245/.
306. Court of Audit of the Republic of Slovenia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rs-rs.si/rsrs/rsrseng.nsf/uvod?openForm.
307. Evaluation Report on Austria Transparency of Party Funding [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [/www.bka.gv.at/DocView.axd?CobId=46237](http://www.bka.gv.at/DocView.axd?CobId=46237).
308. Second Interim Compliance Report on Germany [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/GrecoRC3%282013%2915_2nd%20Interim_Germany_EN.pdf.
309. Influencing Government «Tesco supports the Government of the Day» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.corporatewatch.org.uk/?lid=254.

310. Кличко просит у руководителей демократических стран санкций для Януковича [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.pravda.com.ua/rus/news/2013/11/30/7003738/.
311. Меркель встретится с оппозицией, а Януковича называют "полупрезидентом" [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.pravda.com.ua/rus/news/2014/02/17/7014053/.
312. Geldfür gute Worte [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.zeit.de/2005/04/Lobby.
313. Pihlar T. Biogas plants – energy opportunity or a great threat to the environment and food production [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.dnevnik.si/slovenija/1042400032.
314. For the subsidies the megalomaniac biogas plants flourish in Slovenia [Электронный ресурс]. – Режим доступа : alreadriagreen.wordpress.com/2013/11/17/zaradi-vabljivih-subvencij-so-se-v-sloveniji-razbohotilemegalomanske-bioplanarne.
315. Yanukovich's Assets [Электронный ресурс] – Режим доступа : yanukovich.info.
316. Офіційний сайт А. Портнова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : portnov.com.ua.
317. Borchardt K. D. The ABC of European Union law / Klaus-Dieter Borchardt. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. – 131 p.
318. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community [Электронный ресурс] // the European Union. – 2007. – Режим доступа : eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12007L/TXT.
319. Отставка еврокомиссаров [Электронный ресурс]. – Режим доступа : gazeta.lenta.ru/daynews/16-03-1999/30EC.htm.
320. Wonka A. Delegation and Abdication? The Appointment of European Commissioners and Its Policy Implications Working Papers Nr. 84, 2004

- [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.mzes.uni-mannheim.de/publications/wp/wp-84.pdf.
321. «Як працює Європейський Союз» : Довідник інституцій ЄС. – К. : ТОВ «FGLEnergy» 2011. – С. 48 с.
322. Guéguen D. Reshaping European Lobbying / Daniel Guéguen. – 2013. – р. 158.
323. How is the EU budget spent? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : europa.eu/about-eu/basic-information/money/expenditure/index_en.htm.
324. HR Key Figures Card [Электронный ресурс]. – Режим доступа : ec.europa.eu/civil_service/docs/hr_key_figures_en.pdf.
325. Staff Demographics for Commission on 01/05/2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : ec.europa.eu/civil_service/docs/europa_sp2_bs_nat_x_grade_en.pdf.
326. The Common Agricultural Policy [Электронный ресурс] // European Commission. – 2012. – Режим доступа : ec.europa.eu/agriculture/cap-overview/2012_en.pdf.
327. Cases C-255/02 Halifax plc and Others, C-419/02 BUPA Hospitals Ltd and C-223/03 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : ec.europa.eu/dgs/legal_service/arrets/02c255_en.pdf.
328. Levine S. Exchange as a Conceptual Framework for the Study of Interorganizational Relationships / S. Levine, P. White. // Administrative Science Quarterly. – 1961. – №5. – P. 583–601.
329. Interest groups [Электронный ресурс]. – Режим доступа : ec.europa.eu/civil_society/interest_groups/approche/mesures_en.htm.
330. Waele H. The Role of the European Court of Justice in the Integration Process : A Contemporary and Normative Assessment [Электронный ресурс] / HenrideWaele // European Law. – 2010. – Режим доступа : www.hanselawreview.org/pdf9/Vol6No01Art01.pdf.
331. Towards a reinforced culture of consultation and dialogue – General principles and minimum standards for consultation of interested parties by

- the Commission [Электронный ресурс]. – Режим доступа : ec.europa.eu/governance/docs/comm_standards_en.pdf.
332. Christiansen T. The European Commission. The European Executive between Continuity and Change / Thomas Christiansen. – London and New York : Routledge, 2006. – 395 p.
333. Regulating Biotechnology : Comparing EU and US Approaches [Электронный ресурс]. – Режим доступа : aei.pitt.edu/28/1/TransatlanticBiotech.pdf.
334. Rules of Procedure of the Commission (C(2000) 3614) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000Q3614&from=EN.
335. Operating grants to European NGOs- Call for proposals for 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до статті : ec.europa.eu/environment/life/funding/ngos/finansup_15.htm. – Назва з екрану.
336. EU Delegations [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.eeas.europa.eu/delegations/index_en.htm.
337. The post of High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.eeas.europa.eu/background/high-representative/index_en.htm.
338. What is «SECRET UE» anyway? [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://euobserver.com/secret-ue/117634>.
339. Кличко в Брюсселе агитировал за санкции против властей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.pravda.com.ua/rus/news/2013/03/15/6985626/.
340. Оппозиция требует санкций для тех, кто бьет людей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.pravda.com.ua/rus/news/2013/11/25/7002967/.
341. Guidelines on implementation and evaluation of restrictive measures (sanctions) in the framework of the EU Common Foreign and Security

- Policy [Електронний ресурс] // Council of the European Union. – 2012. – Режим доступу : www.statewatch.org/news/2012/jun/eu-council-un-sanctions-guidelines-11205-12.pdf.
342. Update of the EU Best Practices for the effective implementation of restrictive measures [Електронний ресурс] // Council of the European Union. – 2008. – Режим доступу : data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8666-2008-REV-1/en/pdf.
343. Європейський суд призначив перше засідання по суті за позовом Андрія Портнова до Ради ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.unian.ua/politics/1072215-evropeyskiy-sud-priznachiv-pershe-zasidannya-po-suti-za-pozovom-andriya-portnova-do-radi-es.html.
344. Consolidated list of persons, groups and entities subject to EU financial sanctions [Електронний ресурс]. – Режим доступу : eeas.europa.eu/cfsp/sanctions/consol-list/index_en.htm.
345. Лист послу ЄС в Україні Яну Томбінські від 15 листопада 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : portnov.com.ua/wp-content/uploads/2014/11/list-tombinski.pdf.
346. Letter of the Council of the EU dated 06.03.2015 with respect to withdraw of the measures under the Council Decision 2014/119/CFSP [Електронний ресурс]. – Режим доступу : portnov.com.ua/wp-content/uploads/2015/01/delisting-eng.pdf.
347. Письмо, направленное министрам иностранных дел стран ЕС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : portnov.com.ua/wp-content/uploads/2014/11/LET.pdf.
348. Lettre de Andrey Portnov au Conseil de l'UE au sujet des sanctions adoptees contre moi par la Décision 2014/119/PESC [Електронний ресурс]. – Режим доступу : portnov.com.ua/wp-content/uploads/2014/11/Lettre_de_Andrey_Portnov_au_Conseil_de_l_UE.pdf.

349. Smyth P. MEP cuts face strong opposition [Электронный ресурс]. – Patrick Smyth // The Irish Times – Режим доступа : www.irishtimes.com/news/mep-cuts-face-strong-opposition-1.271822.
350. EUROPE : Electing a New Parliament «Time» Monday, June 11, 1979 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : content.time.com/time/magazine/article/0,9171,946309,00.html.
351. Preliminary reference procedure – The Right, The Duty and Exceptions [Электронный ресурс]. – Режим доступа : iele.weebly.com/uploads/2/5/1/8/25181752/turinik.pdf.
352. Legislative powers [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.europarl.europa.eu/aboutparliament/en/20150201PVL00004/Legislative-powers.
353. EU financing for NGOs in the area of home affairs, security and migration [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/490685/IPOL-JOIN_ET%282014%29490685_EN.pdf.
354. Эльмар Брок : Евросоюз готов ввести санкции против Януковича, членов Кабмина и милиционеров [Электронный ресурс] / Эльмар Брок . – Режим доступа : polittech.org/2013/12/07/elmar-brok-evrosoyuz-gotov-vvesti-sankcii-protiv-yanukovicha-chlenov-kabmina-i-milicionerov/.
355. Яцек Сариуш-Вольский : следующая возможность подписать Соглашение - 2015 год [Электронный ресурс] / Яцек Сариуш-Вольский. – Режим доступа : www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine_in_russian/2013/11/131128_ru_s_saryusz_wolski.
356. Brok E. Joint motion for a resolution on the situation in Ukraine (2014/2547(RSP)) [Электронный ресурс] / E. Brok, J. Saryusz-Wolski. – Режим доступа : www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=P7-RC-2014-0138&language=EN.

357. Elections 2014 : share-out of MEPs' seats among 28 EU countries [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/content/20130610IPR11414/html/Elections-2014-share-out-of-MEPs'-seats-among-28-EU-countries.
358. Meseth C. Inside the European Parliament : A guide to its parliamentary and administrative structures / Christian Meseth. – Office for Promotion of Parliamentary Democracy, 2012. – 179 p.
359. Євросоюз припустив можливість санкцій щодо чільників України в разі нового насильства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.radiosvoboda.org/content/article/25248347.html.
360. Wolf S. Paradiplomacy : Scope, Opportunities and Challenges [Електронний ресурс] / Stefan Wolf // The Bologna Center Journal of International Affairs. – 2007. – Режим доступу : www.stefanwolff.com/working-papers/Paradiplomacy.pdf.
361. Васильева В. М. К вопросу о сущности международного лоббизма / Варвара Михайловна Васильева. // Власть. – 2012. – №2. – 3 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-suschnosti-mezhdunarodnogo-lobbizma.
362. European Parliament / About Parliament : Introduction [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.europarl.europa.eu/aboutparliament/en/00c9d93c87/Intergroups.html.
363. Как работает Европейский Союз. Справочник для белорусских журналистов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : eeas.europa.eu/delegations/belarus/documents/press_corner/virtual_library/how_the_eu_works_ru.pdf.
364. A guide to how the European Parliament co-legislates under the ordinary legislative procedure [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.europarl.europa.eu/code/information/guide_en.pdf.

365. Яценюк : Провал Соглашения с ЕС может привести к персональным санкциям [Электронный ресурс] – Режим доступа : www.pravda.com.ua/rus/news/2013/11/13/7002061/.
366. Яценюку в США пообещали «список Магнитского» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.pravda.com.ua/rus/news/2013/06/27/6993109.
367. Council of the European Union [Электронный ресурс]. – Режим доступа : europa.eu/about-eu/institutions-bodies/council-eu/index_en.htm.
368. Letter of Portnov A. To General Secretariat DGCIC Council of the EU [Электронный ресурс]. – Режим доступа : portnov.com.ua/wp-content/uploads/2015/01/Letter-Consilium-1.pdf.
369. Council of the European Union : Meetings of the week [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.consilium.europa.eu/en/meetings/council-eu/.
370. Puetter U. The European Council and the Council : New Intergovernmentalism and Institutional Change / U. Puetter. – Oxford : Oxford University Press, 2014 – 265 p.
371. De Cock C. iLobby.eu : survival guide to EU lobbying [Электронный ресурс] / Caroline De Cock // Eburon Delft. – 2010. – Режим доступа : www.ilobby.eu/wp-content/uploads/SampleChaptersiLobby.pdf.
372. Klemens J. Lobbying in the New Europe / Joos Klemens. – New York : John Wiley & Sons, 2011. – 243 p.
373. General Secretariat's organisational structure [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.consilium.europa.eu/en/general-secretariat/pdf/GSC-organisation-chart-EN_pdf/.
374. The European Council and the Council in a nutshell [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.consilium.europa.eu/en/workarea/downloadAsset.aspx?id=40802190741.

375. Yanukovych Leaks [Электронный ресурс]. – Режим доступа : yanukovychleaks.org/en/.
376. Tobacco Front Groups & Third Party Lobbying Tactics [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ash.org.uk/files/documents/ASH_835.pdf
377. Rules of Procedure [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.rules.8053.
378. Letter of the Council of the European Union dated 06.03.2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : portnov.com.ua/wp-content/uploads/2015/01/delisting-eng.pdf.
379. Agriculture and Fisheries Council, 5th September 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-518_en.htm.
380. Information Guide on European Economic and Social Committee [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа : www.cardiff.ac.uk/insrv/resources/edc/European_Economic_Social_Committee.pdf.
381. The European Economic and Social Committee during the Irish Presidency [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.eesc.europa.eu/resources/docs/qe-31-12-211-en-c.pdf.
382. The European Economic and Social Committee and the Committee. EU Cooperation [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.eu-cooperation.
383. European Economic and Social Committee [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.eesc.europa.eu/resources/docs/eesc-presentation-2013_en.pdf.
384. EESC presentation 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.eesc.europa.eu/resources/docs/eesc-presentation-2014-en.pdf.
385. Consultative Commission on Industrial Change [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.eesc.europa.eu/resources/docs/13_576-ccmi-presentation-a5-en-finale.pdf.

386. President of the European Economic and Social Committee 2013-2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.eesc.europa.eu/resources/docs/2014-cv-henri-malosse-en.pdf.
387. The Single Market Observatory of European Economic and Social Committee [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.eesc.europa.eu/resources/docs/ppt_smo_en_17112010.pdf.
388. Henry Maloss [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.former-eesc-presidents-staffan-nilsson.
389. Кан Н. Actors in world politics [Електронний ресурс] / Hideki Kan // Government and politics – Режим доступу : www.eolss.net/sample-chapters/c04/e6-32-05-03.pdf.
390. Frieden J. Actors and Preferences in International Relations [Електронний ресурс] / Jeffrey Frieden. – Режим доступу : scholar.harvard.edu/jfrieden/files/actprefir.pdf.
391. Choucri N. Key issues in international relations forecasting [Електронний ресурс] / Nazli Choucri. – Режим доступу : web.mit.edu/polisci/nchoucri/publications/articles/E-6_Choucri_Key_Issues_Intl_Relations_Forecasting.pdf.
392. The process of influencing public and government policy at all levels : federal, state, and local [Електронний ресурс]. – Режим доступу : legal-dictionary.thefreedictionary.com/Lobbying.
393. Піляєв І. С. Концепція регіону Центрально-Східної Європи : актуальний погляд / І. С. Піляєв // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2013. – Випуск 116 (частина I). – С. 34–48.
394. Piliaiev I. S. Challenges and Problems of Ukraine's Migration Policy in the European Integration Context / I. S. Piliaiev // Population and Social Development. Monograph / Scientific editors : V. Jurėnienė, T. Mostenska, I. Fedu-lova. – Vilnius, Kyiv : Vilnius University, National University of

Food Technologies, Institute of World Economy and International Relations. Published by Vilnius University, 2015. – P. 190–199.

395. Врадій О. С. Антитерористична стратегія як важлива складова політики ЄС / О. С. Врадій // Актуальні проблеми всесвітньої історії : конфлікти як складова міжнародних відносин : зб. наук. пр. – К. : ДУ «Інститут всесвітньої історії» НАН України, 2013. – С. 203–210.
396. Врадій О. С. Порівняльний аналіз інтеграційних моделей СНД та ЄС в євроінтеграційному та глобальному кризовому середовищі / О. С. Врадій // Сучасна українська політика. – К. : Вид-во «Центр соціальних ко-мунікацій», 2012. – Вип. 26. – С. 260-267.
397. Врадій О. С. Відносини Україна – ЄС у 2014 р. / О. С. Врадій // Зовнішня політика України – 2014 : стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети : щорічник / ред. Г. М. Перепелиця. – К. : ВД «Стилос», 2015. – С. 147–178.
